

ЛЮБЕНЪ КАРАВЕЛОВЪ
ЗАПИСКИ
ЗА БЪЛГАРИЯ И ЗА БЪЛГАРИТЪ

Цена 70 лв.

125

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО
"ИГНАТОВЪ" А.Д. - СОФИЯ

ЛЮБЕНЪ КАРАВЕЛОВЪ

**ЗАПИСКИ
ЗА БЪЛГАРИЯ
И ЗА БЪЛГАРИТЬ**

**Подъ редакцията на
ВАСИЛЬ КАРТЕОДОРОВЪ**

КНИГОИЗДАТЕЛСТВО ИГНАТОВЪ – СОФИЯ

ПРЕПЕЧАТВАНЕТО ИЗЦЪЛО ИЛИ ОТЧАСТИ МОЖЕ ДА СТАНЕ
САМО СЪ ЛИСМЕНО ПОЗВОЛЕНИЕ НА ИЗДАТЕЛСТВОТО

Печатница Борисъ Ап. Кожухаровъ — София

ЗАПИСКИТЕ НА КАРАВЕЛОВЪ

Освенъ многобройните си повести, разкази, стихотворения и статии, Любенъ Каравеловъ е оставилъ и едно много интересно и ценно произведение, онадсловено „Записки за България и за българите“, въ което е събрали своята спомени, впечатления и наблюдения отъ разни пътувания изъ поробената си родина. Писани далечъ отъ България, въ различни времена, на руски езикъ, отразили темперамента, идеите, настроенията, интересите и белетристичните похвати на голъмия синъ на народа ни, тия записи пленяватъ читателя още отъ първите си страници и му разкриватъ една нова страна отъ исклучителната дарба на Каравеловъ. Тѣ сѫ не само занимаващо четиво, което ни пренася въ далечната епоха преди освобождението, но и богатъ източникъ на здрава и трезва мисъль, на обичъ къмъ земята и народа, на грижа за подобъръ животъ, на вѣра въ тържеството на правдата и истината.

Записките на Каравеловъ намиратъ добъръ приемъ най-напредъ въ „Руский Вѣстникъ“ презъ 1867 годъ подъ заглавие „Изъ записокъ болгара“. Следъ една година, въ 1868, той ги помѣства въ книгата си „Страницы изъ книги страданій болгарскаго племени“ подъ сѫщото заглавие, а по-късно превежда на български значителна част отъ тѣхъ, като ги допълва, преработва и поправя. Плюдъ на нѣколкогодишенъ трудъ, импулсиранъ отъ съз-

нанието, че „когато съдбата на българския народъ се тури на историческата капъна, то всъка една забележка за неговото прошедшее ще да биде драгоцененъ материалъ въ много отношения“, тъ излъхватъ трогателна привързаност къмъ народа, очаровать съ обичъта къмъ българския битъ и къмъ патриархалността на миналото, възкресяватъ забравени вече нрави и обичаи, разбулеватъ много непознати красоти на българската природа и освѣтляватъ както личността на тъхния създатель, така и живота на народа, изнемогващъ подъ бремето и въ неволите на двойното робство. Както самъ Каравеловъ изповѣдва, целъта, която си поставя при създаването на „Записки за България и за българитѣ“, „не е да критикуваме чуждите трудове, а да разкажемъ на читателите си виденото и слушаното отъ насъ сами, т. е. ние желаемъ да опишемъ своите възпоминания колкото се може по-безпристрастно и да поправимъ побърканото“. Затова и тъзи записи „иматъ не съвремененъ, а исторически характеръ“. Далечъ отъ родната страна, увлѣченъ въ идейния кипежъ на 60-тѣ години, писательъ живѣе съ спомените за миналото и за своя народъ, извръща често погледъ назадъ и, откриващъ богатство, което другите не подозиратъ, както и материалъ, който — ако се използва — ще биде отъ полза за родината, гори отъ желание да вложи и той своите усилия, знания и способности за възвеличаване на народа и създаване върна представа за България.

„Записки за България и за българитѣ“ е единъ отъ най-интересните пътеписи въ нашата литература. Далъ преднина на спомените, на личните впечатления и наблюдения предъ всичко друго, Каравеловъ си поставя

като най-важна задача да представи нѣкои страни на българския битъ. Той се старае да обхване възможно по-нашироко живота на българите, както го е видѣлъ презъ годичитѣ на своето детство и юношество, въ много си пътувания изъ страната и презъ ученичеството си. Всичко, което е по-значително, което представля интересъ за етнографа, политика, историка и фолклориста, е засегнато отъ Каравеловъ грижливо и съ съзнание за отговорностъ. Макаръ че не пише наука, а лични спомени, той се стреми да биде преди всичко добросъвестенъ, точенъ, вѣренъ съ фактитѣ, безпристрастенъ.

„Записки за България и за българите“ поразяватъ съ разнообразието на засегнатите теми. Освенъ въпроси изъ личния му животъ, освенъ изобилните биографични данни и сведения изъ семейната хроника на Каравеловъ, тази книга разкрива широките и твърде разнообразни интереси на Каравеловъ. Видѣлъ, вникналъ и опозналъ живота на българите и на всички чужди народностни елементи, населяващи страната ни презъ турското робство, влѣзълъ въ близъкъ досегъ съ интересни личности и възправилъ се предъ красотата на земята ни презъ време на своите пътувания и пребиването си въ Пловдивъ, Одринъ, Цариградъ и въ други важни културни и стопански срѣдища, той не пропуска случая да даде всестранна и подробна картина на действителността. Семейниятъ битъ на българите и отчасти на гърците и турците, борбите за просвѣта и черковна самостоятелностъ, разложението въ турската държава, идентъ и духътъ на времето, гнетътъ на робството, безправието, стълкновенията, икономическите разслоения — всичко е намѣрило правдиво отражение въ тѣзи блестещо изпъл-

нени записи. При това, въ тъхъ има богатъ материалъ за върванията, нравите и обичаите на епохата, за характера на живота, традициите, обредите, свързани много сполучливо съ особеностите на народното творчество и съ характерностите на народната психика.

Интересни, увлъкителни, вълнуващи и хвърлящи въ размисъль, „Записки за България и за българите“ е едно отъ най-ценните произведения на Любенъ Каравеловъ, което тръбва да краси библиотеката на всѣки културенъ и любознателенъ читателъ: то не само ще му предложи забавно и добро четиво, но ще му разкрие и освѣтли личността и живота на голѣмия писателъ и революционеръ и ще му позволи да прозре въ характера на предосвободителната епоха, въ живота на народа и хубостта на българската природа.

Василь Карапеодоровъ

**ЗАПИСКИ
ЗА БЪЛГАРИЯ И ЗА БЪЛГАРИТЕ**

Записки за България и за българите

Ако въ последните десет години и да сѫ излѣзли на различни езици множество пѫтешествия по България, по Тракия и по Македония, то тия страни все още оставатъ и за насъ, и за европейците *terra incognita*. Всичките тия пѫтешественици, — изключва се В. И. Григоровичъ, Ами Буе, Киприянъ Робертъ, Др. Бартъ и Др. Ханъ, — сѫ писали повръхностно, безъ опредѣлена цель и безъ особенъ предначертанъ планъ. Освенъ това, тия пѫтешественици сѫ събирали сведения за тоя или за оня предметъ отъ невежествени хора, отъ пристрастни личности и отъ различни лъжци. Ние смѣло можемъ да кажемъ, че ни единъ отъ тия многочислени пѫтешественици не е обърналъ изключително внимание на етнографическото положение на турската империя; ни единъ не е описалъ отличителните черти на мюсюлманите и домашния битъ на християните; най-после, ни единъ не е описалъ нравите, обичаите и националните особености на жителите. Единъ отъ най новите пѫтешественици по европейска Турция, Лежанъ, е напечатилъ не твърде отдавна малка брошурка, въ която се говори за етнографическото положение на тоя край и при която е приложена етнографическа карта; но неговите трудове сѫ неудовлетворителни и непълни,

ако и да съдят препълнени съ различни погрѣшки. Ако сравнимъ картата на Шафарика съ картата на Лежана, то трѣбва да се увѣримъ, че пъrvata е много по-вѣрна и много по-добросъвестна. Тамъ, дето Лежанъ е отстѫпялъ отъ картата на Шафарика и дето е слушалъ, споредъ както говори той самъ, младитѣ молдавски учители, — които съ били обязани да съставятъ статистика на турската империя по повелението на турското правителство, — у него се появяватъ извѣнредни погрѣшки. Така напримѣръ, варненскиятъ, шуменскиятъ, силистренскиятъ и тулченскиятъ пашалъци¹ и почти всичка Добруджа, т. е. почти всичка източна² България, е населена, по неговото мнение, изключително съ турци; а ние знаемъ твърде добре, че даже и въ Добруджа, дето турското население е най-гжсто, числото на мохамеданитѣ (ние туряме въ това число и новопреселившите се черкези и татари) е почти еднакво съ числото на българското население. Освенъ това, ние видиме, че г. Лежанъ намира ромъни даже и по брѣговете на Архипелага, а за българските села и градове, които се намиратъ въ Ромъния и които съставяватъ доволно важна цифра, тоя ученъ мжжъ не се е потрудилъ да каже нито две думи. Ето защо всѣки единъ етнографъ и всѣки единъ пѫтешественикъ, който има описателни цели, е длъженъ по-напредъ отъ всичко да знае езиците на ония

¹ Пашалъкъ е областъ, управлявана отъ единъ паша. — ² Въ първообраза на всѣкожде: восточна.

народи и народности, които той желае да изучи и да опише. Ние видиме, че преводачътъ на Хенриха Барта, РОССЕ, довольно често, като гръкъ, преувеличава гръцките достоинства и старае се да скрие добритътъ страни на българския народъ. Но отъ етнографа се изисква много повече, нежели отъ патриота, който описва само онова, щото види и щото чуе отъ другитъ. Етнографътъ тръбва да бъде остороженъ¹ и да описва само ония действителности, които е той видѣлъ съ очитъ си или които е извлѣкълъ отъ безпристрастни и неопровергими източници. У Лежана ние намираме довольно голъмо число арнаути на югоизточната част отъ Пловдивския окръгъ, които, по неговите думи, заселяватъ твърде голъмо пространство. Ние не казваме, че когато и да е по тия места не сѫ живѣли арнаути, които сѫ били преселени, както говори г. Лежанъ, отъ Албания по повелението на турското правителство; но въ това сѫщо време ние тръбва да кажемъ, че днесъ по тия места живѣятъ повече турци, които се наричатъ кърджалии и които, както се види по езика имъ и по нравите и обичаите имъ, сѫ преселници отъ азиатска Турция. Да укажемъ и на една твърде важна топографическа погрѣшка, която почти всѣки, даже и незнаещъ човѣкъ, може да забележи безъ особено внимание. Татаръ-Пазарджикъ лежи на северозападъ отъ Пловдивъ, на разстояние отъ $4\frac{1}{2}$ часа или на $22\frac{1}{2}$ версти² (ако

¹ Предпазливъ, внимателенъ. — ² Верста е руска мѣрка за дължина, около 1070 м.

считаме единъ часъ 5 версти); отъ Пловдивъ до село Копривщица има добри 12 часа или 60 версти, такова също разстояние е и до село Панагюрище; а ние видиме, че на Лежановата карта тия три мѣстности се намиратъ почти на еднакво разстояние отъ гореказаната точка. Ние би могли да укажемъ още стотини други Лежанови погрѣшки и неточности; но нашата цель е не да критикуваме чуждитѣ трудове, а да разкажемъ на читателитѣ си виденото и слушаното отъ насъ сами, т. е. ние желаемъ да опишемъ своитѣ възпоминания, колкото се може по-безпристрастно и да поправимъ побѣрканото. Тука сме длъжни да кажемъ и това, че нашите възпоминания иматъ не съвременъ, а исторически характеръ. Съ една дума, ние желаемъ да разгледаме състоянието на българския народъ преди 25 години . . . Ако тия наши възпоминания бѫдатъ посрещнати отъ нашите сътечественици благосклонно, то ние следъ време ще да напечатимъ и своитѣ записи за Русия, за Сърбия и за австрийските славяни. Кой знае? . . . Когато сѫдбата на българския народъ се тури на историческата капъна¹, то всѣка една забележка за неговото прошедшe² ще да бѫде драгоцененъ материалъ въ много отношения . . .

---

¹ Везна, кѫпонъ. — ² Минало.

I. Отъ Копривщица до София

Едно време, когато на нѣкой баща или на нѣкоя майка предлагаха да оставятъ децата си да се поучатъ въ училището, то тѣ обикновено отговаряха, че нѣматъ намѣрение да ги направятъ попове или че учението е полезно само за владичата и за камзамалитѣ¹, защото първиятъ трѣбва да чете въ черквите, а вториятъ да държи селските или градските тефтери. Разбира се, че тия стари хора сѫ гледали на всѣко едно занятие съ практически погледъ, т. е. изисквали сѫ даже и отъ „молитвата господня“ не духовно развитие, а материални срѣдства за своето сѫществуване. И наистина, може ли да бѫде привлѣкателно това или онова учение (на което хората гледатъ като на занаятъ) за практическия човѣкъ, когато то му не дава прави срѣдства за улучшението² на неговото материално благосъстояние? Може ли да бѫде привлѣкателна за младия човѣкъ тая или оная наука, която нѣма съ себе си практическо примѣнение³, т. е. която се забравя тутакси, щомъ ученикътъ престъпил презъ прага на училището? Най-после, може ли да бѫде привлѣкателно за нашия българинъ краснописанието, французкиятъ езикъ,

¹ Бирницитѣ. — ² Подобренитето. — ³ Приложение.

алгебрата, историята и пр., когато той после школските трудове ще седне да шие, ще иде да пасе овцетъ, ще стане дърводълецъ и пр.? Ако англичанското¹ дете изучава алгебрата и геометрията, то има съвършено практическа цель, защото следъ време става механикъ, земемъръ и пр.; ако французското дете изучава историята, то има практическа цель, защото следъ време става юристъ, адвокатъ и пр.; а ако немското дете изучава ботаниката и минералогията, то има практическа цель, защото следъ време става докторъ на медицината. А у насъ? Ако нашите бахи даватъ децата си на учение, то ги даватъ именно за това, защото слушатъ отъ всяка една страна, че учението е полезно, и че науката приготвя човѣка за по-високи длѣжности. Разбира се, че ако тая висока теория и да е достойна за уважение и за препоръжка, но тя не отговаря на действителността, защото нашето дете нѣма нито възможность, нито срѣдства, нито предначертана цель да я приведе на практика. Ето защо нашите бахи, които сѫ имали възвишена цель да ни научатъ баремъ щогоде, доволно често не знаятъ, какво да правятъ съ насъ, т. е. какъвъ путь да избератъ за нашия практически животъ. Учителите въобще се оплакватъ, че по-голямата часть отъ родителите взематъ децата си отъ училището именно въ онова време, когато тѣ захващатъ да разбиратъ целта на науката и да извлечатъ отъ нея сѫществена полза. Но ако разгледаме тоя трѣнливъ въпросъ малко по- внимателно, то трѣбва да се съзнаемъ,

---

¹ Английското.

че въ това отношение баштитъ иматъ повече право, нежели учителитъ. Въобразете си, че вие сте оставили детето си до петнайсетгодишната му възрастъ въ училището, и че то се е опознало достатъчно съ характера на Александра Македонски, съ действията на Юлия Цезар, съ климата на Мадагаскаръ, съ премждроститъ на Соломона, съ логаритмитъ, съ дробитъ, съ състава на въздуха, съ класификацията на животните и пр. А после що? А ето що. Доказано е вече, че Агамемнонъ е билъ великъ човѣкъ, но той не може да умали тежкотата на напрѣстека; доказано е вече, че $a+b=c$, но това не облекчава жежкия животъ на овчаритъ, които трѣбва да стоятъ цѣло лѣто на слънце, а цѣла зима подъ виелицитъ, подъ студенитъ вѣтрове и подъ есеннитъ убийствени дъждове; доказва е вече, че пустинята Сахара е пѣсъчна равница, но тя не помага ни най-малко на сопотненеца да плете по-лесно своитъ гайтани или да добива повече чушки отъ своитъ градини; най-после, доказано е вече, че Ноевиятъ ковчегъ се е запрѣлъ именно на Араратъ, но това не принася особена полза на орача, който се храни отъ своето рало и който извлича всичкото свое благосъстояние отъ земята. И така, учението бива полезно само тогава, когато въ него се заключава не само морално богатство за нашия мозъкъ, а и спомагателни срѣдства за нашето материално благосъстояние; въ противенъ случай то се забравя така сѫщо, както се и появява. Ако народътъ на тая или на оная мѣстностъ е земедѣлски, то земедѣлскитѣ науки

тръбва да завзематъ първото място въ неговите школи; ако народътъ въ тоя или оня градъ е търговски, то първенството тръбва да се даде на търговските науки; а ако народътъ на тоя или на оня окръгъ има намърение (както биваше доскоро у гърците) да се занимава съ духовна търговия, то богословието, логиката и др. тръбва да турятъ главното основание въ развитието. Другояче се не може.

Но азъ желая да потвърдя всичко това фактически.

Когато ми чукна на вратата седмата коледа, то майка ми ме заведе у попа (така въ онова време се наричаше учительствъ), който ми втеплези¹ въ ръцетъ една доволно тежка пиканида² и посъветва ме да бъда приложенъ и да неставамъ приятель съ тоягата. Цѣли седемъ години азъ бъхъ длъженъ да сричамъ малко и велико повечерие³, Давидовите псалми и множество други молитви и тропари⁴...

Това е първо, — седемъ години бъха изгубени съвсемъ напраздно. После тия седемъ години провидението ни изпроводи учитель съ европейско образование, който се постара да реформира школата ни, да отстрани светчето⁵ и псалтира⁶ и да ни разкаже, че „българската граматика ни учи да говоримъ и да пишемъ правилно български“, че „земеописанието е наука за земята“, че „единъ богъ,

¹ Мушна, пъхна. — ² Дъска, върху която сѫ писали учициците. — ³ Богослужение, което се извършва вечеръ въ църква — ⁴ Църковни стихове. — ⁵ Църковна книга съ каландеръ, тропари, правила и молитви. — ⁶ Книга на псалмите.

комуто се покланяме, е въченъ", че „аритметиката е наука за числата“ и пр. Разбира се, че тия мъдрости ние захванахме да изучаваме именно въ онова време, когато подъ носа ни бъше захванало вече да се чернѣе и когато башитѣ ни бъха захванали да мислятъ, какво да правятъ съ насъ. Новото учение, което въ първото време — после псалтира и наустницата¹, — ни се показа и смѣшно, и безценно, не намѣри между насъ особено съчувствие именно за това, защото главитѣ ни бъха набити съ „Блаженъ мужъ“, и защото лазарниците ни бъха мничко. И наистина, не е ли смѣшно да проповѣдвате на петнайсетгодишенъ мѫжъ, че $2 + 2 = 4$ или че „рѣка се нарича такава една вода, която тече отгоре надолу“? Не е ли смѣшно да разказвате на осемнайсетгодишенъ ергенъ, че „българскиятъ езикъ има 32 букви“ или че „животните биватъ месоядни и тревоядни“? Освенъ това, имаше ли възрастниятъ ученикъ време да свърши баремъ четиритѣ първи гимназически курсове, както трѣбва, когато учителътъ ни бъше самъ, а трѣбаше да чете на нѣколко класове всичкитѣ предмети? Трѣбва да ви кажа и това, че ако, напримѣръ, въ четвъртия класъ оставаха малко ученици, то учителътъ го смѣсваше съ петия класъ, следователно учениците прескачаха отъ сѫществителнитѣ имѧ

¹ Църковната книга „Часословъ“, наричана така, понеже всичко въ нея се е учило наизустъ.

въ синтаксиса, отъ Гърция въ кръстовите походи, отъ тройното правило въ алгебрата и отъ Виена въ Америка.

Но да оставимъ това за другъ путь.

Когато азъ достигнахъ до Нерона и до Филипинските острови, то баща ми ме измѣри отъ главата до петитѣ, порадва се на моята зрѣла физиономия и обяви ми, че е време вече да се оставятъ всичките Алкивиадовци и Милтиадовци и да се помисли за материалните потребности, т. е. да се влѣзе въ действителния животъ.

— Азъ зная, че учението е добро нѣщо, но то нѣма да ни нахрани, — кѣза той. — Азъ трѣбва да те дамъ на майсторъ да шиешъ.

Учението е добро нѣщо! Истина е добро, но у насъ то и досега не може да се помири съ действителния животъ. Мнението на баща ми бѣше съвсемъ право. Следъ три недѣли азъ се намирахъ вече въ Едирне¹, седѣхъ съ напрѣстека въ ржка и съ вѫдицата² подъ колѣно въ единъ отъ абаджийските дюкяни и шиехъ (т. е. пробадахъ) чубуклуци, терлици и прости аши³ отъ старите аби. Нѣ ти тебе Сократовци, Брутовци и Картагени! Разбира се, че напрѣстекътъ за такъвъ единъ мустакатъ мжжъ, какъвто бѣхъ азъ, не бѣше твърделекъ, и че кръстътъ ми и вратътъ ми мжечно можеха да се приучатъ да съставляватъ въ продължението на цѣли 16 часа на деня правиленъ полуокръгъ. Нека говори, кой що ще, а азъ ще дави кака,

¹ Одринъ. -- ² Кука отъ игла. - ³ Покривала за коне.

че за единъ осемнайсетгодишенъ мжжъ иглата бива много по-тежка, нежели преходътъ презъ Алпитѣ за Суворова¹. Нека ми бжде позволено да ви кажа и това, че моятъ терзилъкъ приличаше като две капки вода на школското учение, защото единиятъ и другото бѣха не своевремени и защото и дветѣ бѣха предприети² безъ предначертана цель и безъ ясно съзнание. Въ продълженето на шестъ месеца азъ, както обикновено се говори, изпекохъ занаята дотолкова, щото майсторътъ ми бѣше принуденъ да пожалѣе хлѣба си и да ми покаже вратата си. И така, единайсетгодишното школско учение ме не приготви да бжда добъръ терзия или да изкарвамъ хлѣба си съ своето оскъдно развитие.

Баща ми се замисли изново. Нѣкои негови приятели, които виждаха, че годините ми бѣха вече преминали за всѣко едно механическо занятие, го посъветваха да ме даде на нѣкоя по-лесна работа. Но коя именно работа бѣше за мене по-лека и по-лесно изпълнима³, това ни единъ отъ тѣхъ не можеше да опредѣли. Баща ми се занимаваше съ джелеплѣкъ⁴, т. е. купуваше овни, изпроваждаше ги въ Царигрлдъ и продаваше ги на касапитѣ или на населението за курбанъ-байрамъ⁵. Преди триесетъ години това занятие е възнаграждавало тру-

¹ Бележитъ руски тѣлъ водеца (1730—1800). — ² У Каравеловъ: предприняти. — ³ У Каравеловъ: удобоиспълнима. — ⁴ Търговия съ добитъкъ. — ⁵ Мохамедански празникъ, въ който се принася жертва.

долюбивитѣ, знаещитѣ и богатитѣ предприемачи¹ съ достатъчни печалби, но после севастополската война то захвана да пада. Причинитѣ сѫ известни. Но както и да е, а баща ми се постара да ми купи кривокракъ конь (за 200 гроша), да ме стегне надве-натри за пжть и да ме поведе съ себе си. Ние трѣбаше да обиколимъ софийскитѣ, пиротскитѣ и берковскитѣ села, да посетимъ южнитѣ крайове на Сърбия и да потърсимъ по-добра и по-евтина стока.

Това се случи въ 1852 година на 30 мартъ. Тръгнахме. Първото село, което лежи на северозападъ отъ Копривщица, е Душанци. Пжть между тия две села е довольно живописенъ. Планината, която ние трѣбаше да преминемъ, се нарича Климаншъ, и по нея се намиратъ нѣколко зелени поляни, на които полите сѫ обрасли съ букови дървета. По тия поляни така нареченитѣ власи пасатъ своите многочислени стада овце и коне и малко-по-малко изтѣсняватъ нашите копривщенски овчари, които се умаляватъ значително. Отъ трийсетъ и петъ бачии, които сѫ съществували преди четирийсетъ години, днесъ сѫ останали само три.

Като се изкачите на Климаншъ и като погледате къмъ северозападъ, то предъ очите ви се изправя неправиленъ трижгълникъ, който представлява гладка равница и който е обиколенъ съ високи и съ стрѣмни планини. Между Клисура и Лж-

¹ У Каравловъ: предприниматели.

жесе отъ Стара-планина се отдѣля планинска ветва¹, която най-напредъ върви къмъ югъ, после къмъ западъ и най-после се съединява при Ихтиманъ съ Витошката ветва. Тая линия въобще се нарича Копришка или Панагюрска. Друга ветва, която се отдѣля отъ Стара-планина малко по-горе отъ Камарци или при онова място, дето Искърътъ пресича планината, върви най-напредъ къмъ изтокъ наредъ съ главната ветва, после се отдалечава и върви къмъ югоизтокъ и най-после се съединява съ Копришката или съ Панагюрската ветва малко по-долу отъ Душанци. Последната ветва, която въ европейските карти наричатъ съвсемъ погръщно Коджа-балканъ, е покрита съ гъсти и съ непроходими гори и носи название Буковскиятъ върхища. По трижгълника между тия ветви и Етрополската планина се намиратъ Златица, Пирдопъ, Лжжене и Душанци, а изъ тъсняците, които се захващатъ на западъ отъ Златица, лежатъ Мирково и Буново.

Вие не можете и да си представите, до каква степень е живописна тая местност. Откъмъ южната страна Етрополската планина е съвсемъ гола, и многочислени стада овце, коне и крави се разхождатъ по нейните поли и ползуватъ се отъ богатата и хранителната растителност; източната и южната ветви, както казахъ вече, сѫ покрити съ високи букови дървета, на които върховете се издигатъ високо изъ въздуха и представляватъ

---

¹ Клонка.

великолепна красота; а западните възвишения на Буковските върхове съ образли съ невисоки дървета, или съ храстеци отъ различенъ видъ и отъ различна голѣмина. Когато вървите изъ буковите гори, между дърветата на които цъвтятъ различни планински цвѣти (кукурякъ, минзухаръ, игличина, лисичина, гороцвѣтъ, конски-зжби и пр.), то неволно се чудите на онай правилност или на онай симетрия, която ежеминутно виждате предъ очите си. Буковите дървета, които иматъ еднаква дебелина, еднаква височина и еднаква правилност, поражаватъ вашето въображение до такава степень, щото вие не знаете, кому да предпишете правилността на това природно величие. — „Чегато¹ човѣшка ржка ги е насадила и чегато съ аршинъ е измѣрено разстоянието между тѣхъ“, говорятъ обикновено пѫтниците.

Селото Душанци има около сто кѣщи, отъ които четирийсетъ сѫ български и шестдесетъ турски. Не зная, каква е причината, а жителите отъ това село не могатъ да се похвалятъ съ своеето благосъстояние, ако почвата около тѣхъ и да е доволно плодородна, и ако душанчени и да иматъ кому да продаватъ своите продукти. Копривщица, на която почвата не дава нищо друго, освенъ върба и оскаждна трева, е въ състояние да обогати не само това село, но и множество други. Лежене е чисто турско село и има около сто и петдесетъ кѣщи (въ последно време числото на жи-

---

¹ Сякашъ, каточе.

телитъ се е умалило доволно значително). Пирдопъ е доволно голъмо село (разбира се, че ние свободно би могли да го наречемъ градецъ, ако Златица, която лежи недалечъ отъ него, и да не би отнимала неговата титла) и жителитъ му живѣятъ безъ никакви нужди, защото природата награждава съ изобилие тѣхните трудове. Числото на населението достига до 4500 души, отъ които $\frac{1}{3}$ сѫ турци. Мѣстоположението, на което стои това село, е твърде живописно, и жителитъ му сѫ чистички, трудолюбиви и предприемчиви. Пирдопъ се слави съ своите копринени и памучни платна, които се разнасятъ далече изъ България, и съ своите доволно хубави килими (губери). Но съ последното издѣлие се слави много повече Златица, на която жителитъ работятъ много по-изкусно, нежели пирдопчени. Златица брои около 5000 жители, отъ които по-голъмата часть сѫ турци. Но азъ казахъ по-горе, че Златица отнима титлата на Пирдопъ съвсемъ напраздно. Въ Златица вие видите сиромашия, прости колиби, неподвижность, мързеливостъ и пр., когато въ Пирдопъ се забелязва движение, животъ и стремление напредъ. Въ Пирдопъ азъ намѣрихъ доволно хубаво училище съ множество ученици, прекрасна черква и две доволно красиви джамии. Ако въ Златица турските храмове и да сѫ по богати и по-красиви отъ пирдопските, но около тѣхъ владѣе нѣкаква си запущеностъ, невнимание и хладнокръвие. Съ една дума, Златица прилича на голъмо сиромашко село, въ което нѣкои богати хора сѫ се постарали да изградятъ

нъколко богати здания, безъ които самите жители сж могли да просъществуватъ.

Отъ Душанци до Пирдопъ има не повече отъ $2\frac{1}{2}$ часа, а отъ Пирдопъ до Златица $3\frac{1}{2}$. Планината отъ Клисура до Мирково е почти гола, ако по нея и да се намиратъ доволно богати съ трева паши. Щомъ преминете Златица и щомъ дойдете до една малка рѣчица, на която името не зная, то ще да забележите нѣкакви си стари развалини, изподъ които тече бѣловита вода. Тоя източникъ носи различни названия. Така напримѣръ, бѣлгаритѣ го наричатъ Самодивски кладенецъ или Свети кладенецъ, а турцитѣ му даватъ име Къзъ-сую (момина вода) и Джумая (петъкъ). Разказватъ, че водитѣ на тоя източникъ сж и цѣлителни и опасни. Тѣ биватъ цѣлителни само въ петъкъ, защото така нареченитѣ самодиви, които сж господари на източника, презъ тоя денъ ходятъ на планината да съставляватъ вихрушки. Мнозина, които страдатъ отъ треска, ходятъ въ петъкъ при тоя източникъ, омиватъ се и лежатъ до него по нѣколко часове. Болнитѣ доволно често откажватъ отъ кърпитѣ си по три ивички и връзватъ ги на три дървета, които се намиратъ надъ източника. Но подобни чудотворни или самодивски кладенчета или източници се намиратъ доволно много почти по всичка Бѣлгария. Така напримѣръ, близу до Калоферъ единъ отъ източниците се нарича самодивски и черковни. Не далече отъ Сопотъ се намира мжтенъ източникъ, който се нарича Русалско кладенче, защото болнитѣ дохождатъ

да се лѣчатъ отъ водите му презъ русалната недѣля. Сопотненци говорятъ, че ако болниятъ е боленъ отъ самодивски болести, то тутакси оздравява, а ако е боленъ отъ друга болесть, то тутакси умира. Презъ русалната недѣля самодивите биватъ добри и благодетелни, но ако нѣкое смѣртно¹ сѫщество дойде неочеквано² при тѣхъ именно въ онова време, когато тѣ се събиратъ да произведатъ вихрушка, то биватъ твърде опасни. Въ Бесарабия разказватъ, че една млада жена отишла ноще презъ русалната недѣля на полето да тѣрси воловетѣ си и нашла самодивите (живи и здрави), че седятъ на една зелена морава и бѣбрятъ надъ нѣкаква си паница. Когато самодивите видѣли чуждъ човѣкъ, то хврѣкнали нагоре съ весель смѣхъ и безъ никаква лютина. Но жената, като всѣка жена, била любопитна и пожелала да узнае, какво има въ паницата, ако една отъ самодивите и да ѝ запретила да прави това. Тя видѣла, че въ паницата се намирала рошава глава, надъ която стоялъ кръстъ орелъ. И главата, и орелътъ духали изъ паницата и производили вихрушки. Изведенажъ орелътъ се обѣрналъ къмъ жената, духналъ ѝ въ лицето, и тя се вкаменила. Една жена вървѣла изъ калоферските улици и отивала да направи нѣкому си добро дѣло. Изведенажъ надъ главата ѝ се повдигнала вихрушка (въ тая вихрушка се намирала една млада самовила) и грабнала кърпата ѝ отъ главата. Жената се уплашила и отишла да пийне водица отъ

¹ У Каравеловъ : мъртво.—² У Каравеловъ: нечленно.

самодивското кладенче и да се омие. Това се случило презъ русалната недъля. Щомъ жената захванала да се омива и щомъ се помолила на самодивите, то долетѣлъ единъ кръстать орелъ и донесълъ ѝ кърпата. Въ народните предания съществува нѣкакъвъ кръстать орелъ, когото шопитѣ наричатъ кръсташъ, а македонските българи християнско птиче. Тоя орелъ лети по-високо отъ всичките други птици и често дохожда при Бога. Чрезъ него Богъ изпроважда на земните жители вѣтрове, мълнии и гръмотевици. Тоя орелъ има четири криле, защото дветѣ сѫ недостатъчни за неговата служба по небесните височини. Своите небесни криле, които сѫ опърлени по крайовете отъ горещото слънце, той крие отъ хората. Кръстиятъ орелъ не яде мърцина, но хваща животните и изпива кръвта имъ. Тоя орелъ въ множество приказници и предания помага на вихрушката, или на самодивите да произвождатъ вѣтрове. Въ нѣкои предания се говори даже, че той духа самъ. Въ ямболските села презъ русалната недъля въ петъкъ момичета и момчета излизатъ на полето, бератъ цвете, виятъ го на китки и чакатъ захождането на слънцето. Щомъ небесното свѣтило захване да захожда, то младежите се върятъ на една пета, повдигатъ китките си нагоре и пѣятъ:

Вило, самодиво,
съ цветте обивита,
съ роса окжпана,
съ кръсташъ засѣнена,
съ млѣко нахранена!

Въ едирненските села българите правятъ на бъдни вечеръ, срещу Коледа, камила отъ различни кърпи и дрипели и носятъ изъ къща въ къща, дето имъ даватъ хлѣбъ, сирене, пари и други такива. Тая камила има четири криле и нарича се така сѫщо кръсташъ. Когато камилата бива донесена въ нѣкоя къща, то момичетата и момчетата плашатъ съ нея стопанина и пѣятъ:

Петре, вѣtre,
не кърши върбе,
не троши врата,
не губи арманъ!

Ако селото е голѣмо, то правятъ по нѣколко кръсташи, които се биятъ между себе си. Интересно е, че на тия кръсташи даватъ различни имена. Така напримѣръ, единъ отъ тѣхъ се нарича Страшко, други Бѣлчо, трети Горньо, четвърти Рѣзко и т. н., а тия имена сѫ тъждествени съ имената на вѣтровете.

Но азъ се отдалечихъ отъ своя предметъ.

Развалините, за които споменахъ по-горе, не сѫ нищо друго, освенъ стара воденица или нѣкоя стара къща, ако жителите и да разказватъ за тѣхъ различни легенди. Говорятъ, че нѣкой си царь, който желалъ да се крие отъ братето си, направилъ на това място голѣмъ манастиръ и черква, но когато братето му го намѣрили и поискали да върнатъ назадъ, то той ги поканилъ да влѣзатъ въ черквата и да се помолятъ. Братето влѣзли, а царъ затворилъ вратата на черквата и я за-

палилъ. Изведенажъ надъ черквата се повдигнала вихрушка, свалила покрива, извлѣкла горящитъ братя и спасила живота имъ, а царътъ и неговите здания станали на пепель. Водата, която тече изподъ развалините, е била агиазма¹ въ черквата.

Като преминахме около $\frac{1}{2}$ часъ отъ Златица, то долината захвана да става по-тѣсна и по-тѣсна, и по полите на Стара-планина се срѣщатъ вече по нѣколко дървета. Скоро ние влѣзохме въ доволно тѣсенъ и кривъ тѣснакъ, по който течатъ малки рѣчици. И отъ дветѣ страни на тѣснака, като две стени, стърчатъ голи скали съ стрѣмни поли и съ високи върхове, на които стърчатъ храстеци и дебели дървета. Тоя тѣснакъ, който ту се разширява, ту изново приема² по-напредния си видъ, се продължава около седемъ часа пѫть и свършва се близу до Камарци. Отъ това село и до Новоселци се простира малка възвишеност, която е обрасла съ храстеци и която е покрита съ камъндаци.

Отъ Златица, дето ние пренощувахме, до София има около 16 часа. Следователно, ние бѣхме принудени да пренощуваме още веднажъ въ селото Барисево или Барово, което се намира при самия Искъръ, и въ което цинцаринътъ ханджия ни на храни добре, ако и да не бѣше въ състояние да удовлетвори друга една наша още по-важна тѣлесна потребност, т. е. да ни стопли. Тука съмъ длъженъ да ви явя, че когато ние оставихме Зла-

---

¹ Светена вода. — ² У Каравеловъ: приемава.

тица и когато влъзехме въ планинските тъснаци (на 31 мартъ), то на насъ се посила силенъ дъждъ, измокри ни до голо тѣло и накара ни да чукаме зжбите си после силния студенъ вѣтъръ. Тоя вѣтъръ бѣше дотолкова студенъ, щото скоро земята и разцъвтѣли се вече дървета се гокриха съ снѣгъ, лапавици тѣ падаха, щъркелитѣ не бѣха въ състояние да летятъ и всичката природа доби печаленъ видъ. Разбира се, че нашиятъ цинцаринъ ханджия, който се бѣше приготвилъ вече за лѣто, нѣмаше нито дърва, нито хартии по прозорците, а ние цѣла нощъ, мокри и измръзнали, бѣхме принудени да треперимъ подъ замръзнали тѣ ямурлуци и на замръзнали тѣ килимчета. Но въ Барово дървата и презъ зимата се считатъ за разкошество, и жителитѣ горятъ мамули, лайна и слама, защото горитѣ сѫ далече, и за дървата трѣбва да се плаща на съседнитѣ селяни.

Климатътъ, както на дунавска България, така и на задбалканска, е доволно еднообразенъ; изключава се южна Македония. Въ Софийския окръгъ бива твърде малко по-топло зиме, нежели въ Свищовъ, а въ Пловдивъ, въ Едирне и Ахело¹ бива малко по-умѣрено, ако въ последния градъ доволно често източниятъ вѣтъръ и да произвожда зиме студъ, а лѣте суша. Въобще по своята температура България представлява почти срѣдина между климата на Виена и климата на ония градове, които лежатъ по брѣговете на Мраморно море и Архипелага. Срѣдната температура въ Виена е + 10,

¹ Ринхиало, сега Поморие.

въ Цариградъ + 14, въ Пловдивъ + 13, а въ Свищовъ + 12. Най-голѣмитѣ горещини достигатъ въ Пловдивъ + 32°, въ София + 28°, въ Търново + 26°, а най-голѣмиятъ студъ въ Пловдивъ — 21°, въ София — 22° и въ Търново — 23°, но това бива твърде рѣдко. Обикновениятъ студъ и въ тритѣ града бива отъ — 10° до — 12°. Въ Софийския окрѣгъ ливадитѣ захващатъ да се зеленѣятъ въ първите числа на мартъ; на плодовититѣ дѣрвета въ това време захващатъ да се появяватъ пжпки, а около половината на мартъ се разцѣвяватъ вече всичкитѣ дѣрвета. Жетвата се захваща около половината на юни; овоцията узрѣватъ около половината на юлий, изключаватъ се черешитѣ, вишнитѣ и кайсиитѣ, които узрѣватъ по-рано, и дюлитѣ, гроздето, дрѣнкитѣ, мушмолитѣ и прасковитѣ, които узрѣватъ по-късно. Юлий месецъ е най-богатъ съ овоция. Въ Пловдивъ, Едирне, Бургасъ и др. растенията захващатъ да се показватъ въ половината на февруари, полетата и ливадитѣ вече се зеленѣятъ въ първите числа на мартъ, и плодороднитѣ дѣрвета се разцѣвяватъ; а въ Сѣреския, Солунския и Кавалския окрѣзи въ последните числа на февруари всичко е вече зелено, и свѣтътъ се храни съ спанакъ, лукъ, чесновъ лукъ, а понѣкога около двайсети мартъ — и съ бобъ. Жетвата въ Сѣреския окрѣгъ се свършва около петнайсети юни. Климатътъ на Софийския окрѣгъ е твърде здравъ, и населението се отличава съ сила и съ яко тѣлосложение, съ изключение на нѣкои мѣста, дето населението има

болезненъ видъ и довольно често страда отъ треска. Азъ мисля, че причината не е климатътъ, а храната. Софийскиятъ окръгъ е населенъ повече съ българи, — турски села се сръщатъ твърде рѣдко. Тоя български край, който има свой собственъ характеръ, е достоенъ да се изследва и да се описатъ неговите особености, колкото се може по-скоро, защото времето бърза съ своето течение. Шопътъ е любопитенъ и чрезъ своето облѣкло, и чрезъ своето наречие, и чрезъ своя характеръ, и чрезъ своя животъ. Но най-любопитно е отношението на населението касателно половетъ (мжжкото и женското). Известно е, че количеството на раждаемите деца отъ мжжки полъ съ неголѣмъ процентъ превъзвишиава количеството на децата отъ женския полъ, но защото смъртността въ мжжкия полъ е по-значителна, нежели въ женския, то общото количество на жените по всичкото земно кълбо превъзхожда общото количество на мжжетъ. Разбира се, че този процентъ не е еднакъвъ навсъкъде: въ едни земи и у едни народи той бива по-голѣмъ, а у други по-малъкъ. Така напримѣръ, въ Франция на 1000 мжже се падатъ 1006 жени, въ Прусия — 1008, въ Англия — 1064, въ Русия — 1046. Само въ Сърбия, по думите на М. Миличевича, мжжкото население е почти равно съ женското. Въ Софийския окръгъ, така баремъ се види по нѣкои и други данни, бива противното. Шопътъ казва, че по тѣхните мѣста жените сѫ скжпи, и мнозина ходятъ да си търсятъ стопанки по другите крайо-

ве. Изобилието на женитѣ се забелязва въ голѣмитѣ села Копривщица, Клисура, Сопотъ, Калоферъ, отчасти и въ Панагюрище, защото межкото население ходи да работи въ Цариградъ и въ Мала Азия, дето мнозина оставатъ тамъ. Ето отъ кои села шопитѣ взематъ старитѣ моми и вдовицитѣ, ако и да говорятъ, че тия жени не сѫ за тѣхъ, защото не умѣятъ да работятъ тѣхната работа и да ядатъ шопските лутици (оцетъ съ червенъ пиперъ) и кукурузници.

Подъ име шопи българитѣ подразумяватъ жителитѣ отъ Софийския, Пиротския, Трѣнския, Брѣзнишкия, Кюстендилския, Берковския, Бѣлоградчишкия и Видинския окрѣзи, които носятъ бѣли дрехи. Но за облѣклото по-после. София може свободно да се нарече срѣдоточие на шоплука. Тука съмъ длѣженъ да ви кажа, че и между шопитѣ сѫществува нѣкое различие. Загорските шопи, т. е. жителитѣ на Бѣлоградчишкия, Видинския и Берковския окрѣзи, се отличаватъ отъ другите и съ езика си, и съ нравите си, и съ обичаите си, и съ своя домашенъ животъ. По външния видътѣ се отличаватъ съ срѣденъ бой, съ широко тѣлосложение и съ веселъ характеръ, когато жителитѣ на Софийския, Пиротския, Кюстендилския и Трѣнския окрѣзи биватъ високи и мълчаливи. Първите почти всѣкога сѫ расположени да се присмиватъ единъ другому, да измислятъ различни приказки, да се посмѣятъ, да измислятъ нѣкоя хитростъ и пр. Съ особено трудолюбие тѣ се не отличаватъ, но и тѣхните потрѣбности сѫ твърде

ограничени. Храната имъ е повече нежели умърена: кукурузникъ, соль, лукъ, оцетъ, краставици, млъко и сирене; мясо, риба и сланина се употребяватъ рѣдко. Единствената неумърена склонность у тия хора е ракийката и винцето. Отъ това животътъ на тия шопи, които твърде много се отличаватъ въ много отношения отъ другите българи, не е твърде завиденъ. Но и земята имъ не е дотолкова плодородна, доколкото, напримъръ, софийско поле. Софиянците, а особено пиротчени, сѫ трудолюбиви, трезви, но необикновено неразвити, ако и да иматъ всичко въ изобилие. Потрѣбноститъ на последните сѫ още по-малки. Съществува анекдотъ, че единъ шопъ, който ходилъ въ Едирне да коси, изялъ отъ Гергьовденъ до Петровденъ 120 оки хлѣбъ и 10 оки оцетъ. Само на Петровденъ си купилъ за 20 пари сирене.

София е такъвъ прекрасенъ градъ, каквито сѫ всичките турски градове не само въ Европа и въ Азия, но и въ Африка, ако само въ тоя или въ оня турско-африкански градъ не живѣятъ евреи. Разказватъ, че столнината на еврейското отрицателно благовоние е Солунъ, а азъ ви увѣрявамъ, че тоя градъ трѣбва да падне на колѣна предъ София и да ѝ предаде своя вѣнецъ. Ако солунската нечистота се нарича готова холера, то софийскиятъ еврейски арсеналъ може свободно да се нарече вонещайша чума. Азъ нийде не съмъ виждалъ, даже и въ Исмаилъ, такова улично блато, каквото видѣхъ въ София. Софийските нечистоти се отличаватъ отъ нечистотите на другите гра-

дове, — азъ говоря само за нѣкои махали, а особено за еврейската, — съ това, че въ първите вие рѣдко виждате мъртви котки, издъхнали кокошки и магарета, незатѣпкани още черупки отъ варени или пържени яйца и т. н. Но и софийскиятъ евреинъ не е по-благовоненъ отъ своята улица. Въ София вие ще да срещнете такива еврейски типове, каквито се не срѣщашъ даже и въ варшавския еврейски музеумъ. Разбира се, че между Ротшилда и Биконсфилда и между софийския евреинъ сѫществува такова различие, каквото Катрфажъ, при всичкитѣ свои старания, не е можалъ да намѣри даже и между горилата и Мария Стюартъ. Не зная, иматъ ли редакторитѣ на „Пестеръ Лойдъ“ и на „Новата Виенска преса“ своя собствена миризма, зная само това, че ако софийскиятъ евреинъ се приближи до васъ, то вие сте принудени да идете въ банята и да се омиете съ хума. Единъ мой приятель, който обича да си поговори, ми разказваше единъ пжть, че купилъ отъ единъ едирненски евреинъ пошове, които, даже като се скъсали (той ги пралъ стотина пжти), сѣ още вонѣли на лакерда. Ако да не би поживѣлъ нѣколко дена въ София и ако да не би помирисалъ софийските евреи, то историята на пошовете отдавна вече би се извѣтрила изъ главата ми. Азъ мисля, че ако въ София желаятъ да иматъ здравъ въздухъ и да се избавятъ отъ тифозните трески, то сѫ длъжни или да преселятъ своите евреи на връхъ Витоша, или да ги натопятъ въ саламура.

Но да оставимъ евреите¹, които съ известни на всичкия свѣтъ не само чрезъ своята тѣлесна, но и душевна нечистота, и да кажемъ нѣколко думи за нашите единокутробни братя българи, които се наричатъ софиянци. Почти въ всѣки учебникъ, даже и у Смѣрагдовия, ние намираме, че старите елини съ бѣди² развити именно за това, защото съ имали сношения съ другите народи и защото съ срѣщали отъ тая или онай страна съпротивление, което, по днешните понятия, се нарича опозиция. Това, както ми се чини, има своя правдоподобностъ. На всѣки човѣкъ е свойствено да подражава, да усвоява и да постига онова, що му се чини за добро или що види у по-добрите — по неговите понятия — отъ него хора или народи. Така напримѣръ, подражанието е накарало множество пловдивски Пенчовци и Бончовци да се огърчатъ, т. е. да се отдалечатъ отъ своето и да не дотънятъ чуждото. Бѣше време, когато всѣки єдинъ прогресъ се донасяше у насъ отъ Фенеръ и, съ помощта на владишките дякони или съ съдействието на фенерските кирии³, се разсаждаше на нашата почва съ особенъ ентузиазъмъ. Въ ония градове, дето живѣятъ баремъ по нѣколко гръцки или циндарски семейства, тоя прогресъ се е разпространявалъ доволно скоро. Така е било въ Пловдивъ, въ Съресъ, въ Татаръ-Пазарджикъ и пр. Въ София, дето мжжетъ рѣдко съ виждали чужди крайове и дето женитѣ съ живѣли въ своята пър-

¹ Гесножи.

вобитна патриархалностъ, тоя прогресъ се е усвоявалъ не твърде бързо и безъ особено стремление. Разбира се, че въ тоя градъ не е могла да бѫде и борба противъ чуждото или противъ нововъведенията, каквито се случиха въ последните тридесетъ години по другите градове, дето гърцизмътъ или гръцкото влияние бѫше успѣло да пустне дълбоки корени. Ето защо, по моето мнение, София въ своето умствено развитие стои понизко, напримѣръ, отъ Пловдивъ, Търново, Свищовъ и др. Разбира се, че азъ пиша не за днешна София, а за оная София, която видѣхъ преди 22 години, т. е. азъ пиша не съвременни записи, а възпоминания.

II. Отъ Копривщица до Пловдивъ

Отъ своето родно село или градецъ Копривщица азъ излъзохъ въ времето на обѣдъ. Моятъ черенъ, като вранено крило, конь скачаше подъ мене и гордѣеше се така сѫщо, както се гордѣехъ и азъ. Следъ мене, на храненитѣ коне, подскачаха дѣдо, баща ми, братята ми, множество наши роднини и приятели и нашиятъ сезинъ¹, който яздѣше онова сѫщо муле, което бѣше натоварено съ моите богатства. Тия богатства се състоеха отъ едно сандъченце и отъ необходимитѣ за всѣки живъ човѣкъ завивки и постилки. Следъ кавалерията вървѣше пехотата, т. е. майка ми, баба ми, роднинитѣ ни и съседкитѣ ни. Разбира се, че пехотата, като всѣка пехота, се запираше доволно често, викаше да почакаме и изново се спушташе да ни догони.

— Чакайте да си почине мама, говорѣше майка ми.

— Нека вървятъ, нека вървятъ, булка! говорѣше баба и пъшкаше, като всѣки старъ човѣкъ.

Тука съмъ длъженъ да кажа и това, че момичетата и женитѣ носѣха китки и различни гастро-номически наслаждение, които миришеха твърде съблазнително. Това шествие се продължи цѣлъ часъ.

¹ Коняръ.

Когато достигнахме до една кичеста върба, която простираше своите гостоприемни клони надъ една зелена ливада, то дъдо слъзе мълчешката отъ коня си, посочи съ пръстъ къмъ дървото и заповѣда на слугата да постеле. Следъ нѣколко минути на това място бѣха постлани множество килими и черджета, между които се бѣлѣше бѣлъ и чистъ съ червени крайове месалъ. На тоя месалъ бѣха натуряни различни яденета и пиецета: тука се намираха печени мисирки, пилета, патки и гжски, но първото място заемаха¹, по моето тогавашно мнение, млиноветѣ, тутманиците и топлитѣ погачи... Изпроводачите бѣха донесли съ себе си и около две десетки доволно пѫпести бѣклици, които трѣбаше да се изцедятъ до капка. Захванаха да пиятъ ракийка. Будненцето² обиколи нѣколко пѫти, и гладните се заловиха за оржжие.

— Яжъ, мой синко, яжъ, колкото можешъ повече, говорѣше баба и часъ по часъ отриваше сълзите си. — Кой знае, какво те чака!... Чуждите хора не приличатъ на своите. Дома е друго. Баша ти много пѫти е търпѣлъ гладъ и жажда. Отсега нататъкъ нѣма вече кой да ти мѣси тутманичеца, нѣма кой да ти дроби попарка съ кисело млѣкце, нѣма кой да ти дава смокинки... Наяжъ се хубаве...

— Яжъ и не мѣдри се, говорѣше моятъ мраченъ, като Стара-планина презъ мартъ, и сърдитъ, като селски камзамалинъ, дѣдо. — Наяжъ се добре,

---

¹ У Каравеловъ: занимаваха. — ² Малко бурилче за вода или ракия.

защото до Краставо село има още цъли три часа. До довечера нъма де да ядете.

Разбира се, че азъ, — който се приготвляваха да видя новъ свѣтъ, нови хора, нови мѣста и нови села и градове, — нъмахъ вълчи апетитъ да изпълни волята на изпроводачите и да се наядъ за четири дена. Сърдцето ми бѣше препълнено съ различни усъщания. Следъ единъ часъ по бѣлия месалъ, който бѣше успѣлъ вече да се нагълта и самъ червено вино и кокоша масъ, се търкаляха голѣмо множество облождани кости, парчета хлѣбъ и различни други останки, на които би позавидѣли не само ношнитѣ копривщенски стражари, но и „черковнитѣ копачи“, които иматъ обичай да се наливатъ само съ добро и съ чисто вино и да търпятъ отчаянъ гладъ.

Дойде време да се простимъ. Дѣдо, съ сълзи на очите, ме хвана за ржката, погледа ме въ очите умилно и каза съ разтреперанъ гласъ:

— Слушай, синко! Ако ти послушашъ дѣда си и ако се погрижишъ да изпълнишъ съветите ми, то следъ време ще да ми кажешъ „сполай ти“. Не слушай баща си: той иска да направи отъ тебе, дяволъ знае какво. Не уни се тамъ ония глупости, които учеше преди две години момчетата хаджи Геровиятъ синъ. Тебе не трѣбватъ — какъ се казваха? — никакви пизики-мизики. Ти и безъ тия физики ще да се научишъ да мѣришъ сиренето и да спрѣгашъ воловетъ. Азъ те съветвамъ да научишъ различни божествени нѣща и да изпредел-

цашъ¹ турския езикъ. Да ти кажа право, много ученитѣ хора сѫ глупави добичета. Погледайте на Найдена Герова и ушийте му аба, — продължаваше дѣдо ми полека, чегато говорѣше самъ съ себе си. — Седѣ въ Русия толкова годинъ, изхарчи толкова пари, оstarѣ подъ даскалската тояга, а донесе праздна кошница . . . Ние мислѣхме, че той ще да сваля и звездитѣ отъ небето, а излѣзе дяволъ знае какво! Написалъ тамъ нѣкаква си книга и учи свѣта, какъ да спрѣга воловетѣ си и какъ да си прави паници! Дѣдо ти Въльо грѣнчарть не е ходилъ по Русия да се учи умъ и разумъ, а неговитѣ паничета се купуватѣ и отъ панагюри и отъ клисурци. Прощавай, синко! — И отъ очитѣ на тоя твърдосърдеченъ старецъ капнаха две едри сълзи, които зачудиха почти всичкото събрание, защото това събрание познаваше дѣда Либена още отъ млади години.

Баща ми не раздѣляше убежденията на дѣда ми. Той ме изпроваждаше въ Пловдивъ да се научи грѣцки и да стана следъ време тежъкъ търговецъ.

— Ти трѣбва да се учишъ въ грѣцкото училище и да научишъ „турския ракамъ“², говорѣше той. Безъ „грѣцкитѣ“ днесъ се не може! Всѣки голѣмъ търговецъ трѣбва да знае грѣцки.

Майка ми раздѣляше убежденията на баща ми; а баба ми мислѣше само за моето тѣлесно благосъстояние и за благополучието на стомаха ми.

---

¹ Да изучишъ добре. — ² Смѣтане.

— Разказватъ, че отъ пловдивската вода боли сърдце, говорѣше тя. Ти, синко, си купувай почестичко бозица, а понѣкога и шербетецъ. Разказватъ още, че въ тоя градъ има много дървени бубулечки, които се наричатъ тахтабити и който хапятъ немилостиво.

Тука съмъ длъженъ да ви кажа, че въ Копривщица нѣма дървеници.

— Преди нѣколко години, продължаваше баба ми, Дейко Дрехарътъ отиде въ Пазарджикъ да докара аби. Докараха ги . . . Дейковите деца легнали на абитъ и заспали. Изведнажъ, презъ нощта, какво да видятъ! Нѣколко стотини бубулечки изкокнали изъ абитъ и захванали да ги хапятъ. Децата изревали. Когато Дейковата жена и Дейкова майка дошли да видятъ, какво се е случило, то ржатъ, краката и образите на децата били покрити съ голѣми пришки. — „Шарула, сипаница, жива и здрава“, викала Дейкова майка и кръстила се. А Дейковица наклала огънь насрѣдъ двора и изгорила жива и здрава заедно съ абитъ.

Простихме се. Азъ бѣхъ длъженъ да цѣлуна ржката на всичките изпроводачи, които бѣха постари отъ мене; а тѣ ме цѣлунаха по челото и по лицето. По-младите цѣлунаха моята ржка . . . Изведнажъ баба ми, майка ми и сестрите ми захванаха да плачатъ, чегато моя милостъ отиваше презъ деветъ царства въ десето, презъ деветъ гори зелени и презъ деветъ моря дълбоки. Тука стоеше още едно младо и гиздаво сѫщество, което урони за мене нѣколко едри сълзи и което имаше доста

причини да пожелае моето възвръщане . . . Тия млади сълзи и до днесъ още сѫ скжпи за мене, и до днесъ още горятъ сърдцето ми, и до днесъ още тревожатъ мислитъ ми . . . Азъ стоехъ твърдо и не показвахъ, че ми е жално да се раздѣля съ моите близки; но щомъ тъ се изгубиха отъ предъ очите ми, то сърдцето ми се стисна въ гърдите, въ главата ми се появи всичкото мое детство, и мене се искаше да обърна коня си и да се върна подъ покрива на моите родители. Горчивата и тежката мисъль, че е настанила вече оная минута, която обикновено се нарича жива раздѣла, — жива раздѣла съ ония хора, съ които съмъ азъ живѣлъ подъ единъ покривъ цѣли шестнайсетъ години, изрони отъ очите ми цѣлъ потокъ горчиви сълзи. Но ако си тръгналъ да вървишъ, то вършането е вече невъзможно.

Като повървѣхме малко, то стигнахме още петъ души пѫтници, които така сѫщо отиваха въ Пловдивъ. Скоро слѣзохме въ единъ дълбокъ долъ, който се нарича Меде-дере; а после захваnahme да се изкачваме нагоре по твърде тѣсенъ пѫтъ, който води къмъ голата възвишеностъ Вълкъ. Никога нѣма да забравя моето първо преминуване презъ тая висока планина, която представлява частъ отъ най-величественитъ ветви на Балкана. Азъ водѣхъ своя врани конь за поводника по скалистъ, по каменистъ, по засъянъ съ камъни и съ бѣлтаци¹ и по висещъ надъ дълбоки долове пѫтъ;

¹ Бѣли кремнисти камъни.

прескачахъ падналитъ отъ горната страна голъми камъни или дървета; преминувахъ по стръмни и по измити отъ дъждъ мъста и часть-по-часть се хващахъ, като дива котка, за всѣки храстъ и камъчецъ; най-после, съ страхъ и съ трепетъ въ всичкото свое тѣло се спущахъ надолу, падахъ и ставахъ непрестанно и боехъ се да погледамъ настрана. После това азъ изново съдахъ на седлото и вървѣхъ нататъкъ. Разбира се, че и въ тоя случай азъ трѣбваше часть-по-часть да се навеждамъ надолу, за да защитя лицето си отъ буковитъ и джбовитъ клони. Щомъ се изкачихме на самия връхъ, то чухме, че нѣкои си разбойници се разхождатъ по гората, че тѣ преди единъ день сѫбрали нѣкакви си работници и че сѫ имъ събули даже и царвулитъ отъ краката. И до днесъ още ми се мѣрка предъ очитъ селскиятъ векилинъ¹, който бѣше дебелъ и отгоенъ старецъ, който треперѣше отъ страхъ и който почти всѣка минута разглеждаше чакмака² на пушката си; и до днесъ още ми се мѣрка предъ очитъ единъ отъ нашите селяни, който се занимаваше съ всѣкакви занятия, който носѣше название чифутски адвокатъ и който наистина имаше тѣсна дружба съ евреитъ. (Разказваха, че евреитъ му плащатъ по единъ полумпериалъ³ на денъ, за да ги защищава отъ турското правосѫдие); най-после, и до днесъ още помня уплашеното лице на селския бакалинъ, който оти-

¹ Лице, отредено отъ селото да върши общоселските работи. — ² Спусъка. — ³ Златна руска монета отъ 15 рубли.

ваше въ града за оризъ и дървено масло. Всички треперѣха отъ страхъ, освенъ единъ сиромахъ терзия, който отиваше въ Пловдивъ да шие чуждо и който нѣмаше какво да изгуби. Ние вървѣхме, но щомъ захващаше да шумти нѣкой букъ или нѣкой джбъ, то се събрахме на купъ, обръщахме главитѣ си къмъ всѣка една страна, разглеждаме своитѣ пушки и пищови и кълнѣхме се да помагаме единъ другиму, ако се появи нѣкоя опасностъ; но никому не дохождаше на ума, че при най-малката опасностъ всичкитѣ тия увѣрения и всичкитѣ тия клетви ще да се развѣятъ, като прахъ, и че всѣки отъ насъ ще да иска спасение само отъ бѣрзитѣ крака на своя конь. На връхъ планината ние се запрѣхме при единъ чучуръ, пийнахме водица, починахме си и изново тръгнахме да вървимъ напредъ. На това място пѫтъ става малко поравенъ, ако той и да се пресичаше твърде често съ множество паднали буки. Като повървѣхме около половина часъ, то предъ очите ни заблестѣха пушкитѣ на сейменитѣ¹, които стоеха предъ своята варда² и които очакваха разбойниците да имъ дойдатъ накраки. Вардата бѣше излепена съ бѣла варь и намираше се между прелестна зеленина, следователно тя бѣше твърде прекрасна на видъ. Тука вече моитѣ пѫтни другари оживѣха, развеселиха се и захванаха да се разговарятъ високо, чегато тѣхната храбростъ и безстрашие сѫ положителна истина. Векилинътъ захвана да изпуска изъ устата си нѣкакви си звуки, които приличаха на лазарска пѣсень; а еврейскиятъ адвокатъ се

¹ Стражаритѣ, пазачитѣ. — ² Стражница.

постара даже да пушне изъ своя дълъгъ арнаутски пищовъ. Ние подадохме юздитѣ на конетѣ си на сейменитѣ и влѣзохме въ вардата. Началникътъ на сейменитѣ, който обикновено се нарича билюкъ-башия, седѣше предъ огъня турски и пушеше своя кривъ гьопценски чубукъ. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че билюкъ-башията седѣше до огъня не за това, защото му е студено, а за това, че огънътъ е потрѣбенъ и за чубука му, и за джезвенцето му, което грѣе своя пжпъ по двайсетъ пжти на денъ. Ние седнахме наредъ до билюкъ-башията. Чубуцитѣ се задимиха, и очитѣ на всичкитѣ пжтници се обѣрнаха къмъ жълтото джезвенце, въ което билюкъ-башията прибърза да налѣе вода и да го втѣкне въ жаравата. Всѣки отъ насъ бѣше обязанъ да изпие своето кафе, ако то и да бѣше безъ захаръ, и да даде своя бакшишъ. Нѣкои изпиха по цѣли три доволно голѣми чашици. Разбира се, че въ продължението на всичката тая церемония въ вардата царуваше дълбоко мълчание. Когато векилинътъ изсърба третата чашница и когато изпуши шестата лула, то погледа важно къмъ билюкъ-башията и рече:

— А що, билюкъ-бashi, не чуватъ ли се по вашитѣ мѣста хайдути?

— Чуватъ се, отговори билюкъ-башията важно и напълни седмия чубукъ. — Преди три деца тѣ бѣха вземали царвулитѣ и торбитѣ на Исмаилъ-бейовитѣ аргати¹ . . . Азъ мисля, че тѣ се намиратъ

¹ Работници.

вече далече. Страхъ ги е. Тъ твърде добре знаятъ, че по моята планина стражаритъ сж не твърде плашливи хора. Азъ зная, кои сж тия юнаци . . . Войводата имъ е Петко Янтахта, който е биль байрактарь на Веля Мангъра . . . Вие не тръбва да се боите, защото тъ не закачатъ копривщенцитъ... Ако сж обрали работницитъ, то сж ги обрали само за това, защото имъ сж били потръбни торби и царвули. Вървете и не бойте се . . .

— Не, не, — извика тлъстото гърло, — ти си длъженъ да ни изпроводишъ, защото азъ нося селски пари.

Билюкъ-башията стана, облъче своя тефтичевъ контошъ¹, който имаше червена яка и червени ржкави, взема пушката си и съ петь души сеймени тръгна предъ насъ пешъ.

Тука съмъ длъженъ да кажа нѣколко думи за едно отъ многочисленитъ суевърия, които препятствува почти на всичкитъ народи да вървятъ напредъ и да погледатъ съ здрави очи на окръжаващата си действителност. Когато ние дойдохме до едно кладенче, надъ което бѣше израсла една висока и кичеста върба, то билюкъ-башията откъсна отъ своята дреха едно малко парченце и окачи го на дървото. Сжшото направи единъ отъ сейменитъ и единъ отъ моите пътни другари. А знаете ли, защо се прави всичкото това? — Да ви не хваща или да ви остави треската. Подобно върване сжществува по всичкия Балкански полуост-

¹ Горна дреха, къжа до пояса.

ровъ. Тука сме длъжни да кажемъ, че това върване е славянско и че мохамеданците също го усвоили така също, както също тъй усвоили и множество други християнски или племенни обреди и обичаи, които принадлежатъ на поробените племена. Пътниците твърде често намиратъ по пътя такива източници, надъ които дърветата също покрити съ различни дрипелчета и съ червени или съ бъли нищки. Ако вие да би попитали нѣкого, каква причина накарва пътниците да късатъ своите дрехи и да връзватъ различни дрипелчета по гореказаните дървета, то той би ви отговорилъ така: „Който се бои да го не хваща и който иска да го остави треската, той тръбва да даде курбанъ на самодивите, които живѣятъ въ планинските кладенчета“.

Освенъ това, самодивите въ подобни случаи не закачатъ ноще пътниците и позволяватъ имъ да извършатъ своето пътешествие безопасно. Българите говорятъ, че планинските самодиви, които живѣятъ подъ корените на ония дървета, при които се намиратъ източници, също твърде сърдити същества. Тъй биватъ най-опасни за младите ергени, за младоженците и за момите. Горската самодива, македонската юда-самовила и сръбската горска вила също съвършено тъждествени. Но да оставимъ тия филологически разсъждения за другъ пътъ.

Нашите сеймени или, както ги наричатъ наше българи, нашиятъ вардари бъха, освенъ билокъ-башията, помаци. Помаците не също нищо друго, освенъ потурчени българи.

Ето що говори покойниятъ В. Априловъ за тия сиромаси: „По пловдивската епархия, по Румелия и по Македония живѣятъ множество българи, които изповѣдватъ мохамеданско вѣроизповѣдане. Числото на тия потурченияци е около 50 хиляди души и отъ двата пола. Тѣ иматъ свои джамии, съблюдаватъ правилата на корака съ всичките негови ситнези (?), говорятъ въ своите семейни кръгове, както и съ другите българи, български, а съ гърците и съ турците — турски (?). Собствените имъ имена сѫ така сѫщо турски. Въ войните съ русите тѣ се сражаваха съ голѣмъ ентузиазъмъ и рѣдко се попадаха въ пленъ. Времето на тѣхното потурчване и до днесъ още помнятъ старите гърци и българи. Причината, която е накарала тия хора да станатъ мохамеданци, споредъ както разказватъ, сѫ били митрополитите и архиереите, които — като сѫ купували въ Цариградъ своите мѣста доволно скажо — сѫ доводили съ себе си голѣмо множество користолюбци, нападали сѫ, като горски звѣрове, на своето стадо и старали сѫ се да му отнематъ и последното дукато. Трѣбва да кажа и това, че въ онова време митрополитите имаха такава сѫщо власть и такива сѫщо достоинства, каквито имаха и трибундчужните паши¹, следователно тѣ имаха право да добиватъ своите доходи насила, т. е. тѣ затваряха въ тѣмниците и отнимаха и последното имане на бедния българинъ.

¹ Паши съ три опашки, т. е. съ три знамена отъ опашки.

Всичкото това бъше довело българите до последната крайност. За да облекчатъ своята участь, мнозина се решили да приематъ мохамеданство. Тогава вече гръцките епископи, за да не видятъ нови последователи на дадения примъръ, станали малко по-умърени въ своите тръбования при събиранията на данъците¹.

Покойниятъ Х. Даскаловъ говори, че В. Априловъ е изказалъ своеето мнение за гръцките злодейства въ онова време, когато българите също старали още да покриватъ недостатъците на своеето духовенство. Това е върно. Тука сме принудени да направимъ покойному В. Априлову следните две забележки. Първо, числото на помаците е не 50, а 500 хиляди. Съ помаци също населени: част отъ Ловешкия окръгъ, доспатските бърдовити места (по-голъмите части отъ неврокопската и съреската епархии), част отъ дебърската епархия и пр. и пр. Второ, помаците и до днесъ още също останали полухристияни, защото тъй не знаятъ турски, следователно коранътъ и до тая минута остава за тяхъ мъртва буква.

Но да продължимъ своя разказъ.

Най-главните занятия на помаците се заключаватъ въ скотовъдството. Освенъ това, те иматъ голъма наклонност да бждатъ стражари или семени по беклеметата¹, т. е. да живѣятъ по горите свободно.

Множество факти ни доказватъ, че помаците също приели мохамеданска вѣра не твърде отдавна.

¹ Стражниците.

Така напримъръ, тъ съхранили множество стари християнски обреди и обичаи; тъ и до днесъ още съхранили множество християнски прѣкори; най-после, тъ уважаватъ множество християнски светии и молятъ имъ се за „здраве и за спасение“. Ние срѣщаме между помаците прѣкори Панчооглу, Недѣлкооглу (Панчовъ-синъ, Недѣлковъ-синъ), Вътанъ, Върбанъ и пр. Въ Ловешкия окръгъ се на мира село Луковитъ, въ което старите помакини ходятъ по гробищата и палятъ на умрѣлите восъчни свѣщи, както то бива и у християните. Ако майката изгуби своя синъ или своята дъщеря и ако жената изгуби своя мжжъ, то тъ ходятъ въ българските черкви и говорятъ: „Кѫщата ни има мъртвецъ... Дайте ни за двайсетъ пари восъчни свѣщи да му запалимъ на гроба задушница“. Освенъ това, помаците празнуватъ нѣкои християнски и славянски (езически) празници, като напримъръ, св. Георги, св. Димитъръ, св. Никола, св. Власъ, горещниците, вълчитите празници, мишиятите празници и пр. Съ една дума, турскиятъ рамазанъ и байрамъ и нѣкои християнски пости и празници иматъ за помаците еднакво значение. У насъ служеха въ различни времена двама помаци, които се отказваха да ядатъ презъ велики пости блажно (мръсно). Името на единия помакъ бѣше Исмаилъ Дурко, а на другия Сульо Сиракътъ. Когато баща ми презъ велики пости казваше на Дурка да си опече или свари (като турчинъ) нѣщо блажно, то помакътъ отговаряше така: „Ако да не би било грѣхата да се яде презъ това време мръсно, то

би тръбвало да ядете и вие сами. Азъ не мога да бжда по-уменъ отъ васъ¹.

Единъ день, като сега помня, уйка ми попита Дурка:

— Дурко, азъ искамъ да зная, каква си ти въра, — турчинъ (мохамеданинъ) ли си или си българинъ (християнинъ)?

— И азъ самъ не зная: нась наричатъ помаци и потурмаци, а бащитъ ни бъха каури¹, отговори Дурко и поусмихна се.

Въ продължение на нашето пътуване помацитъ пъеха, безъ да престанатъ нито една минута, български пѣсни. Въ монотонния, въ печалния и въ тежния тъхенъ напъвъ се отражава напълно и нещастното тъхно положение, и душа измъчена отъ груби суевърия, и сърдце наранено отъ множество исторически произшествия, а понѣкога и сатира противъ своето незавидно положение. Разгледайте съ особено внимание следната пѣсень:

Книга пише Панчоолу,
та я праща садразаму²:
„Много здраве, садразаме,
да си стъгашъ топузитъ,
топузитъ, талимитъ³,
че си имамъ силна войска
сё помаци, потурмаци,
баничери, кокошари,
дека майка не слушали,

¹ Гяури, невърници. — ² Пръвъ министъръ, велики везиръ. — ³ Военни учения.

а па баша посичали;
сè помаци, сè хлапаци, —
пушкитъ имъ безъ кремици"...

Въ друга една пъсень се говори, че нѣкой си Муса срещналъ две помакини и попиталъ ги, какви сж и отъ де идатъ, а тъ му отговарятъ:

Ако питашъ, лудо-младо, право да ти кажемъ,
ние не сме бѣли були, ни черни каурки, —
баша ни е каурски попъ, братъ ни е низаминъ¹.

Любопитно би било да се запише тая пъсень цѣла и да се напечата въ нѣкой сборникъ, дорде европейската цивилизация и турскиятъ прогресъ не сж' пустнали още своя разрушителенъ порой и между помаците. Но както и да е, а съдържанието на помашките пъсни е разнообразно: тъ пътъ за своето прошедшо, за своите народни юнаци, за своите войни съ турцитъ, за убийствата, които сж извършили тъ сами, и за много други трагически произшествия. Тука сме длъжни да кажемъ и това, че помаците иматъ много по-силна ненавистъ къмъ турцитъ, нежели къмъ кауритъ. Отъ следната пъсень всѣки може да се увѣри, че нашето заключение има своя правдоподобност. Пъсеньта на известния бунтовникъ Панчооглу противъ турското правителство, която се пѣе само отъ помаците, характеризира твърде ясно даже и днешните убеждания на потурченяците:

¹ Войникъ.

Книга пишё юнакъ Панчоолу,
 та я праща брату, побратиму,
 байрактару Нану българину :
 „Много здраве, Нано, българине,
 я събери български юнаци,
 бързи момци до десетъ хиляда,
 па да дойдешъ въвъ Ловеча града,
 да помогнешъ брату Панчоолу,
 че си иде на менъ садразама ; —
 води турци, води еничари,
 па низами и тaborъ читаци.
 Иска мене садразамъ да хване,
 да ме върже, като вакло ягне,
 да ме води въвъ Ловеча града,
 по ловешки улици широки,
 да ме беси на сухата върба,
 като куче отъ кучка родено“.
 Книга чете Нано българина,
 книга чете, дребни сълзи рони,
 па събира се отборъ юнаци,
 които сж подъ бука порасли.
 Събрали Нано гиздави юнаци,
 посъбрали ги до десетъ хиляда,
 па прибръзали да помогне брату !
 Срешинали се турци съ помацитъ,
 съ помацитъ още съ българитъ :
 турци ръжатъ, а помаци колятъ...
 Зачервили ниви и ливади,
 кърви текатъ — вода отъ планина,
 а лешове — какъ снопи на нива !
 Провикна се юнакъ Панчоолу :

„Чуй ти мене, царски садразаму,
 азъ съмъ помакъ, юнашко холѣно,
 не съмъ роденъ отъ бѣла туркиня,
 не съмъ повитъ въ кадифе, въ коприна,
 не съмъ храненъ ни мазно, ни сладко ;
 мене роди млада помакиня,
 повила ме въвъ букова шумка,
 растила ме подъ бука зелена,
 хранила ме съ кукурузно брашно,
 учила ме съ турчинъ да не пия,
 ни туркиня либе да не либя, ---
 научи ме турцитѣ да бия. . . “
 Махна съ сабя и отсѣче глава,
 турска глава, глава садразамска.

Помашките лирически пѣсни сѫ така сѫщо прекрасни отъ всѣка една страна. Въ тѣхъ се възпѣва красотата на полетата и на планините, на горите и на растенията, на хората и на животните, на добродетельта и на пороците и т. н. Но най-забележителното е това, че езикътъ на ловешките помаци е чистъ. — безъ турски думи и безъ турска конструкция, звученъ и съхранилъ е повече своите старобългарски форми, нежели езикътъ на православните българи. Азъ не говоря вече за това, че въ езика на помаците се не срѣщатъ грѣцки думи или грѣцко влияние, които сѫ внесени отъ така нареченото грѣцко образование между православния български народъ.

III. Краставо село

После два часа ние слъзохме отъ планината и тръгнахме по една довольно живописна равнина, която бъше обрасла съ разнообразна растителност. Природата на тая долина е съвсемъ отличителна отъ планинската. Окото ви не сръща вече ни стотъни дъбове, ни гиздави чупли (каваци), ни прави и високи букове, но въ това сѫщо време предъ васъ се изправятъ грамадни орѣхи, крушови гори, киселици, дрънки, трънки, сливи, шипки и различни други плодородни дървета. Полетата сѫ засъяни, земята е производителна, добитъкътъ е едъръ и отгоенъ. А хората? — Хората сѫ достойни за оплакване! Истина казватъ икономистите, че бедността на земята е най-главниятъ източникъ на енергията и промишлеността.

Като повървъхме още половина часъ, то се запръхме предъ вратата на Краставоселската гостилица или, да кажемъ съ наши думи, предъ Краставоселската кръчма, дето тръбваше да пренощуваме. Задъ кръчмата се намираше село Краставо, но ние не бъхме въ състояние да го видимъ, защото това село бъше обрасло отъ всъка една страна съ дървета, и защото къщята му бъха разпръснати на доволно голъмо разстояние една отъ друга. Презъ малките прозорчета на кръчмата блестъше огънь, а вжtre се чуеха различни гла-

сове. Ние имахме надежда да намъримъ въ тая кръчма нѣщо за вечеря; а да повечеряме бѣше вече време, особено после гореописаното тежко пжтуване. Като чуха тупкането на конетъ ни, то стопанинътъ, стопанката и две момченца, съ голѣми овчи шапки и по една ризица, изкокнаха изъ кръчмата, посрещнаха ни, вземаха ни конетъ и захва-наха да ги стоварятъ, безъ да обърнатъ на насъ ни най-малкото внимание. Тия добри хора ни не казаха даже обикновеното приветствие „добре дошли“. Тая грубостъ се обяснява съвсемъ просто. Въ Турция, почти по всичкитъ ханове и керванъ-сараи¹, пжтниците плащатъ не за своята собствена персона, т. е. не за своето спане, а за храната на конетъ си. Разказватъ, че въ последнитъ десетъ години се е измѣнилъ и тоя обичай. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че въ ония села, които лежатъ настрана отъ главните пжтьове, въ онова време сѫществуваше и такъвъ обичай, който представляваше въ пъленъ смисълъ старовремен-ното славянско гостоприемство. Стопанинътъ на оная кѫща, даже и най-сиромахътъ, въ която сте вие дошли да пренощувате, не само че не вземаше отъ васъ пари за преспиване, но още, въ недѣля и по празници, гощаваше и конници и пеше-ходци съ обѣдъ и съ вечеря. На пжтника се позволяваше само да плати за виното, ако само той пожелае да пийне повечко. Азъ мисля, че тоя обичай и до днесъ още се е съхранилъ въ софий-

---

¹ Ханища, въ които се спиратъ кервани.

скитъ, въ пиротскиятъ, въ трънскиятъ, въ берковскиятъ, въ кюстендилскиятъ, въ бръзнишкитъ и въ самоковскиятъ села. При всичкото това, пътниците твърде често се намиратъ въ незавидно положение, т. е. тъ твърде често се боятъ да не умратъ по твърде естествена причина . . . Стопанитъ съ оголѣли до най-последната степень.

Ние влѣзохме въ една стая, дето бѣха внесени и нашитъ принадлежности. Тая четирижълна стая бѣше накитена съ доволно скъжпоценна мобель и представляваше спокойствие отъ всѣка една страна. Въ лѣвия жгълъ близу до вратата се намираха две голѣми черно-сиви стомни съ вода; въ дѣсния жгълъ срещу вратата лежеше малко теленце, а надъ него, на полицата, се бѣха успокоили две кокошки и една мисирка; посрѣдъ стаята лежеше единъ бѣлъ козелъ и преживяше важно и сериозно като пловдивски чорбаджия своята жвачка; на една отъ стените висѣше вързаница червенъ лукъ; а на поличката надъ оджака гукаха два гълъба.. Ето каква бѣше българската кръчма, която славянскиятъ племена наричатъ гостилница на народа, т. е. която се счита за единствено утешение на полуубития робъ. Следъ нѣколко минути стопанитъ на кръчмата се постараха да преселятъ рогатитъ и хвъркатитъ жилци на гореописаната стая въ другъ покой и да пометатъ, а ние се постарахме да постелемъ своитъ килимчета и да наредимъ на място възглавници своитъ дисаги. Когато нашитъ постели бѣха готови, то ние отидохме въ общия параденъ салонъ да потърсимъ ядене. Тука

бъше всичко — и кофетария¹, и ахчийница², и бакалница, и кръчма, и модеренъ магазинъ. На огнището, което е издълбано посрѣдъ кръчмата и което е обградено съ камъни, горятъ дърва и освѣтяватъ салона; а димътъ преминува презъ една дупка, която е пробита посрѣдъ тавана. Презъ деня тая стая се освѣтява и отъ едно малко прозорче, а другите две се затъкатъ обикновено съ различни дрипели и съ единъ старъ контошъ, защото вѣтърътъ има обичай да беспокой дима, а димътъ гоститъ. Разбира се, че човѣшките усилия не всѣкога сѫ въ състояние да победятъ природата и нейните чудни закони. Димътъ, като непослушно дете, не желае да върви изъ опредѣления путь и виси, като облакъ, надъ човѣшките глави съвсемъ безцеремонно. Нека говори кой що ще, а азъ ще да кажа, че въ продължението на последните петъ столѣтия противъ българското търпение е захванала да се въоржжава и вжгленната кислота. Освенъ огъня, въ кръчмата се намираха още три бурилчета съ вино и нѣколко голѣми стъклца съ ракия; отъ едната страна по стената бѣха направени полички съ сандъчета, въ които се намираше оризъ, фасулъ, бобъ, лукъ и различни други овощни плодове, а подъ тѣхъ зѣваше каче съ катранъ; по противоположната стена бѣха наокачани вжжа, юлари, камшици, ривце³ бабня⁴, червени чушки, чесновъ лукъ и пр.; а около огъня, на малки и низки трикраки столчета, седѣха нѣколко души селяни съ окани-

¹ Кафене. — ² Гостилиница. — ³ Нанизъ. — ⁴ Вамя.

цитѣ въ ржка, между които мигаше селскиятъ свещеникъ съ своите стари очи и гладѣше своята, като снѣгъ, бѣла и дѣлга брада. Действителността ни доказа, че въ кръчмата нѣма нищо за ядене, т. е. че въ нея нѣма нищо сварено. Когато селскиятъ векилинъ видѣ това нещастие, т. е. когато той видѣ, че добритѣ стопани на кръчмата не сѫ се погрижили за нашите гладни „чрева“, то засука ржкавитѣ си и приготви се да готови.

— Ей, другари, искате ли да направите съ мене сбирщина? викаше той и въртѣше въ ржката си ахчийския ножъ. — Азъ ви съветвамъ да се не отказвате. Яденето ще да биде „гълтай и не бой се“. И който яде пишманъ ще да стане, и който не яде пишманъ ще да стане.

А знаете ли, че е това сбирищина? Подъ тая дума копривщенци, клисурци и панагюрци подразумяватъ доволно хитро сплетено комуниче-ско право. Селскиятъ векилинъ желаеше да готови общо ядене и да раздѣли разносните му между желаещите да се нахранятъ. Но тия сбирщии биватъ и другояче. Всѣки си купува по едно парче месо, връзва на него робушъ¹ и пуща го въ общия котелъ. Когато яденето биде готово, то всѣки изважда своето месо, а чорбата бива обща. Лъжиците, съ които се сърба чорбата, трѣбва да бѫдатъ еднакви; а за да не изяде нѣкой лишна хапка, единъ отъ комунистите трошка лъжицата си отрапезата. Съ една дума, това ядене прилича на сол-

¹ Дѣсчица, на която се дѣржи смѣтка.

датското учение: единъ, два, три — лъжицата въ паницата, лъжицата въ устата, лъжицата изъ устата. Тоя комунистически обичай е накаралъ другите българи да наричатъ копривщенцитъ, панагюрцитъ и клисурцитъ вариклечковци или клинковци. Азъ мисля, че би било много по-правилно, ако човѣчеството да би ги нарекло робушари. Но само копривщенцитъ, панагюрцитъ и клисурцитъ ли заслужаватъ това название? — Азъ мисля противно. Ако искате да говоримъ право, то робушарството е общъ български характеръ. Сопотненцитъ, карловцитъ, габровцитъ, котленцитъ и пр. сѫблизначета съ клисурцитъ. Развказватъ, че седемъ души сопотненци яли три дена една чушка (пиперка) и пакъ не могли да я изядатъ; а джукитъ (калоферци), които богатѣятъ по Цариградъ, си заклали на Гергьовденъ агне арфене¹ и послаждали го до св. Никола, т. е. тѣ туряли на трапезата единъ огложденъ кокалъ отъ освещеното анге, гледали го, тѣпкали се съ сухъ хлѣбъ и мислили за Гергьовденъ. Но да оставимъ шегата на страна. Тамъ, дето трѣбва да се употреби умъ и знание, българинътъ пуша въ ходъ пестенето. Случва се и така, щото готвачътъ да не плаща нищо, следователно и у българитъ, както и у великата европейска нация, трудътъ и времето сѫ готови пари. Но както и да е, а всичкитъ мои пѣтни другари приеха предложението на векилина, освенъ еврейскиятъ адвокатъ. Тоя господинъ извади изъ дисагитъ си едно парче хлѣбъ, едни похлупци съ бито овче сирене и една глава лукъ, поискав отъ кръчмаря

¹ Съдужническо, купено задружно, за да се изяде

за десетъ пари вино и седна да се наслаждава отъ своята трапеза.

Азъ излъзохъ изъ хана и тръгнахъ да ходя по селото. Азъ видяхъ предъ очите си голъма бедност и невнимание. Подобно невнимание се среща само у ония хора, които се намиратъ въ отчаяние и които не мислятъ за своето бѫдеще. Всичкото това ме зачуди твърде много. Азъ знаехъ твърде добре, че селяните въ пловдивския окръгъ се ползватъ отъ своята плодородна земя и живеятъ щастливо.

Азъ се намирахъ вече задъ Стара-планина, т. е. въ Тракия, дето селата и градовете се отличаватъ съ чистота, а жителите имъ — съ богатство и дето изобилието се усъща и въ простите, но здравите тѣхни дрехи домашна работа, и въ всичкото стопанство на домашния животъ, и въ изобилието на добитъка и на земедѣлските оржия, и въ красотата и здравето на хората. Българите въ пловдивския окръгъ сѫ земедѣлски и отчасти пастушески¹ народъ, а богатствата имъ се състоятъ най-повече въ житата и отчасти въ кравите и въ овците. Азъ мога да кажа утвърдително, че селянинътъ изъ тия места състности е много по-развитъ, много по-живъ и много по-народолюбивъ отъ българите въ дунавска България и отъ полуживите македонски сиромаси. Ако тѣ и да биватъ твърде често невнимателни и сурови къмъ чужденците, т. е. къмъ турците и гърците, то

¹ Пастирски,

помежду тъхъ съществува тъсно братство и съзнателна любовъ. Борбите съ пловдивските гръко-мани съ развили достатъчно тъхното самосъзнание, а злодействата на бейовете съ ги научили да живеятъ дружно и да помогатъ единъ другиму. Въ това също време тия полски работници съ мирни, добросърдечни и кротки. Жестокостта, юначеството и непокорността, които съ свойствени на планинските жители и които съ необходими при сегашното положение на турската империя, съ съвършено чужди на тия полски работници. Краставо е единственото бедно село. Причината на краставоселската бедность, по думите на селския свещеникъ, се засяга въ следното. Въ Пловдивъ е живѣлъ преди време нѣкой си Вълко, който се е наричалъ Голѣми, за отличие отъ другъ единъ Вълко, който се е наричалъ Малки. Тия две лица, заедно съ Стояна Чалъкова, съ се ползвали съ голѣма известност между българите по много причини. И тримата съ били родомъ отъ Копривщица и занимавали съ се съ бегликчиликъ. Ние знаемъ, че бегликчиите и йнтизамджииите¹ и до днешния денъ глобятъ народа съвсемъ безсъвестно и безъ никакво милосърдие. Помислете си сега, какво е било въ ония тъмни времена, когато всѣки единъ паша е билъ самодържавенъ деспотъ, когато правителствените чиновници съ управлявали империята произволно, и

---

¹ Откупувачи на интизата, на данъка отъ нѣщо продадено.

когато всъки влиятеленъ човѣкъ е събличалъ раята систематически. Старитѣ бегликчии сѫ били така сѫщо самодѣржавни деспоти, защото сѫ дѣлили награбенитѣ богатства съ всесилнитѣ паши и защото сѫ имали царски ферманъ¹ да злоупотрѣбяватъ своята власть и да обогатяватъ върховнитѣ управители на дѣржавата и съ най-крайнитѣ срѣдства. По закона бегликчията е билъ длъженъ² да зема само по 10 %, но това правило е имало почти всѣкога изключения. Азъ имамъ достатъчно факти да докажа, че бегликчииятѣ много пѫти сѫ вземали даже и по 20 %. Всичкото това е зависѣло най-много отъ пашитѣ. Една година въ пиротската кааза³ бѣха убити отъ селянитѣ нѣколко белгликчии само за това, защото тия сиромаси не могли да намѣрятъ защита нито въ града, нито въ Цариградъ. Тия злодейства сѫ били най-главната причина да падне скотовѣдството, и да осиромашеятъ ония селяни, които сѫ се занимавали съ това занятие. Всѣкому е вече известно, че Копривщица, Панагюрище, Котель и др. сѫ неплодородни планински мѣста, и че жителитѣ имъ се занимаватъ изключително съ скотовѣдство. Преди 30 години въ Копривщица сѫ сѫществували трийсетъ бачила (едно бачило има около 3,000 овце заедно съ агнетата и съ зvizките³), а сега сѫ останали само три. Разбира се, че отъ богатството на народа зависи и богатството на правителството.

¹ Указъ, лисмена заповѣдъ. — ² Околия, — ³ Овца първеския.

Но въ Турция се не грижатъ за тия маловажни дъла. Голъми Вълко е билъ богатъ и силенъ човѣкъ и, както се види, спечелилъ своите богатства и съ правда и съ неправда. Когато бегликчиль-кътъ му напълнилъ сандъцитъ, то Вълко се преселилъ отъ Копривщица въ Пловдивъ и станалъ мемлекетъ-чорбаджисъ¹, т. е. защитникъ на християните и покровителъ на ограбените и оголѣлите. Въ това време той, отчасти съ пари, отчасти съ помощта на всемогъщия съултански бегликчийски ферманъ, а отчасти съ съдействието на мѣстните паши и бейове, завладѣлъ почти половината отъ земите на краставоселците, изградилъ въ Краставо село чифликъ, захваналъ да накарва селяните да му работятъ ангария и станалъ важенъ спахия². Отъ онова време народътъ на Краставо село осиромашелъ, пропилъ се и билъ принуденъ да работи на богатия чорбаджия почти безплатно. Юрий Венелинъ и В. Априловъ говорятъ, че гореказаните три лица съдействували твърде много на българското възраждане и образование и че съднесли на българския народъ голъма полза. Азъ не раздѣлямъ убежденията на знаменитите писатели. Освенъ Стояна Чалъкова, ни единъ отъ старите бегликчи не е работилъ съ самосъзнатие и съ истинно доброжелание на своята народностъ. Ако Вълко (Голъмиятъ) е изградилъ въ Краставо село черква, то я изградилъ не като българинъ и не като народолюбецъ, а като добъръ

¹ Областенъ чорбаджия, — ² Владѣтель на накелена земя,

християнинъ и като гръшна душа. Освенъ това, пловдивскитѣ чорбаджии сѫ вземали отъ владиците систематически данъкъ и старали сѫ се да обогатятъ жетвитѣ имъ и доходитѣ имъ. Азъ смѣло мога да кажа, че до учителствуването на г-на Найдена Герова въ Пловдивъ (до 1831 г.) ни единъ отъ тогавашнитѣ пловдивски граждани не е ималъ самосъзнание и нелицемѣрна любовь къмъ своето национално отличие.

— Ние сме православни християни, говорѣха въ онова време не само пловдивскитѣ полуогърчени копривщенци, но и карловскитѣ чорбаджии.

— Но въ това сѫщо време вие сте и българи, имъ говорѣха повившитѣ се после Герови патриоти.

— А нима това не е все едно? . . . Да бѫде човѣкъ гръкъ е много по-добре, нежели българинъ. Всѣки трѣбва да знае гръцки, отговаряха тѣ.

Нѣкои отъ синоветѣ на старитѣ бегликчи, на които башитѣ сѫ имали срѣдства да имъ даватъ прилично образование, се съединиха съ Герова и въоржжиха се противъ гръкоманитѣ, които се стараеха съ всичката си сила да одушатъ българското движение и да спасятъ своите каици¹ отъ широкия и яростния океанъ. Истина е, че българо-гръцката борба се бѣше захванала още въ 1848 година, но до севастополската война тя имаща само филологически характеръ. Цукалата² и неговитѣ почитатели доказваха, че Господъ е билъ

¹ Лодки. — ² Георги Цукала, гръкъ отъ Йоническиятѣ острови.

гръкъ и че Ева е говорила съ Адама гръцки, следователно всъки единъ човѣкъ е длъженъ да изучи този езикъ и да угоди на своя създатель; а г. Геровъ, покойния А. Чалъковъ (синъ на Малки Вълка), Др. Чомаковъ, г. Г. Стояновичъ и др. имъ доказваха, че ако българските души се решатъ нѣкога да се явятъ предъ невежествения гръцки Господъ, който не знае езиците на своите създания, то ще да поведатъ съ себе си нѣкой пловдивски гръкоманинъ за драгоманинъ. Ако ви се попадне въ ръцетъ „Цариградскій Вѣстникъ“ отъ 1851 до 1856 година, то прочетете съ особено внимание пловдивските дописки.

Но да оставимъ за време това и да продължимъ своя разказъ.

После смъртъта на Голѣми Вълко синовете му и унукитѣ му, както то бива по всичкия свѣтъ, захванали да продаватъ нивитѣ си и ливадитѣ си на селянитѣ, но краставоселчени привикнали вече да не работятъ, да пиянствуватъ и да спятъ гладни.

— Вѣрвашъ ли ме, господине, говорѣше стариятъ попъ, че селянитѣ въ последните двайсетъ години сѫ се развалили дотолкова, щото сѫ забравили и Бога и душитѣ си. Ни единъ не смѣе да влѣзе въ черквата. Азъ ги накарвамъ да се молятъ Богу съ помощта на сейменитѣ... Ти ги карашъ отъ едната страна, а тѣ бѣгатъ отъ другата и криятъ се въ кръчмата.

Попътъ имаше пълно право. Неговиятъ носъ бѣше дотолкова червенъ, щото отъ всѣки неговъ

поенъ каналъ би изтекла по една бурилка вино
Види се, че и той се е молилъ Богу много често.

На северозападната страна отъ Краставо село лежи турското село Османово, а още по-насеверъ, въ едно дълбоко дере, селото Стрелча. Населението на Стрелча е размѣшано. Тукъ съмъ длъженъ да ви кажа и това, че Османово прилича на циганско село, ако жителите му и да се наричатъ аги и ако жените имъ и да криятъ своите груби и чумави красоти отъ мжжия полъ. Турските села въобще се отличаватъ съ своите овощни градини и съ своите бѣли комини, а село Османово се грижи само за благосъстоянието на чуждите ко-кошки и за отхраната на чуждите волове. Почти всичките жители отъ това село сѫ кокошари, т. е. крадци, конекрадци или прости разбойници.

IV. Седѣнки и тлаки

Изъ гжстата зеленина, въ която плуваше селото, се чуеха млади гласове, които пъеха една отъ многочисленитѣ български полуплачевни пѣсни. По улицата вървѣше една стара баба и носѣше две голѣми кратуни. Отъ всичко се видѣше, че тя отива на вода.

— Бабо, де пѣятъ? попитахъ азъ.

— Тука, близу, мой синко! каза тя и посочи ми съ носа си къмъ изтокъ. Момичетата и момчетата сѫ се събрали на помагало и пѣятъ си. Бабичката остави тиквитѣ, погледна ме съ любопитство, почеса си тила и посочи ми съ пръстъ къмъ онова място, откъмъ което се чуеха гласовете. Тука съмъ длъженъ да ви кажа, че помагало се нарича оная тлака, която се събира при лющенето на царевиците.

Седѣнките биватъ разнообразни. Тѣ зависятъ твърде много отъ мястността и отъ характера на народонаселението. Тоя старъ народенъ обичай отдавна вече е изгубилъ своя старовремененъ характеръ въ голѣмитѣ села и по градовете и съхранилъ се е само въ малкитѣ селца, а особено у шопитѣ. Когато настане есенъ, т. е. когато българите събератъ своите храни и когато обератъ лозята, то захващатъ да свикватъ седѣнки. Преди да захване да се смрънва, онзи стопанинъ или оная

стопанка, които желаятъ да си събератъ седѣнка, изпровождатъ своята дъщеря да повика всички млади и зелени сѫщества, моми и невѣсти, роднини и приятелки, да заповѣдатъ на седѣнка. Всѣко момиче и всѣка млада жена донасятъ съ себе си каква-где работа, т. е. едни носятъ шиене, други предене, а трети плетене. Стопанката ги гощава съ вечеря, и тѣ съдатъ да седѣнкватъ. Всѣко момиче работи своята работа и старае се да превари своята съседка. Въ това време се пѣятъ различни пѣсни и разказватъ се всѣкакви приказници. Когато захване да се разсъмва, то по-старите жени разглеждатъ работата на момичетата и хвалятъ майсторките. После това момичетата ставатъ, взематъ единъ медникъ, наклаждатъ огънь на срѣдъ двора и варятъ качамакъ (преложникъ). Въ продължение на седѣнката стопанката дава нѣколко пжти на момичетата ту овоощия, ту варени царевици, ту други различни нѣща за ядене.

Такива сѫ седѣнките въ ония села, които се намиратъ въ така наречената българска страна Тракия, дето народниятъ животъ е ималъ силна борба съ грѣцката цивилизация и дето множество славянски обичаи сѫ измѣнили скончателно своите форми.

Седѣнката е съхранила своето първобитно значение само въ Македония и у шопите, дето сѫ оцѣлѣли и множество други старобългарски обреди. Въ тия крайове седѣнките биватъ есенно време, и седѣнкарките се събиратъ на двора, подъ открыто небе. Ако селото е много малко, то жителите

му се събиратъ на една седѣнка. Въобразете си, че на нѣкоя полянка, подъ чистото и ясното небе, гори голѣмъ огънь, че около тоя огънь седятъ около петдесетъ миловидни главици, накитени съ попадийки, съ божо дръвце и съ всѣкакви други цвѣти. Момичетата дохождатъ облѣчени въ най-новите свои дрехи и биватъ натруфени като на сватба. На тия седѣнки дохождатъ и млади жени. Щомъ момичетата захванатъ да пѣятъ, то момчетата (ергенчетата) се събиратъ заедно, — колкото ги има въ селото, — и отиватъ на седѣнката. Момчетата така сѫщо сѫ облѣчени въ най-новите свои дрехи: черни агнешки шапки, червени пояси, бѣли беневреци¹, черни долами² съ червени гайтанчета и шарена съ многочислени кенета³ риза . . . Въ поясите имъ сѫ втѣкнати габровски ножове, съ червени ножници и съ бѣли дръжки, и миризливи китки, вързани съ червени вълнени нищчици. Такива сѫщо китки сѫ втѣкнати и подъ шапките на челата имъ. Ако селото е голѣмо, то седѣнките ставатъ на нѣколко мяста, и момичетата се раздѣлятъ на нѣколко дружини. Предъ всѣка дружина върви по единъ свирецъ и свири или съ кавалъ, или съ гайда. По нѣкои места въ западна България половината отъ момичетата свирятъ, а другите вървятъ следъ тѣхъ и пѣятъ. Когато момичетата дойдатъ на седѣнката, то сѣдатъ между момичетата мѣлчешката и молятъ имъ се да попѣятъ. По

¹ Тѣсни гащи, които носятъ шопитѣ. — ² Дѣлга горна дреха отъ аба. — ³ Дантела.

нъкои мъста, споредъ както говори Раковски, момичетата ставатъ тутакси, щомъ се покажатъ момчетата, посрещнатъ ги и не съдатъ дотогава, дордътъ имъ не кажатъ: „Седнете, момиченца, и починете си“. После това момчетата съдатъ около огъня и съставяватъ такъвъ също полукръгъ на противоположната страна.

Горятъ силни и свѣтли огньове; момичетата седятъ, работятъ и пъятъ весели пѣсни; всѣко живо сѫщество се старае да покаже на момчетата своето изкуство и своята бѣрзина и пъргавость; а момчетата си огледватъ невѣста, ако не сѫ я огледали още отъ детинството си. Съ една дума, бабитѣ иматъ пълно право, когато говорятъ, че любовъта се захваща на кладенците, а вѣнчава се на седѣнките. Тутакси после седѣнките се захващатъ и сватбите.

Но на седѣнките се случватъ и други произшествия.

Онзи ергенъ, комуто не даватъ това или онова момиче, събира своите приятели, дохожда на седѣнката и решава се да открадне своето „първо либе“. Когато бжде подаденъ известниятъ знакъ, то момичето става и скрива се въ тѣмнината, а младоженецътъ и деверитѣ дохождатъ при него и тичатъ при попа. Ако момичето е отъ друго село, то приятелите му, а особено назначените вече девери на младоженците, чакатъ близу на пригответените вече коне и потаятъ се. Момичето води своята бждеща невѣста при тѣхъ, дава я на девера, а самъ се връща на седѣнката, за да не

възбуди подозрение, ако всичкото събрание и да знае вече, че се е случило това нещастие или, да кажемъ по-върно, това щастие. Разбира се, че никой и не мисли да разваля щастието на младите, освенъ бабичките, които не могатъ да търпятъ младото, зеленото и живото. Момичетата и момчетата продължаватъ своите пѣсни, чегато нищо не се е случило или чегато нищо не знаятъ. Разбира се, че ако родителите на момичето сѫ се решили твърдо да не даватъ своето дете на Петра или на Ивана, то братята и роднините на побѣгната произвождатъ такива нападения, щото мнозина отъ сватовете оставатъ безъ зѣби, безъ очи, безъ крака, даже и безъ животъ. Подобни кървави сватби ставатъ най-много въ Македония, а особено въ дебърския окръгъ. Но за тия нѣща азъ мисля да поговоря на друго място. Когато захване да се разсъмва, то момичетата и момчетата ставатъ, хващатъ се за ръцетъ и захващатъ да играятъ хоро; а свирцитъ свирятъ дотолкова оживително и дотолкова бързо, щото и най-силните момчета раззинватъ устата си. Раковски говори, че всѣко момче взема своята залюбена за ржката и играе съ нея отдално различни народни игри. Азъ не вѣрвамъ това. Когато младите сърдца се наиграятъ, то момичетата захващатъ да пѣятъ:

Побѣгнала Рада
презъ гора зелена,
презъ поле широко,
въвъ чужди дворове.

Ако сж откраднати две моми, то момичетата изпъватъ по две пъсни, а ако сж откраднати три, то три пъсни и т. н. После това тъ се обръщатъ къмъ момчетата и питатъ ги:

— А де е Здравка?

— Не знаемъ, — отговарятъ момчетата. — Види се, че е отишла съ Пенча да пъятъ пръстени.

После тоя отговоръ на седънката произхожда шумотевица, гълчотевица и различни разкази за побъгналите момичета, и момичетата имъ пъять различни пъсни:

Загукалъ ми е бълъ гължбъ
надъ Стоянови дворови,
то не мй било бълъ гължбъ,
най ми е било бълъ Стойнъ
съсъ бъла Рада Попова . . .

Когато се изпъятъ и тия пъсни, то всъки отива дома си. Но преди да се свърши седънката, момичетата даватъ своите китки на момчетата, а момчетата — на момичетата. Архимандритъ Софроний (отъ манастира св. Петка близу до Пловдивъ) ми разказваше, че по доспатските села момчетата хвърлятъ своите китки въ нѣкоя бистра рѣка. Раковски говори, че момчетата не даватъ на момичетата своите китки. Въ голѣмите села момчетата не оставатъ само на едно място и, съ пъсни и съ свирки, както ви казахъ вече по-горе, ходятъ отъ седънка на седънка, даже и изъ село въ село,

огледватъ си момичета, и когато захване вече да се разсъмва, всъки отива да вземе сестра си или роднината си и да я заведе дома.

Зимните седънки се събиратъ по къщята, но тъ биватъ не така вече многочислени. На тия седънки се пъятъ различни пъсни, разказватъ се приказници и играятъ се различни игри. Освенъ това, на тия седънки всъко едно момиче се старае да изработи повече и да се похвали съ своето изкуство. Седънки биватъ почти у всичките славянски племена, ако и да се отличаватъ въ нѣкои частности отъ българите.

Тлака, помагало или талакило (у шопитѣ) прилича на седънка. Единственото изключение се състои въ това, че на тлаката момичетата работятъ не за себе си, а за стопанката на оная къща, въ която се събира тлаката. Русите наричатъ тия събрания осення супряднь, защото на тѣхъ момичетата само предатъ. Тлаките биватъ най-много есенно време, презъ деня на малките празници, и захващатъ се утринъта рано. Момичетата обикновено се събиратъ на двора подъ нѣкое дърво и седятъ на постланите на земята черги и др. т. Раковски говори, че тлаката бива зимно време и че момичетата се събиратъ нощно време по къщята. Азъ мисля, че Раковски е направилъ погрешка. Описаната отъ него тлака е седънка, а седънката — тлака. Който желаетъ да си събере тлака, той още преди единъ день изпровожда своята дъщеря или своята млада снаха да повика съседите си и роднините си на тлака. Тлаката се свиква

най-много отъ ония домакини, които иматъ годена дъщеря или които приготвляватъ прия на момичетата си. За такова свещено дѣло ни едно момиче се не отказва да поработи и да направи благодеяние. Момичето, което ходи изъ кѫща въ кѫща да вика свойтъ посестрими, се облича въ най-хубавитъ свои дрехи, накитва се съ всѣкакви цвѣти и носи въ ржката си китка. Когато влѣзе въ нѣкоя кѫща, то казва „добъръ день“ и стои чинно.

— Защо си дошла, моме? пита стопанката.

— Дошла съмъ да повикамъ вашите помагачки на помагало, отговаря момичето.

„Всѣка една девица счита за своя свещена длъжност да дойде на която и да е тлака, ако тая тлака да би се събирала и въ най-сиromашката кѫща“, говори Г. Раковски въ своя *Показалецъ*. Когато дворътъ се напълни съ млади и съ гиздави младочки, то стопанката на тлаката имъ дава да похапнатъ малко и раздава и кждѣли и вретена. На жените и на бабичките даватъ да мотаятъ или да сучатъ цеви. Когато момичетата захвататъ да работятъ, то пѣятъ различни пѣсни, и дворътъ се напълва се веселие и съ крѣхъкъ смѣхъ. На нѣкои тлаки дохождатъ и момчета. Така бива въ ония случаи, когато бѣлятъ царевиците или когато тлаката се свиква не отъ страната на годеното момиче, а отъ страната на неговите родители. Въ тия тлаки взематъ¹ участие и момчетата. Най-напредъ захващатъ да пѣятъ момите, а момчетата мълчатъ

¹ У Каравеловъ: принимаватъ.

и слушатъ; а когато първите свършатъ своята пъсень, то се обръщатъ къмъ момчетата и молятъ имъ се да посвириятъ и да имъ попъятъ. Тогава момчетата взематъ своите кавали и едни отъ тяхъ свирятъ, а другите пъятъ. Всичкото това се продължава до самата вечеръ. Въ продължението на дена момчетата и момичетата оставятъ нѣколко пѣти своята работа, хващатъ се за рѣзетъ и скочатъ; а стопанката, или дъщеря ѝ, стои предъ хорото и гощава младежите съ вино. Вечеръта веселитъ работници съдатъ да ядатъ и веселятъ се до полунощъ. Стопанинъ турятъ предъ тяхъ цѣль котелъ съ вино и шетатъ имъ въ продължението на всичката вечеръ. После вечерята момичетата и момчетата се хващатъ изново да играятъ, а стопанката изнася решето съ дребъ (ситна вълна) и нѣколко вретена и донася ги предъ момчетата. Момчетата взематъ по малко дребъ и по едно вретено и всѣки отъ тяхъ ги дава на онова момиче, което е огледано отъ него. Ни едно момиче не смѣе да се откаже да вземе предлаганото вретено, защото се бои да не оскърби ергенчето и да не заслужи презрение отъ другарките си. Девиците взематъ вретената, напридатъ по нѣколко нишки и даватъ ги изново на момчетата, а тѣ ги разглеждатъ съ особено внимание и подаватъ ги на стопанката. Тогава момичетата захващатъ да припъватъ оновата, комуто се дава вретеното. Ето една отъ тия притѣзки:

„Кърши, Тодоро, люляка,
прави, Тодоро, мостове,
че ще да мине, Тодорке,
гиздавъ царь, бъла царица!“

Не миналъ ми е гиздавъ царь,
нито пъкъ бъла царица,
а миналъ Стоянъ и Рада
и тъхни млади девери.

Тая пъсень свидетелствува, че Стоянъ е далъ своето вретено на Рада, следователно Рада тръбва да се омжи за Стояна. Всъкому отъ присътстващите се пъе по една пъсень. Когато бжде изпътта пъсеньта на онай двойка, на която е редътъ, то другите момчета и момичета се приближаватъ до тъхъ и поздравяватъ ги. Щомъ се свършатъ припъвките, то момчетата и момичетата си мънятъ китките, както бива и на седънките, и тласката се свършва. Ако момичетата сѫ по-малко отъ момчетата или момчетата отъ момичетата, то, за да бжде симетрия, нѣкои отъ момчетата биватъ припъзвани съ подъвките, т. е. съ вторите сестри, които, ако и да участвуватъ на тласките, не взематъ участие въ всичките житейски обреди. На подъвката е запретено даже да вие китки до онова време, дорде нейната сестра е девица.

Тука съмъ длъженъ да кажа, че въ България е голъма рѣдкость да се омжи по-напредъ малката сестра, а после голъмата. Ако нѣкой ергенинъ така сѫщо се реши да прежени брата си, то неговата постожка се осужда твърде строго отъ

общественото мнение. Въ нѣкои мѣста, а особено въ тетовския и въ дебърския окржгъ, ако нѣкой єргенъ или нѣкоя мома се решатъ да нарушатъ старославянскитѣ обществени обичаи, то кумътъ и попътъ се отказватъ да ги вѣнчаятъ, а защитниците на старовременнитѣ обреди произвождатъ даже и кръвопролитие. Множество младоженци сѫ били убити подъ брачния вѣнецъ. Въ сѣрския окржгъ тия „безнравствени“ хора се изгонватъ отъ селото.

Когато се свърши и последното хоро, то момчетата и момичетата се отправятъ по кѫщята си. На седѣнкитѣ и на тлакитѣ се разказватъ така сѫщо и различни приказници, но тая обязаностъ взематъ на себе си бабичкитѣ или постаритѣ жени. Въ нѣкои мѣстности между тлаката и помагалото сѫществува голѣмо различие. На помагалата се повече работи, а на тлакитѣ и на седѣнкитѣ първо мѣсто се дава на веселието. Седѣнкитѣ иматъ голѣмо сходство съ украинскитѣ (малорускитѣ) вечеринки, съ бѣлорускитѣ толоки и отчасти съ рускитѣ вечеринки. Между срѣбъската и бѣлгарската седѣнка не сѫществува никакво различие,

Но да продължа своя разказъ за моите пѫтувания. Азъ оставихъ бабичката и трѣгнахъ да вървя напредъ. Изведнажъ предъ очите ми се представи прекрасна картина. Около три тестета червенолици, бѣлозѣби и черновежди момиченца, премѣнени и накитени съ всѣкакви цветя, седѣха подъ широкоглавия орѣхъ, работѣха, смѣеха се,

пъеха и подкачаха една друга; около двайсет жени седяха една до друга, шушнъха си (предумвалаха една друга) полекичка, разказваха приказници и безпрестанно се караха на децата си, които играеха малко настрана; няколко бабички гледаха на младите лица или съ нѣкакво съжаление или съ родителска нѣжност и клатиха главите си; а младите ергенчета се бѣха облегнали на плета срещу младото и весело общество и гледаха лукаво, като котараци на прѣсна риба, на бѫдещите свои робини, родилки и мѫченици . . . Ако мѫжетъ въ нашето честито отечество сѫ безусловни роби, то женитъ имъ сѫ мѫченици въ букваленъ смисълъ. Само момичето има право да каже, че е живѣло баремъ две минути подъ ясното небе . . . Но за тоя въпросъ другъ путь.

Азъ мисля, че тлаките и помагалата сѫ такова едно явление, което свидетелствува доволно ясно, че онзи народъ, който уважава тия свещени обичаи, е чистъ и неразваленъ. И малко и голъмо, и мѫжко и женско, всичкото село се събиратъ да помогнатъ на своя близънъ и да изпълнятъ своята човѣшка длѣжностъ!

Когато азъ дойдохъ на помагалото, то се хванахъ на хорото и играхъ така щастливо, щото цѣли три дена после това ме болѣха краката. Азъ се върнахъ въ хана доволно късно. Когато влезохъ въ кръчмата, то вekiлинъ скокна накраки и посрещна ме съ следнитъ думи:

— Де ходишъ до срѣдъ нощъ? Азъ приготвихъ вечеря и заплатихъ толкова пари, а ти хо-

дишъ по седѣнкитѣ! Да съмъ знаялъ, че не щешъ да ядешъ, то не би се мжчилъ и не би харчилъ напраздно.

Азъ успокоихъ добрия човѣкъ тутакси, т. е. заплатихъ му за своята часть и изядохъ останкитѣ отъ общата вечеря съ голѣмо удоволствие.

На другия денъ ние станахме на четири часа по турски¹, седнахме на конетѣ си и тръгнахме да вървимъ напредъ. Ние вървѣхме полека и осторожно, защото пжтътъ ни бѣше усъянъ съ камъни, съ останки отъ допотопни насили и съ различни ями. Тия ями или езера бѣха дотолкова дѣлбюки, щото ние бѣхме принудени да повдигаме краката си и да вардимъ колѣнетѣ си. Въ България пжтищата иматъ съвѣршено особено значение. Сѫществува обичай, види се, корено славянски, щото богатитѣ бѣлгари, при старостъта си, за спасението на душата си, да правятъ кладенци, чучури, пжтища, мостове и други такива; а турцитѣ, за сѫщата цель, правятъ бани, хамами, джамии, ханове и сайвани². Пжтуванията въ Турция биватъ повечето на коне, и тия коне се не промѣняватъ; следователно всѣко пжтуване бива така лениво и така дрѣмливо, както е ленива и дрѣмлива и самата турска империя. Намѣсто пощови станции и намѣсто гостилиници вие намирате кладенецъ, надъ който сѫ посадени нѣколко дѣрвета, или къошкъ, който се състои отъ четири дирека и отъ единъ покривъ. По нѣкои мѣста тия къошкове иматъ само две

¹ Десетъ часа. -- ² Сушкини, подслони.

стени, а другите съм открыти. Стените представляватъ правиленъ триъгълникъ. Къошкове се правятъ само надъ източниците. Подъ тия къошкове пътниците се скриватъ отъ слънчевия пекъ, почиватъ си, ядатъ и пиятъ водица. Пътищата биватъ тесни и покриватъ се съ голъми камъни. Разбира се, че тия калдаръми съм дълготрайни, но затрудняватъ твърде много пътуването. Ако се случи ръчица или долчинка, то „добродетелниятъ строител“ на пътя ги оставя безъ никакво внимание. Той мисли само за своя пътъ . . . Пътътъ, по който ние преминахме отъ Копривщица до стражарниците, е направенъ отъ нѣкого си хаджи Калъча, който едно време е билъ доволно богатъ човѣкъ. Биватъ и такива хора, които правятъ пътища на нѣколко часови разстояние. Но главното зло се заключава въ следното. Ако пътътъ, къошкътъ или чучурътъ се развали после смъртта на строителя, то освенъ неговото семейство никой другъ нѣма право да ги направи; а ако наследниците съм бедни, т. е. ако не съм въ състояние да харчатъ пари, то преминува столѣтие или две, а пътниците все още съм длъжни да се мѫчатъ по разваления пътъ и да се покоряватъ на старовременния обичай, който, да кажемъ право, отъ една страна е достоенъ за похвала, а отъ друга за смѣхъ.

Като говоря за старите български обичаи, то въ това сѫщо време азъ трѣбва да забележа и туй, че великата привързаностъ — привързаността къмъ народната коренна старина — е поддържала, и поддържа и до днешния денъ, българския на-

родъ посрѣдъ страшнитѣ негови бедствия и не му е дала да умре. Ето защо азъ ценя така високо народнитѣ нрави, обичаи и обреди и защо въставамъ съ такова ожесточение противъ пияната и убиващата европейска „цивилизация“, която е преминала презъ гръцкитѣ митарства и презъ турскитѣ хареми, и която е дошла до насъ така сѫщо осакатена и обглождена, както и Христовото учение. Нека говори, кой ще, а азъ ще да ви кажа, че европейското влияние е принесло на народа ни повече вреда, нежели полза . . . Дайте на българския народъ движение и излазка, покажете му, де е прелѣзътъ, дайте животъ на неговите обичаи, и предъ него ще да се отвори новъ путь, щастливо бѫдеще, честна деятелност и могъщественъ исторически животъ . . .

И така, ние вървѣхме по развалиния путь въ доволно гъста тъмнота и два пъти извлачахме дебелия векилинъ изъ калнитѣ езера. Когато се намирахме вече въ турското село Кара-Мустафалари, отдето путьтъ става и по-равенъ и по-безопасенъ за носоветѣ и за главитѣ, то изгрѣя и месечината. Между Краставо село и Кара-Мустафалари се намира друго едно българско село, което се нарача Геренъ и което е доста голъмо. Краставо село има 70 кѫщи, Геренътъ 150, а Кара-Мустафалари 66, отъ които 10-тѣ сѫ цигански. Азъ казахъ вече, че путьтъ отъ Кара-Мустафалари до Пловдивъ е малко по-добъръ и че мѣстността е равна. Ако вие да би погледали тая мѣстность дене, то тя ви би се показала бедна и еднообразна,

ако тя и да е твърде плодовита, но при месечната свѣтлина и при ношните сѣнки тя преставлява известна прелест. Отъ Кара-Мустафалари и до Пловдивъ тревите изсъхватъ твърде бързо, окото се уморява отъ еднообразието на голите полета и отъ еднообразната растителност, и вие жалѣете за своите диви, но прелестни планини. По тая мѣстност вие не видите ни дървета, ни храстеци, ни зелени поляни. Всичко е изорано, всичко е обработено, надъ всичко е поsegнала човѣшката ржка. Тревата, която ние понѣкога газѣхме, не растѣше, а пълѣше по земята, безъ да я покрива. Даже и самите пилета, освенъ свраките, не издаваха никакъвъ гласъ и не оживяваха тая обширна пустиня.

Балканските планини, които се продължаватъ отъ западъ къмъ изтокъ, и доспатските, които се протягатъ отъ югъ къмъ северозападъ, се пресичатъ близу до Ихтиманъ и образуватъ голъмъ и гледъкъ триъгълникъ, на който крайовете достигатъ до Черно море. Пловдивъ лежи между обширно поле, което отчасти е посъяно съ оризъ, а отчасти е оставено безъ никакви посъди. Тия оризови полета сѫ твърде голъми. Нашите земедѣлци мислятъ, че оризътъ дава голъмо плодородие само тогава, когато се сѣе презъ година и когато нивята му се оставятъ безъ никакви други посъди. Това не е вѣрно. Американците съятъ на оставените полета кукурузъ. Тия полета принадлежатъ на пловдивските и на пазарджишките бейове, кои-

то иматъ голѣмо сходство съ рускитѣ помѣшчици¹ и които оголяватъ беззащитната рая до най-последната крайность. Ние свободно можемъ да кажемъ, че американскитѣ плантатори сѫ много почвѣколюбиви отъ турскитѣ бейове, които сѫ пияни отъ утринъта до вечерта, които сѫ се развратили до последния градусъ и които не знайтъ ни що е милостъ, ни що е съжаление. Тежко и горко на ония хора, които сѫ принудени да работятъ на тия пиявици. Известно е, че оризътъ расте въ вода, следователно рѣка Марица е отбита на нѣколко мѣста съ яки бентове и облива всичкото поле. Нивята сѫ направени на лехи, които иматъ четирижгълна форма. Водата преминува изъ единъ четирижгълникъ въ другъ и полива всичкото поле. Съ една дума, тия поляни приличатъ на грамадно решето, изъ което квакатъ цѣли милиарди жаби и по което се разхождатъ цѣли милиони щъркели. Една година бива засѣто нова поле, което се намира на дѣсния брѣгъ на рѣка Марица, а на другата — противоположниятъ брѣгъ. По причина на тия пълни съ вода четирижгълници и по причина на гниещитѣ растения и животни, около града се образуватъ гнили блата, които всѣка вечеръ и всѣка зарань изпушкатъ изъ себе си вредителни изпарения и които произвождатъ важни болести. Почти всѣка година въ Пловдивъ се появяватъ свирепи трески, туфузни болести и опустошителни холери.

---

¹ Чифликчин, сдри земевладѣлци,

За обработването на полетата турските бейове събиратъ изъ околноститъ¹ български момичета и момчета и накарватъ ги да имъ работятъ ангaria. Въ 1851 г. тъ бѣха докарали безответни робини даже и изъ българските села Паничери и Ново село, които лежатъ на 8-часово разстояние отъ града. Разбира се, че тая работа е твърде тежка, и че нещастната рая има пълно право да плаче съ кървави сълзи. Тия хора сѫ принудени да ходятъ по блатото, по каль и по вода до колѣно, и по такива мяста, въ които се въдятъ змии, жаби и други гадове. Освенъ това, момичетата сѫ принудени твърде често да удовлетворяватъ скотските страсти на своите господари и да жертвуватъ честъта си и живота си. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че въ днешните времена ти неволи сѫ се умалили вече отчасти. Въ 1850 г. турското правителство запрети на бейовете да събиратъ ангaria или, както говорятъ българите, да имъ се работи харамъ. После това бейовете захванаха да падатъ все повече и повече и да продаватъ своите челяди². Имаме надежда, че следъ 20 год. въ Пловдивския и въ Пазарджишкия окръзи нѣма да остане ни единъ харамоядецъ, който би се решилъ да съе оризъ и да плаща месечна заплата на свободни работници. Било ли е въ Турция нѣкога племенно робство (крепостно право), както го разбиратъ въ Европа, азъ не зная, зная само това, че Босна, Херцеговина, една

¹ У Каравеловъ: окресноститъ. — ² Оризища.

часть на Македония, една часть на Тракия и една часть на Сърбия съж принадлежали на различни спахии; южна Тракия е принадлежала на еничарите; а останалите провинции съж принадлежали лично на султана и на неговото семейство. А имали ли съж законно право бейовете да събиратъ ангария и да обработватъ полетата си съчужди ржце? — Азъ мисля, че ако и да съж бивали подобни насилия, то тъ съж произхождали чрезъ произвола и чрезъ самоуправството на пашите и на аяните¹. Ония поданици, които съж плащали свои данъци лично на султана, съж работили само за себе си и не съж признавали друга чиято и да е власть. При всичкото това, султаните съж налагали на своите собствени поданици много по-тежки данъци, нежели спахиите. Освенъ това, тия данъци съж се събириали отъ различни гърци, арменци, евреи и българи, които съж глобили нещастната рая и за султанското благосъстояние, и за местните паши, и за себе си. Спахиите не съж допускали правителствените чиновници да правятъ подобни злоупотръбления, но тъ съж се отнасяли съ своите роби съвсемъ произволно. Ние видимъ, че въ ония места, които нѣкога си съж принадлежали на спахиите, съществува голъмъ развратъ.

---

¹ Управители на селища.

V. Пловдивъ

Филибе или Пловдивъ, както го наричатъ обикновено българитъ, е единъ отъ най-замечателните¹ градове въ европейска Турция. Тоя градъ води деятелна търговия съ Мала-Азия, съ Цариградъ и съ Виена. Най-главните произведения, които се изпраждатъ изъ тоя градъ по чуждите страни, сѫ оризъ, жито, дъски, аби и сахтиянъ². Дъските се приготвяватъ на доспатските планини (най-много въ село Батакъ), а сахтиянътъ — въ Карлово.

Пловдивъ е изграденъ на три доволно високи бърда, които носятъ название тепета. Освенъ тия три бърда, близу до града стърчатъ още три и на едно отъ тѣхъ се намиратъ градскиятъ част и два желѣзни топа, изъ които пушкатъ само презъ рамазана. Последните три бърда сѫ скалисти. Градътъ е твърде живописенъ, но вие сте длъжни да гледате и на него така сѫщо, както би гледали на всичките други азиатски градове (даже и на Цариградъ) — отдалечъ. Когато гледате на турските градове отдалечъ, то тѣ ви се чинятъ великолепни и живописни, но щомъ влѣзете въ тѣхъ, то предъ васъ се изправятъ полуусъборени кѫщи, кални

¹ Забележителните. — ² Обработена козя кожа.

улици, вонещи блата, отчаяна нечистота, мързеливи и крастави кучета и сънливи физиономии.

И наистина, когато азъ се приближавахъ къмъ Пловдивъ, то мене приведоха въ голъмъ възторгъ и мъстоположението и живописността на зданията, и величествената рѣка Марица. Кѫщята сѫ вапцани съ всевъзможни вапцилки, джамиитъ и минаретата се бѣлъятъ, дърветата по гробищата се зеленъятъ, а бистрата и широката хубавица Марица отражава въ своите води градските здания и копира още единъ градъ. Но щомъ ние влѣзохме въ града, то всичко се измѣни, всичко доби другъ видъ, всичко изчезна. Конетъ ни потъваха и забатачваха се въ калта до колъне и люшката се отъ страна на страна заедно съ насъ; ние затъкахме носоветъ си да се не задъхнемъ отъ необикновената воня; по уличните блата плуваха мъртви кучета, котки, даже и коне . . . Съ една дума, пловдивското предмѣстие Каршияка не е нищо друго, освенъ вонещо блато, по което плуватъ различни животни. . .

Народонаселението на града, което е съставено отъ различни народности, е така сѫщо шарено, както и самиятъ градъ. Освенъ българите и турцитъ, въ тоя градъ блаженствуватъ множество арменци, евреи, гърци, цигани, цинцири, маджари, гръкомани и павликини. Всичките жители, по новите изследования на турското правителство, сѫ 91,300. Но коя народность е най-многочислена? Той въпросъ не е въ състояние да реши ни самъ Тодораки Искровъ, ако той достохваленъ мѫжъ да

би се въоржилъ даже и съ знаменитото описание на пловдивската епархия отъ г-на Цукала. Азъ съмъ твърдо увѣренъ, че ако копривщенцитѣ и панагюрцитѣ да не би съединявали сѫдбата си съ градските циганки, то великото елинско племе би изгубило 77 процента отъ своите защитници.

Въ града се намиратъ 13 черкви, отъ които петтѣ сѫ български, шесттѣ сѫ гръцки, едната павликянска и другата арменска. Освенъ това, въ града се намиратъ още 31 джамия и една еврейска синагога. Почти всичкитѣ черкви сѫ нови или обновени въ последнитѣ двайсетъ и петь години. Отъ турските джамии сѫ замечателни Джумаата (св. Петка), която едно време е била черква, и Имаретъ-джамиси, т. е. джамията на св. Мария, която така също едно време е била черква, подъ име „Успѣние на св. Богородица“. Зданията на тия две джамии сѫ стари, исторически и замечателни въ архитектурно отношение, но старовременната живописъ е заплескана извѣтре съ бѣла варь, надъ която сѫ изписани нѣколко изречения изъ корана съ жълти букви. Единственитѣ древности, които носятъ християнски характеръ, сѫ единъ желѣзенъ кръстъ, една стара и почернѣла отъ времето икона и такова едно нѣщо, което има голѣмо сходство съ свински бутъ. Тия нѣща висятъ надъ вратата на Имаретъ-джамиси и накарватъ свѣта да разказва за тѣхъ различни легенди. Едно отъ многочисленнитѣ предания ни разказва следното. Когато турцитѣ покорили южна Тракия и когато избрали за своя столнина Едирне, то султанъ Мурадъ из-

проводилъ своя везиръ Мустафа да покори и Пловдивъ, но везирътъ не можалъ да изпълни волята на своя повелитель, защото българските войски се защищавали храбро. Подъ предводителството на своя войвода Никола (или Стояна), тъ разбили турските сили и накарали ги да побъгнатъ въ Едирне. Когато султанътъ се известилъ за това произшествие, то събрали големи сили и повелъ ги самъ противъ непокорния градъ. Султанъ Мурадъ повелъ съ себе си и своята любима жена, която се наричала Мария и която била дъщеря на българския царь Шишмана (?). Дълго време султанътъ нападалъ на града, но неговите усилия оставали напразни, защото Пловдивъ се защищавалъ отъ отборъ юнаци. Най-после Мурадъ намислилъ да употреби хитростъ. Той изпроводилъ единъ гръцки попъ да каже на българите, че ако му не отворятъ крепостните врата, то той ще да заколи подъ самите стени тъхната любима княгиня, т. е. своята жена. Българските боляри и градските свещеници се събрали и решили се да изпълнятъ желанието на султана и да спасятъ своята княгиня но въ това време пристигнали нѣколко сръбски чети, които имъ дошли на помощъ, и запретили имъ да отварятъ вратата. Султанътъ изпълнилъ своето заплашване, т. е. той отръзалъ съ своите собствени ржце главата на своята жена предъ очите на българските боляри, които гледали отъ крепостните стени. За да отмъстятъ на сърбите, които накарали султана да убие тъхната любима княгиня, пловдивските боляри и свещеници отворили презъ

нощта вратата и пустнали въ града турските войски. Сръбският лагер се намиралъ на онова място, което днесъ се нарича Бунарджикъ или Крали-Марковъ гробъ. Боляритъ завели турските войски въ сръбския лагеръ въ онова време, когато съюзниците имъ още спали. Султанъ нападналъ лично на заспалите юнаци, хваналъ ги въ пленъ и заповѣдалъ да имъ се отсѣкатъ главите; а на пловдивските боляри и свещеници далъ голѣми права и преимущества. Главните архиереи били родомъ отъ Копривщица и отъ Клисура. Ето защо и до днешния денъ турското правителство дава на пловдивските и на клисурските попове особени знакове, които тѣ носятъ привързани на калимавките си. Тия знакове се състоятъ отъ сребърно и позлатено иконченце, което е пришито на бѣло платно и което се обвива около полите на калимавката. Тия икончета, споредъ както ни уверяватъ нѣкои пловдивци, се не носятъ вече. Гръцкиятъ архиепископъ Хрисантъ накара едно време поповете да замѣнятъ бѣлитъ превръзки съ черни, а духътъ на времето ги е унищожилъ окончателно. Пловдивчани разказваха, че когато Хрисантъ дошълъ прѣвъ пътъ въ града имъ (въ 1850 г.) и когато попъ Йочо излѣзълъ предъ очите на своя началникъ, то чулъ следните думи:

— Вие турци ли сте, евреи ли сте или сте християни? Защо носите тия бѣли превръзки на главите си?

— Тѣ ни се даватъ отъ царя, отговорилъ попъ Йочо.

— Свалете баремъ бълото платно и превържете икончетата си съ черно, казалъ владиката.

Поповетъ послушали архиерея си и превързали калимавкитъ си съ шарени кърпи (чернитъ се не видятъ добре), но правителството простидало, и бълтъ чалми били въведени изново. Тая гнусота, тая присмивка надъ народа ни и това унижение на човѣчеството, е унищожено окончателно преди 15 години. Азъ и до днесъ още помня, че нашитъ попове се гордѣха съ своитъ знакове и присмиваха се на ония попове чужденци, които не носѣха на главитъ си печата на най-грубата подлостъ. Но за тия нѣща азъ желая да поговоря и другъ путь, а сега ще продължа своя разказъ.

Когато султанътъ се върналъ отъ Бунарджикъ и когато влѣзълъ въ черквата „Успѣние“, то видѣлъ, че жена му, цѣла и невредима, стои въ олтара и гледа на него изъ царскитъ врата. Мурадъ се уплашилъ и побѣгналъ отъ черквата, но жена му го стигнала и рекла му: „Ти погуби срѣбъскитъ войводи, а тѣхнитъ синове ще да погубятъ тебе“. Когато царицата изрекла тия думи, то тутакси се изгубила. Мурадъ заповѣдалъ да се преобрази и тая черква на джамия. Колкото пжти султанътъ влизалъ въ тая джамия да се моли, толкова пжти виждалъ предъ себе си своята убита жена, която си клатила главата и която му сочила съ пръстъ къмъ Сърбия. Мурадъ билъ принуденъ да прегради черквата и да не гледа вече олтара и своята страшна жена. Когато всичко това била

извършено, то невидимата ржка на царицата окачила на черковните врата свински бутъ, желъзен кръстъ и иконата на св. Богородица. Султанът заповѣдалъ да ги свалятъ и да ги хвърлятъ въ Марица, но на другия денъ тѣ изново били окачени на сѫщото място. Всичкото това се повтаряло нѣколко пжти, и султанът билъ принуденъ да ги остави на тѣхното място и да се върне въ Едирне. Пророчеството на царицата се сбѫднало. Известно е, че султанъ Мурадъ е билъ убитъ въ своя лагеръ на Косово поле отъ сръбския юнакъ Милоша Обилича. Това предание азъ съмъ слушалъ отъ единъ старъ турчинъ, който бѣше ходжа (турски учитель) и който се наричаше Самуркашъ ефенди. Тоя човѣкъ имаше повече отъ седемдесетъ годинъ.

Въ пловдивските черкви почти всичкото бѣло духовенство произхожда отъ българска народность, ако нѣкои отъ поповите въ гръцките черкви и да сѫ яростни ромеи. Черквите въобще не сѫ твърде богати съ съсѫди и одежди, но всяка отъ тѣхъ има всичките необходими предмети и не търпи никакви нужди; свещениците живѣятъ богато и безгрижно; а черното духовенство, което се състои изключително отъ гърци, даже разношествува... Днесъ всичкото гръцко духовенство е изгонено почти изъ всичките по-важни български крайове.

Ако въ Пловдивъ, въ Съресъ, въ Варна и въ други нѣкои градове и да живѣятъ даже и до днешния денъ гръцки епископи, които се поддър-

жатъ отъ останките на нѣкога си твърде разпространения елинизъмъ, то следъ нѣкоя година и тѣ ще бѫдатъ принудени да оставятъ непокорното българско стадо и да идатъ на Св. Гора да оплакватъ своите многогодишни прегрѣшения.

Главните доходи на бълото духовенство се извлачатъ изъ следните източници: 1) всѣко първо число поповете ходятъ изъ кѫща въ кѫща, светятъ вода и получаватъ за това опредѣлена заплата; 2) дискоzитѣ доволно често събиратъ за света литургия, т. е. за онзи попъ, който служи литургия 3); отъ всѣко кръщение, отъ всѣко вѣнчание и отъ всѣко опѣло свещеникъ взема поредѣчна сума; 4) за поменуване на усопшите¹ всѣка сѫбота; 5) на нѣкои по-голѣми празници за водоосвещение поповете получаватъ пари, вълна, орѣхи, хлѣбъ, риба, ангнешки кожи, печено месо и пр. Освенъ това, на четирите годишни задушници всѣки единъ попъ събира толкова хлѣбъ и др., щото съ тѣхъ храни по нѣколко свине въ продължението на цѣли месеци. Въ Копривщица живѣше нѣкой си попъ Марко, който хранѣше около стотина птици (ко-кошки, мисирки, патки и др.) само съ варена пшеница (съ освещено коливо), която събираше въ сѫбота отъ бабачките за богъ да прости, а по три свине — съ просфорки², които събираше въ черквата и по гробищата. Отъ всичкото това вие видите доволно ясно, че българскиятъ народъ, а особено жените, не жалѣятъ и последната капка

¹ Умрѣлите. — ² Хлѣбчета съ кръсть.

отъ своята путь за благосъстоянието на поповските свине и за дебелината на тъхните стопани. Тръбва да кажемъ и това, че даже и черното духовенство, на което черковниятъ уставъ не позволява да яде мясо, живѣе дотолкова щастливо и наяжда се до такава степень, щото твърде често усвоява тълесните свойства на ония свине, съ които се храни, и отъ хранителните частици на които се уригва отъ утринъта до вечеръта, отъ вечеръта до утринъта. Ни единъ човѣкъ подъ ясното небе не може да се уригва така правилно, така систематически и така самонадѣяно, като калугерътъ. Единъ руски докторъ ми разказваше едно време, че по-голямата част отъ руските калугери умиратъ отъ обожество¹ (отъ обѣдение), а ние знаемъ, че руските калугери не ядатъ свинско мясо, следователно въ нашето честито отечество „тумбачната“ болесть тръбва да е развита много по-силно. Азъ видѣхъ съ очите си, какъ единъ отъ нашите игумени изяде една ока и половина прѣсна сланина, варена съ прасъ. Тръбва да ви кажа и това, че тоя великъ постнически подвигъ бѣше извършенъ презъ септемврий, когато времето е още топло и когато страдатъ и най-силните човѣшки мелници. Нека говори кой ще, а азъ ще да ви кажа, че елеопомазанието има чудотворна сила на „избраниетъ“ стомаси, ако то и да не докача нравствените качества на тъхния организъмъ.

¹ Лакомия. --- ² Мюхамедански монаси.

Ние много пъти сме питали себе си, защо и за какво сѫ на българския народъ калуферки?

— Да се молимъ за спасението на душата ви, отговарятъ калуферките.

— Ни единъ народъ не е безъ калуфери, отговарятъ калуферките. — Даже и турците иматъ свои дервиши¹.

Не разбираме. Ако нашите калуферки и калуфери да би били честни и невинни същества, то тъ би тръбвало да кажатъ така: „Ние сме се облъкли въ черни ризи само за това, за да насладимъ тѣла си и да успокоимъ душите си. Работете за нашите тѣла и хранете ги мазно и сладко, защото ние сме по-умни и по-хитри отъ васъ. Ако башите ни да би били богати хора, ако животътъ да би билъ лесенъ, ако децата да не би се отглеждали така тежко и ако мотиката да би била малко по-лѣка, то ни единъ отъ насъ не би турилъ главата си въ манастирския яремъ. Даже и животните иматъ естествена наклонностъ да живѣятъ по законите на природата и да не мърсятъ натурата си съ мжеложество, съ скотоложство и съ полигамия², както то бива у насъ и между насъ. Единствената причина, която ни е изправодила въ манастира, е физическиятъ трудъ и народната глупостъ“.

¹ Мюхамедански монаси — ² Многоженство,

Богу не сѫ нуждни никакви посрѣдници, а особено калуgerи и калугерки, които мислятъ само за своето черво и които сѫ потънали въ най-отчаяния развратъ. Азъ говоря всичкото това по следната причина. Въ онова време, когато азъ дойдохъ прѣвъ пжъ въ Пловдивъ, духовенъ архиепистиръ на невежественото Христово стадо въ тоя градъ бѣше киръ Хрисантъ. Трудно е да опише човѣкъ тсва духовно лице и неговия развратенъ до коститъ и разваленъ до последната крайность щатъ. Азъ, който бѣхъ се родилъ въ село и който бѣхъ убеденъ, че владиката е втори богъ и че той богъ е нравствено, чисто и евангелско сѫщество, намѣрихъ въ Пловдивъ следнитъ Теодорини митарства: 1) негово високопреосвещенство живѣше въ митрополията и държеше десетина слуги и слугини, единъ фланинъ¹, нѣколко млади дякончета, нѣколко души сеизи и една посестрица; 2) негово преподобие отецъ архидяконъ живѣше явно съ една калугерка, на която името бѣше Мария Цанчова, бѣше съ нея по цѣлъ день на чекмата² и гледаше на улицата така невинно, чегато неговата най-главна обязаностъ е да прави блудъ и да представлява цариградската улица „Кюмюрджи-сокакъ“ въ миниатюренъ видъ; 3) негово преподобие отецъ протосингелъ³ приличаше и морално, и физически повече на блудница, нежели на свещено лице; 4) негово боголюбие отецъ ерокирикъ⁴ плуваше между вдовицитъ, между яловицитъ и между развратнитъ жени, като бжбрекъ въ лой, и четѣше имъ отпу-

¹ Младо развратено момче. — ² Издадена надъ улицата часть отъ стара кжща. — ³ Помощникъ на владиката. — ⁴ Гробовѣчникъ.

стителни молитви и пр. Дъз се не шегувамъ. Но за тоя въпросъ азъ имамъ намѣрение да говоря по-после, а сега ще да ви кажа, че усопшиятъ архиепископъ Никифоръ бѣше оставилъ цѣли три жени и десетина деца . . .

Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че въ българските черкви въ онова време, както и до днешния денъ, черковната служба се извършваше на славянски езикъ и че черковните книги се добиваха отъ Киевъ. Разбира се, че на елинските философи отъ Кара-топракъ или на Иракловите праунуки отъ Ахланово се не харесваше грубиятъ славянски езикъ и развратниятъ башибозушки щатъ се бѣше решилъ да го изкорени отъ лицето на земята. Единъ денъ една отъ любовниците на башибозуците отишла въ българската черква на Мараша, и българскиятъ попъ, съ своето славянско „господи помилуй“, ѝ се показалъ дотолкова отвратителенъ, щото тя помолила Хрисанта да даде край на варваризма и да накаже попа за неговото произхождение . . . Хрисантъ повикалъ попа и казалъ му така: „Научихъ се отъ върно място, че ти не знаешъ да четешъ и че пѣвшъ съ гърлото си. Иди при моя псалтъ¹ и помоли го да те научи да служишъ“. Попъ Златанъ отишълъ да изпълни волята на своя началиникъ на стари години, но псалтътъ му поискалъ по 500 гроша на месецъ. Ученникътъ останалъ незадоволенъ и отказалъ се отъ псалтикията². Всичкото това разсърдило агия

¹ Църковенъ пѣвецъ. — ² Църковно пѣние.

деспота¹, и той явилъ на правителството, че българите се молятъ въ черквите си за руския императоръ, и че книгите имъ се купуватъ отъ Русия. Последствията отъ това шпионство бѣха такива, че турското правителство се реши да направи още една реформа, т. е. да напечата на българския народъ черковни книги и да запише въ тѣхъ съ голѣми букви името на Абдулъ-Меджида. Разбира се, че и това добро намѣрение остана неизпълнено, както и всичките други турски добри намѣрения. Но както и да е, апараманитѣ², анепсийитѣ³ и ексаделфитѣ⁴ на гръцкото духовенство сѫ играли въ българската история голѣми роли.

Първите предмети, които ми се попаднаха предъ очите, когато влязохъ въ града, бѣха единъ турски дервишъ и голѣмо количество гургувици. Въ Пловдивъ сѫществува общество отъ дервиши, които иматъ свой началникъ или свой шехъ. Тия мохамедански светии, както ми се чини, принадлежатъ въ числото на ония турски духовни лица, като се наричатъ въртещи се дервиши. Дервишите се раздѣлятъ на нѣколко ордена, както и католическите калугери. Текето е направено на най-прекрасното място въ града. Следъ време азъ се запознахъ и съ живота на дервишите и съ тѣхния шехъ, за когото непремѣнно трѣбва да се кажатъ нѣколко думи. Тоя духовенъ началникъ имаше не повече отъ дванайсетъ годинъ и играеше по улиците, като всѣко дете. Разбира се, че най-първите негови приятели, съ които той играеше на орѣхи и съ които се борѣше по,

¹ Светия владика. — ² Дойнитѣ. — ³ Племенициитѣ

улицитѣ, бѣха българскитѣ ученици отъ българското училище, защото кѫщата и текето на шеха се намираха въ българската махала. Когато учениците отиваха въ училището, то светейшиятъ турски първосвещеникъ влязяше въ дюкяна на единъ арнаутинъ и помагаше му да пече своитѣ кътърки¹ или да продава своята боза. Но слушайте, слушайте! Негово високопреосвещенство имаше доволно многочисленъ хaremъ. Неговиятъ така сѫщо преосвещенъ баща му бѣше оставилъ петь жени, отъ които една отъ тѣхъ се отличаваше съ неописана красота. Тая жена бѣше по-стара отъ шеха 5—6 годинъ, следователно всемогжщата природа я накарваше доволно често да показва на младите гяури своитѣ гърди, своитѣ ржце и своето лице. Разказваха, че тая жена, която имаше доволно голѣмо количество поклонници въ азиатски смисълъ, е била взета отъ самия шехъ, т. е. че тя е била въведена въ неговия хaremъ после смъртъта на стария шехъ. Следъ време хaremътъ на шеха се увеличи и съ една гяуркиня, която бѣше жена на градския бакалбашия². И това копелаче³ възсъдаше всѣки петъкъ, вечеръта, на своя духовенъ престолъ въ обширното здание на текето, а около него се въртѣха цѣлъ десетъкъ бѣлобрadi дервиши, които бѣха облѣчени въ бѣли дрехи и които цѣлуваха у своя духовенъ началникъ ржцетъ, краката и папуцитъ. Но азъ ви казахъ по-горе, че духовниятъ началникъ играеше по цѣлъ денъ и че

¹ Пуканки. — ² Председатель на бакалския еснафъ. — ³ Незаконнородено дете.

помагаше на арнаутите да пекатъ своята катърки а сега съмъ длъженъ да ви явя, че следъ време, когато шехътъ бъше вече на 18 години, бозаджийницата се преобрази на халваджийница, и преподното свѣтило захвана да облизва халваджийската тесла и да чисти орѣхи. Нему не тръбаше ни учение, ни знание, ни писменостъ! Дервишътъ, когото азъ видѣхъ пръвъ пътъ, бъше единъ отъ подчиненитъ на шеха. Той носеше въ ръката си черупка отъ кокосовъ орѣхъ, която бъше обкована съ сребро и която бъше окачена на зелена кожена ремичка. Въ тая кутийка както турцитъ, така и християнитъ хвърляха пари, хлѣбъ, овощия и пр. Дервишътъ пѣше пѣсень, която имаше твърде безнравствено съдържание и която произвеждаше на неразваления човѣкъ крайно отвращение. Освенъ това, той подкачаща момчетата, изричаше двусмислени фрази, кикотѣше се, играеше, подскачаши и показваше єзика си на ония хора, които се срѣщаха съ него изъ улицата.

За дервишитъ е писано досега твърде малко. Нѣкои историци говорятъ, че дервишитъ, които се наричатъ така сѫщо и факири, сѫ сѫществували още преди Мохамеда и че тѣхното произхождение е отъ Индия. Множество християнски калугерски общини (ордени) иматъ голѣмо сходство съ дервишитъ. Нѣкои дервиши, както и нѣкои руски „святоши“, се преправятъ на луди, живѣятъ кално и развратно и противоречатъ на господствуващата религия, въ която, по тѣхнитъ думи, сѫ се вмѣнили множество ереси. Множеството дервиши пиятъ

вино, ядатъ свинско месо и не ходятъ въ петъкъ на молитва по джамии. Азъ казахъ „пиянъ вино“ затова, защото ракията се употребява не само отъ дервишите, но и отъ бълариците кадъни. Турцитъ говорятъ, че Мохамедъ е запретилъ червеното и киселото вино, а не лютата и бълата ракия, която, ако и да произхожда отъ вино, е минала презъ огънь.

Но азъ се отдалечихъ отъ главния предметъ. Дервишите и гургувиците съставляватъ неотемлима принадлежностъ на всички турски градъ. Даже и до днешния денъ азъ не мога да чуя равнодушно жалостното гукане на гургувиците, защото това гукане ми напомня турски градъ, гробища, пустиня, чумаво време и безлюдие; защото тия доволно хубави птици се въдятъ само по ония места, дето живѣятъ турци, т. е. дето нѣма движение и дето царуватъ мъртва тишина. Отъ всичко се види, че тѣ обичатъ да гукатъ само по ония дворове и по ония улици, които се не обезпокояватъ нито отъ пѣсни, нито отъ хора, нито отъ човѣшки веселия . . . Освенъ това, турцитъ иматъ голѣмо пристрастие къмъ ония животни, които сѫ дошли въ Европа заедно съ чумата, съ харемите и съ азиатския сънъ.

Въ Пловдивъ нѣма обществени здания, освенъ пашовския конакъ¹, межкемето², митрополията и училищата. Азъ не говоря за кафенетата, за кръчмите и за хановете, които сѫ обикновени потребности на всички градъ. Презъ лѣтото градските жители излизатъ на разходка баремъ по полето,

¹ Управление. — ² Съдилището.

на острова и на Бунарджика, а зиме съж принудени да седятъ по чекмитѣ, да предумватъ една друга и да зъзватъ въ ржка. Но за това по-после. Пашовиятъ дворецъ е изграденъ надъ самия бръгъ на Марица: около него лежи обширенъ дворъ, дето се намира тъмницаата, заптие-одасж¹, тумрукханата² и всичките други канцеларии, подканцеларии, архиви и пр. и пр. Разбира се, че всичкото това е помѣстено въ такова едно микроскопично здание, което прилича повече на оборъ, нежели на обществено „присѫтствено“ мѣсто.

Пашите по провинциите съж втори султани. Яко повелительтъ на правовѣрните има власть да изколи всичките свои поданици, то пашата е длъженъ да върви по дирята му. . . Съ една дума, всѣки единъ второстепененъ султанъ е обязанъ да е деспотъ, да тирани своите подчинени отъ всѣка една страна и да биде непремѣнно глупавъ. Въ Турция почти всичко върви наопаки, губернаторствата, генералството, юриспруденцията и пр. се раздаватъ не на способни и не на честни личности, а на ония безнравствени и развалени сѫщества, които съж заслужили благоволението на султана, на везира, на валиде султанъ³, на старите пashi и пр. Случва се твърде често, щото пашата-министрътъ да даде доволно значително мѣсто на онзи младъ човѣкъ, който му се харесва чрезъ своето хубаво лице, ако това лице има женски форми.

---

¹ Стражарска стая. — ² Затворъ, въ който държатъ затворници, чиито крака съж стегнати между две цепеници. — ³ Майката на султана.

Ако разгледате живота на тия животни малко по-отблизу, то ще да видите, че безчестието царува въ Турция въ всичката своя сила и че на него днесъ е облегнато главното здание на империята.

Турските господарствени мжже добиватъ свое-то значение и своите доходни мѣста по следната програма. Най-напредъ тѣ се употребяватъ отъ султана и отъ министрите за служители: единъ имъ пълни чубуцитѣ, другъ носи следъ тѣхъ чантата съ лулитѣ и съ тютюна, двоица ги поддържатъ да не паднатъ отъ конетѣ, когато отиватъ въ канцелариите или въ джамията, а трети се употребяватъ за содомски цели... По-голѣмата частъ отъ тия развратни и себепродавни личности сѫ синове на ония племена, които въ последно време сѫ дошли до крайно отжпение и до отчаяна нравствена нищета, т. е. тѣ сѫ деца на разваленото до мозъка арменско племе, на Хекторовите праунуки, на черкезките разбойници и на Сарданапаловите наследници. Азъ не зная, сѫществува ли на тоя свѣтъ нѣщо по-гнуснаво и нѣщо по-достойно за отвращение отъ тия развратни идиоти, които продаватъ своите тѣла на влиятелните азиатски развратници и които съ подобни срѣдства се стараятъ да достигнатъ до важни господарствени длъжности и да окръжатъ себе си така сѫщо съ олани и съ содомски развратъ. Тия момченца се взематъ още отъ малки въ нѣкоя турска академия, която се нарича селямлькъ¹, възпитаватъ се въ най-голѣмия азиатски развратъ, отурчватъ се окончателно, изгубватъ и последните останки отъ

¹ Зала за официални приетия или частъ отъ къща, въ която живѣятъ и се приематъ само мжже.

своята човѣшка нравственостъ и ставатъ пеши, аяни и кадии¹. Но и може ли да бѫде другояче при днешната система на управлението? Всѣки турски чиновникъ или господарственъ мѫжъ става такъвъ не за благосъстоянието на държавата и не за щастието на султанските поданици, а за своя собственъ рахатлъкъ²; той живѣе и действува не за честь и не за слава, а да държи около себе си цѣло стадо жени, — така сѫщо тѣпи и така сѫщо развратни, какъвто е и той самъ, — цѣло стадо хубавички момченца, евнуси, сеизи, тѣлохранители, хaremъ-кехани³, около петстотинъ коня и около стотина мулета; най после, той управлява държавата си или окръзга си (пашалъка си и валийството⁴ си) не за напредъка на царството, а да живѣе безъ никакъвъ трудъ и да се не грижи нито за утрешиия денъ, нито за бѫдещето на държавата, нито за своето собствено бѫдеще. Единствената сила, която е въ състояние да изведе азиатския дембелинъ⁵ изъ неговото сънливо положение, е страхътъ да не изгуби своя рахатлъкъ и да не остане безъ хaremъ или безъ оланъ. Да ви приведа единъ доста чуденъ примѣръ. Въ Пловдивъ живѣше единъ старъ турчинъ, който въ млади години билъ нейде си паша и който се постаралъ да изяде своето награбено имане още преди да бѫде отпущенъ изъ господарствената

¹ Сѫдии. — ² Спокойствие. — ³ Надзоратели на хaremъ. — ⁴ Область. — ⁵ Мързеливецъ.

служба. Тоя административенъ инвалидъ живѣше отъ просия, т. е. правителството му даваше малка пенсия, а пловдивските бейове допълваха недостатъците му. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че турцитъ иматъ твърде похваленъ обичай да помагатъ на изпадналиятъ и на преследванитъ отъ централното правителство и да поддържатъ тъхното обществено достоинство, което носи название **ихтибаръ** (честъ). Да видимъ сега, какъвъ характеръ има тая честь, т. е. съ какво око гледатъ на тая честь азиатските философи. Стариятъ турчинъ бъше принуденъ да събира милостиня и да държи два олана, които постоянно ходѣха следъ него и които му носѣха чубука и лулиятъ. Единиятъ отъ тия олани бъше едно отъ ония развалени същества, които се срѣщатъ само по турските кафенета и които се отличаватъ съ най-калните нрави и обичаи. Тоя скотъ бъше родомъ арменецъ. Ако вие да би се срещнали съ него неочеквано на улицата, то би трѣбвало да си помислите, че предъ васъ стои една отъ ония публични жени, които въ еничарските времена сѫходили следъ войската и които сѫ носили название гевендии. Той се обличаше въ полуженски дрехи, имаше дълга женска коса и носѣше въ ръцете си едно малко стъкленце съ миризливи масла, кое-то постоянно миришеше. Разбира се, че и тая мжжка курва е наградена отъ добродушното правителство по заслугите ѝ. Кой знае, кой градъ се е щастливи съ това двуного животно! Кой знае, по кои улици развежда и той самъ своите олани!

Кой може да ни каже, че той не е валия въ Солунъ или премиеръ-министъръ на негово величество султана. Когато въ одно господарство достоинствата на правителствените чиновници се мърятъ съ подобна мъра, то всичко може да бъде! Да видимъ сега, какви длъжности се налагатъ на губернаторитъ, на валиите и на кадиите. Когато новоизбраниятъ губернаторъ или валия дойде въ своята губерния, то обикновено най-главните негови добродетели се състоятъ въ това: 1) да покаже всичката своя строгость къмъ своите подчинени и къмъ беззащитните поданици на негово величество; 2) да се разходи по града, да разгледа улиците, да издаде заповъдъ да се съблюдава чистота и да изпсува бакалитъ и касапитъ, и 3) да накаже нѣколко невинни хора, да затвори нѣколко подозрителни личности, безъ никакъвъ сѫдъ и безъ никакво следствие, и да пустне нѣколко осаждени отъ неговите предшественици главоръзи и конекрадци. Такива мъри даватъ високо понятие за добродетельта, за деятелността и за способностите на губернатора; но султанътъ не може ни да си въобрази, че неговиятъ деятеленъ чиновникъ, ако не намъри престъпници, затваря и наказва съвсемъ невинни жертви. Ние твърде добре знаемъ, че цѣли хиляди хора сѫ станили досега необходима жертва за възвишението на всѣки единъ губернаторъ. Отъ простия кятипъ¹ и до валията почти всички турски чиновници живѣятъ отъ доходите на заеманите отъ тѣхъ мѣста, защото едни отъ тѣхъ не получаватъ никаква годишна заплата, а други добиватъ

¹ Писаръ.

твърде нищожно съдържание¹. Ако въ европейските вестници и да се говори доволно често за баснословните годишни заплати, които се даватъ на турските губернатори, валии и по-първи сановници, то ние свободно можемъ да кажемъ, че $\frac{1}{3}$ отъ тая заплата се дава на цариградските банкери, $\frac{1}{3}$, на добрите покровители, а $\frac{1}{3}$, влязя въ бездънната бъчва. И така, на валията не остава нищо друго, освенъ да стане ортакъ² съ мѣстните разбойници и да оголи свѣта. Освенъ това, всѣки мѣстенъ управителъ бѣрза да извади ония суми, които е той заплатилъ на своите покровители и помощници, когато е добилъ доходно място. Съ една дума, ако разгледа човѣкъ турското управление съ безпристрастие и съ здравъ погледъ, то трѣбва да се увѣри, че това управление не е нищо друго освенъ явенъ грабежъ, който отдавна вече е възведенъ въ система — ограбватъ се селяните, ограбватъ се търговците, ограбватъ се сарафите, ограбватъ се и второстепенните чиновници. Сарафите даватъ на турските голѣмци на заемъ пари до второ пришествие, а чорбаджите си купуватъ отъ тѣхъ право да глобятъ сиромасите. Ако пашите и да се премѣстватъ почти всѣка година по неизвестни причини, то на султанския поданици отъ това премѣстване не става по-добре, защото новиятъ валия или новиятъ каймакаминъ³ повтаря буквально операциите на своя предшественикъ.

¹ Издръжка. — ² Съдружникъ. — ³ Окръженъ управителъ.

После губернатора първото място заема кадията. Когато въ нѣкой градъ бѫде изпроводенъ новъ кадия, то първата негова обязаностъ е да свали всичкитѣ свои подчинени и да продаде право сѫднието на други лица. Следъ кадията върви тюфекчи-башията¹, после членовете на съвета, градскиятъ или областниятъ чорбаджия (мемлекетъ-чорбаджисъ) и т. н. Чорбаджията трѣбва да бѫде христианинъ и неговата длъжностъ е да мълчи и да слуша. Повечето пѫти второстепенните правителствени длъжности се продаватъ или харизватъ² отъ пашитѣ на изкусните ахции³, на добритѣ сеизи, на гиздавитѣ олани и на хитроговорещитѣ кафеджии.

Кажете ни сега, могатъ ли тия „достойни“ чиновници да иматъ нѣщо общо съ немислимото възраждане на турската империя? Може ли да се появи даже и сънка отъ какъвто и да е социаленъ поредъкъ при такава администрация, дето се не види нищо друго, освенъ богато поле отъ всѣкакво зло и отъ страшни пороци?

. . . Сталъ конюхъ цензоромъ,
шутъ царски адмираломъ,
клеймитель графомъ сталъ . . .

Да кажемъ нѣколко думи и за пловдивското турско население. Ония турци, които нѣматъ състояние и които не заематъ господарствени

¹ Полицейски началникъ. — ² Подаряватъ. — ³ Готовачи.

длъжности, сж. груби, необразовани и почти непознати съ удобствата на живота . . . Непредубедените хора тръбва да помислятъ, че тия хора сж дошли въ европейска Турция на гости и че тъхното пребиване въ Пловдивъ е едновременно. Тъ сж крайно лениви, безобразно разточителни и окончательно заразени съ всичкитъ кални, скотски и гнусави пороци, които, при бедността, се виставяватъ¹ още по-ярко и още по-отвратително.

¹ Показватъ се¹ изпъкватъ

VI. За ннителитъ на града

Въ Пловдивъ азъ хвърлихъ желѣзото ууйка си, който живѣеше въ касапниците на острова. Когато Марица преминува покрай града, то се дѣли на два ржкава и на това място образува великолепно-живописенъ островъ, който е насаденъ съ черници. Градътъ се провлача и по другата страна на Марица, и тая часть се нарича Каршияка (презрѣчие). Каршияка е населена само съ българи и съ турци.

На другия денъ при насъ дойде единъ отъ най-първите приятели на баща ми и каза ми да се приготвя. Тоя човѣкъ бѣше добилъ отъ баща ми поръжение да ме помѣсти въ нѣкое гръцко семейство, което би се завзело да окастри моя български варваризъмъ и да ме приготви за предъ кума. Името на тоя човѣкъ бѣше Станъо Батулътъ. Това име никога нѣма да се изглади изъ мојата паметъ. Станъо бѣше за мене втори баща въ всѣко едно отношение. Въ онова време, — това, да кажемъ право, бива и до днешния денъ, — който желаеше да влѣзе въ нѣкое гръцко семейство, той бѣше длъженъ да промѣни не само своите душевни качества, но и своята външна прелестъ. И наистина, може ли, кажете ми, единъ българинъ да носи по тури и червенъ поясъ, когато гръкоманската цивилизация изискваше дѣлги съ остро дѣно и съ мно-

жество складки¹ каравани (гащи) и жълтъ поясъ съ вжзелъ на срѣдата? Между грѣкоманитѣ се считаше за унижение да носи човѣкъ и вълненъ контошъ, подплатенъ съ агнешки кожи, и Станъ се постара да ме реформира и дами даде пловдивски видъ. Той ми купи сини гащи, жълтъ поясъ, лъскави кондурчета и моравъ фесъ. Единствениятъ недостатъкъ бѣха чорапитѣ. Всѣки вече знае, че великиятѣ наследници на византийската империя носятъ памучни чорапи, като жени, които се вързватъ подъ колѣното; а моите копривщенски вълнени чорапци бѣха кжси, следователно пищелитѣ на краката ми оставаха съвсемъ голи. Но както и да е, а г. Станъ ме направи грѣкъ за 500 гроша.

Когато азъ бѣхъ вече готовъ за предъ сватоветѣ, то тоя разуменъ човѣкъ ме поведе по единствената права улица на града, която носи название чаршия и която заслужва това название въ всѣко едно отношение, ако гледаме на нея съ азиатски очи. Хората, като мравки, сновѣха назадъ-напредъ, тласкаха се, викаха и псуваха се разнообразно, чегато въ Пловдивъ се е случило наводнение или пожаръ. И по дветѣ страни на улицата се намираха дрипави дюкяни, въ които евреите продаваха захаръ, пръстенчета, различни играчки и леке-сапунъ; павликянитѣ продаваха чесала, желѣзни соби, маши и пирустии, а християнитѣ — аби, чоха и пр. Тука се намиратъ и нѣколко турски дюкяни, въ коитс

---

¹ Дирли, гънки.

се продаватъ кожени издѣлия, макати¹ и кисело млѣко. Освенъ това, турцитѣ сѫ рибари, оризари, хамали, зарзаватчии и чиновници. Евреите въ Турция говорятъ испански, ако тоя езикъ и да е претърпѣлъ голѣми измѣнения. Тѣ носятъ дѣлги и разноцвѣтни дрехи: антерията имъ е до петитѣ и ушита е отъ димикатонъ², отъ читъ³ или отъ вълнена материя, джубето имъ, което обикновено бива по-кжко отъ антерията, е тѣмно-синьо; на краката си обуватъ черни емении или жълти чехли; а на главата си носятъ фесъ, който се превързва съ шарена кърпа. По-голѣмата частъ отъ пловдивските евреи сѫ или сарафи или голѣми търговци. Азъ свободно мога да кажа, че тия палестински деца се отличаватъ твърде значително отъ своите братя въ Русия, въ Ромъния и въ Австро-Унгария, т. е. отъ така наречените нѣмски евреи. Тѣ сѫ честни и трудолюбиви хора, обичатъ се между себе си, поддържатъ единъ другого и готови сѫ да помогнатъ почти всѣкому, безъ да гледатъ на неговата вѣра, народность, племе и лице. Азъ би можалъ да ви приведа множество примѣри, но моето намѣрение е да бѣда кратъкъ и да говоря само онова, щото трѣбва да бѣде казано. И така, пловдивските евреи се отличаватъ отъ грѣцките пиявици и аферисти така сѫщо, както нѣмските евреи се отличаватъ отъ честните нѣмски търговци. Въ Пловдивъ живѣха х. Калчо (това лице жи-

¹ Постилки за миндеръ. — ² Полупамучна материя.

— ³ Басма.

въе и до днесъ), х. Панайотъ, Сарж-Ставре, Гюмюшъ-Герданътъ, Съчанътъ и др., на които би позавидѣли и одеските евреи, и пещанските журналисти, и виенските самсари¹. Но да оставимъ това. Разбира се, че и между пловдивските евреи се намиратъ егоисти и развалени личности, но по-вечето отъ тѣхъ сѫ добри, работни и милостиви личности. Въ Турция азъ не съмъ срѣщалъ нито просякъ, нито крадецъ, нито лъжесвидетель, който би носилъ името евреинъ. Разбира се, че и само това говори твърде достатъчно за тѣхна полза. Ако искате да говоримъ право, то испанските евреи въобще стоятъ несравнено по-високо въ нравствено отношение и отъ душепродавните и вѣтрогонните гърци, и отъ шарено-съвѣстните цинци, и отъ развалените до костите арменци . . . Еврейките се обличатъ така сѫщо, както и туркините, съ шалвари и съ фередже, но фереджето имъ бива тъмно-зелено и обшива се съ кенета и кичици. Освенъ това, еврейките носятъ високи чалми, които се забраждатъ отгоре съ жълто-зелена кърпа. Лицата имъ биватъ открыти.

Ние влѣзохме въ една отъ богатите турски махали, дето живѣе пловдивската аристокрация, запрѣхме се предъ едни врата и потропахме полекичка.

Пловдивските кѫщи, а особено богатите, представляватъ яки крѣости въ миниатюренъ видъ. Тѣ сѫ окрѣжани отъ всѣка една страна съ високи

¹ Посрѣдници при покупка или продажба.

зидове и почти всичките съдържатни или трикатни. Горният катър се състои отъ нѣколко стаи, които иматъ прозорци къмъ птищата, а долниятъ се състои само отъ една стая съ чекма, т. е. съ такъвъ единъ прозорецъ, който прилича на фенеръ, който е издаденъ надъ улицата и отъ който се види на всичките четири страни. Въ стаята, която се намира на долния катър, живѣятъ само презъ зимата. Всичкото друго пространство на долния катър е заето съ различни прустове, съ тъмни стаици и пр.

Зидарите, които градятъ каменните здания и зидовете, съ българи отъ село Брацигово (Пловдивски окръгъ); а дюлгерите съ отъ Буново, отъ Мирково (Софийски окръгъ) и пр. Първите обикновено се наричатъ джонджури. Когато тия българи захващатъ да градятъ нѣкое здание, то донасятъ съ себе си и всичките свои национални вѣрвания и обреди. Така, напримѣръ, когато покриятъ нѣкоя къща, то дюлгерите турятъ на срѣдата ѹ кръстъ (въ Русия тия кръстъ се туря отстрани), обличатъ го съ риза, която се харизва отъ стопанина или отъ стопанката на къщата, накитватъ го съ кърпи и съ пошове, които се харизватъ отъ роднините и отъ приятелите на домакина, и украшаватъ го съ китки, които се принасятъ даръ отъ девиците. Отгоре надъ всичките тия украшения се туря голѣма китка и вѣнецъ отъ зелени цветя, които се даватъ отъ самите стопани. Всичките тия дарове принадлежатъ на работниците и дѣлятъ се съобразно съ чиновете имъ: ризата взема майсторътъ, пошовете кал-

фитѣ и т. н. Забележително е, че тоя кръстъ се туря и надъ новоизгражданите турски здания, даже и надъ джамиите, и не само въ България, но и въ Цариградъ, дето дюлгерите сѫ македонски българи.

Когато кѫщата бѫде свършена и когато стопанинътъ се реши да се пресели въ нея, то вечерта, преди да стане това преселение, въ останяна кѫща се замъсва хлѣбъ, а утринъта нощните се носятъ въ новата, и тамъ се пече кравай. Стопанинътъ на кѫщата, а по нѣкои мѣста майсторътъ, чупи тоя хлѣбъ на малки частици, на топява ги съ медъ и раздава всѣкому, който и да се случи тука, по едно парченце. После това съ останалия медъ мажатъ вратата, таваните и одърите а особено праговете на всичките стаи, на зимниците и на прустовете. Тоя обичай е захваналъ вече да се изгубва и да се замънява съ други по-съвременни. Той отдавна вече се не изпълнява отъ цивилизираните пловдивчани, а съхранилъ се е само у простите българи въ предмѣстните Кършияка, на Мараша и въ Новата махала, а така също и въ всичките села и градове, които съставляватъ част отъ пловдивската епархия. Забележително е и това, че гореказаниятъ обичай съществува и въ трите гръцки села, които лежатъ въ полите на Доспатите и за които азъ имамъ намѣрение да поговоря по-после малко по-пространно.

Стайните се украшаватъ така. Одърите се оставятъ бѣли, т. е. невапцани, а стените се разписватъ съ маслени вапцилки и съ различни фигури. Всичките тесни и таванътъ се вапзватъ съ еднакви

вапцилки. Надстенките съ отдълени съ линии, а на сръбата имъ съ изобразени птици, цвѣти и различни фигури. Съ подобни ландшафти¹ е нашарена и сръбата на тавана.

Тука съмъ длъженъ да ви напомня оная характеристическа черта, съ която се отличава българката отъ коконата² и отъ която се види българското трудолюбие даже и въ най-малките предмети. Чистата българка никога не позволява да ѝ се вапчатъ стантъ, ако нейната къща да би била крайно богата и богато изградена. Тя е длъжна всѣки месецъ да ги лепи съ варь и да ги чисти до баснословни размѣри. Да ви приведа единъ твърде чуденъ примѣръ. Една майка пожелала да ожени сина си и изпроводила една своя роднина да види момичето и да разгледа живота на родителите му. Когато свахата се върнела назадъ и когато я попитали, какво е видѣла, то тя отговорила съ презрение: „Тъ не лепятъ одаитъ си“. Българската пѣсень говори:

Кога идешъ у момини двори,
 ти не гледай богати дарове,
 ти не гледай гривни позлатени,
 ти не гледай широки дворове,
 ами гледай из риза кенета,
 ами гледай на мома огърле,
 ами гледай двори пометени...

¹ Изгледи. — ² Гъркиня госпожа.

Ние влъзохме въ къщата на единъ отъ най-богатитѣ гръкомани, на когото името бѣше Янко Ушаклията. Янко седѣше на широкия червенъ и рунтавъ миндерлъкъ, между читъови възглавници и на читъово шилтенце¹ и пушеше наргиле. Това лице ми се мѣрка предъ очите и до тая минута. Янко бѣше облѣченъ, както обикновено се обличатъ старовременнитѣ гърци, въ широки до безобразие шалвари, които му дохождаха само до колѣнета. Изъ две широки дупки се бѣха измѣкнали мъхнати крака, които бѣха обути въ дълги тѣнки памучни чорапи съ подвръзки и въ червени чехли. Контошътъ на тоя чорбаджия бѣше отъ вълнена малинова материя, подплатенъ съ нурки²; на главата му стърчеше геджеликъ³, който приличаше на стрелешка⁴ диня (пѫпешъ); поясътъ му бѣше вълненъ и имаше портокаловъ цвѣтъ, а елечето му — бѣло съ червени линии. Неговата кокона (жена), — която имаше около триесеть и петь години, но която бѣше извѣнредна хубавица, — бѣше облѣчена въ европейски дрехи, ако и да носѣше на главата си азиатска чалма. Пловдивскитѣ момичета се обличатъ така сѫщо, както и женитѣ, но на тѣхнитѣ глави отдавна вече не е кацала чалма. Тѣ покриватъ главите си доволно изящно съ малки, тѣнки и поржбени съ кенета кърпици; а косата си решатъ дотолкова низко, щото залуфитѣ имъ достигатъ до срѣдъ лицето. Това украшение се

¹ Вълнено или памучно дюшече. — ² Кожи отъ животното нурка. — ³ Нощна шапка. — ⁴ Отъ с. Стрелча.

нарича у тѣхъ дуале (отъ общоугорѣбителната дума *toilette*).

Облѣклото на българите отъ пловдивския окрѣгъ е станало полутурско. Тѣ носятъ дѣлги и широки шалвари или потури и контошъ отъ черно домашно сукно, бѣль поясъ и агнешка шапка. Въ нѣкои мѣста намѣсто шапка носятъ фесъ или чалма, която обикновено бива черна, з-щото турцитѣ запрещаватъ на гърцитѣ да носятъ дрехи отъ такива бои, които принадлежатъ само на османлийтѣ. Зелената, алената и жълтитѣ бои се наричатъ турски. Всѣки вече знае, че населението на Албания носи еднакви бѣли дрехи, че мюхомеданинътъ се отличава отъ христианина само съ това, че гайтанитѣ, съ които сѫ общити беневрецитѣ му и забунчето му, на първия биватъ зелени, а на втория черни. Женитѣ представляватъ съвсемъ друго. Облѣклото на българкитѣ е твърде разнобразно. Всѣка мѣстностъ, всѣки градъ, всѣко село, даже и всѣка махала се отличаватъ съ своето облѣкло отъ другитѣ села, отъ другитѣ градове и отъ другитѣ махали. На границата между софийската и пиротската каази сѫществува такова едно село (името му не помня), презъ което тече мъничка рѣчица и което се дѣли на две половини. Едната част отъ това село принадлежи на пиротската кааза и отличава се отъ другата половина, която принадлежи на софийската, въ много отношения. Облѣклото, езикътъ, даже и нравите и обичаите на жителитѣ сѫ доволно противоположни. Едните (пиротските) се обличатъ просто, но чисто; а други-

гитѣ (софийските) китяты главитѣ си и ржавитѣ си съ различни украшения, но отъ тѣхъ се чувствува не твърде приятна за носа миризма. До каква степень е привързана българката къмъ своите нрави и обичаи и къмъ своето народно облѣкло, ние можемъ да видимъ отъ следната пѣсень:

Марушо, Марушо, хубаво момиче,
ако конъ да бѣше, щѣхъ да те открадна,
а ти си момиче, — трѣбва да те грабна!

Грабнали Маруша, завели я въ Арнаутлука и наркали я да играе на хорото. Маруша води хорото, но лѣе горчиви сълзи. Когато старата арнауткиня видѣла това, то захванала да пита своята млада снаха: „Марушо, ти моя гиздава снахо, какво ти се не харесва у насъ и въ нашето село? Защо и за какво плачешъ, сиротиньо? Синътъ ли ми ти се не харесва, свекрътъ ли ти е казалъ лоша дума, свекрвата ти ли те не обича?“ Маруша отговаря:

Ехъ, майко моя, стара свекрво,
аресва ми се моятъ стопанинъ,
не мържди ми се моятъ свекръ,
не кара ми се стара свекрва,
и обичатъ ме деверъ, калина;
ала не мога тукъ да живѣя:
не ми е мило вашето село,
не ми харесватъ вашиятъ дрехи,
не ми поревна вашиятъ езикъ.

Като говоримъ за облѣклото на българкитѣ, то трѣба да се ограничимъ само съ Пловдивъ и съ Пловдивския окрѣгъ. Каршияка и Ново-село или Нова-махала се обличатъ въ сукманъ (вълнена дреха), полите на който сѫ обширни съ четириижгълни парченца отъ жълто, червено, синьо и зелено сукно. Кontoшътъ имъ обикновено бива черенъ, синъ и бѣлъ (презъ лѣтото). Поясътъ имъ, който бива повечето пѣти сърменъ, се закопчава съ две сребърни или позлатени чапрази; а главата имъ е покрита съ жълта, съ бѣла или зеленикова кърпа. Почти по всичка България сѫществува обичай, щото българкитѣ да плетатъ коситѣ си на пленички и да ги разпушчатъ по плещите си. Кontoшътъ открива високите и здравите гърди на трудолюбивата българка, които се покриватъ съ тѣнки памучни нагрѣдки. Надъ тия здрави гърди висятъ червени и бѣли герданчета, които се повдигатъ нагоре отъ всѣко едно дихание. Но въ самия градъ, дето живѣятъ цивилизираните българи, т. е. дето до народния български животъ се е досегнала грѣко-турската зараза, която носи название азиатски напредѣкъ, българитѣ отдавна вече сѫ потурчили своите облѣкли, даже и своя езикъ. Множество българи се обличатъ въ европейски дрехи, но на главите си носятъ фесове, следователно тѣ приличатъ много повече на турци, нежели на българи или на европейци. Освенъ това, тѣ покриватъ своето европейство съ дѣлги и накждрени кюркове¹ и

¹ Подплатени съ кожи долни дрехи.

съставляватъ твърде смѣшна и твърде безобразна смѣсь.

Азъ бѣхъ длъженъ да се поклоня унизително на своя бѫдещъ възпитател и на неговата мила съпруга и да цѣлуна ржката имъ. Това се изискваше отъ пловдивскитѣ приличия. Освенъ това, азъ бѣхъ длъженъ да чуя отъ киръ¹ Янка различни наставления, отъ които нѣкои отъ тѣхъ се срѣщатъ въ христоматията на даскала Райна, а други — въ действителния животъ на щастливите азиатци. Съ една дума, киръ Янко ме посъветва да не подсмѣрчамъ, да се не смѣя, да се не чеша, да не гледамъ право въ очите на богатите и на старите хора, да го слушамъ, да изпълнявамъ буквально неговите заповѣди и да му не противореча. А ако азъ дръзна нѣкога да наруша неговите постановления, то той ще да употреби и за моята полза сѫщите срѣства, каквито обикновено употребява за ползата на синовете си, т. е. че той ще да въведе и мене на „путь истинни“ съ тоягата.

Тия честни и високообразовани гърци или гръкомани гледаха на мене като на улично кученце, което тѣ имаха воля да въдворятъ, да му дадатъ разрешение да се ощастливи, т. е. да ходи на задните крака и да върти кебапъ, и да се еглендисватъ² съ неговата натурална наивност. Трѣбва да ви кажа и това, че азбука на моето образование се състоеше въ следнитѣ параграфи: 1) азъ се обязвахъ да се уча да купувамъ на своя възпита-

¹ Господинъ. — ² Забавляватъ.

тель месо Чакъ на Каршияка, дето бѣха салхани-¹, за да се изострятъ моите български умствени способности въ всѣко едно отношеніе; 2) да поя и да тимаря² коня му, да купувамъ на коконата му дрѣнки за сладко и да слугувамъ на съпругата му, когато отива на гости, т. е. да вървя следъ нея, да крача като спѣнатъ пѣтъ и да нося шала ѝ; 3) да подавамъ на киръ Янка огънь за чубука и да мия наргилето му; 4) да стоя диватъ-чапразъ³ предъ гостите му . . .

— Ако бѫдешъ човѣкъ, то азъ ще те обичамъ като свое дете, а ако захванешъ да чапкъ-нувашъ⁴, то ще да те мешина като цигански даулъ⁵, — свѣрши той своите наставления и заповѣда ми да излѣза изъ стаята.

И така, азъ бѣхъ длъженъ да живѣе и да се уча умъ и разумъ посрѣди такава една патриархалност, въ която всѣки Благоя има право да те бие и да ти дава наставления, а ти, отъ уваженіе къмъ добрите пловдивски обичаи, да си обязанъ да мѣлчишъ, да слушашъ и да не охашъ! Но, за мое щастие, моятъ възпитателъ, както следъ време засвидетелствува самата действителност, бѣше не отъ крайно патриархалнитѣ хора. Освенъ това, той бѣше богатъ човѣкъ и имаше нѣколко слуги, следователно моите обязаности не бѣха твърде тежки. Той ми даваше воля да ходя дето ща, да правя щото ща и да живѣя както искамъ. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че негово високобла-

¹ Кланицитѣ. — ² Чеша. — ³ Правъ съ сгънати на пояса ржце. — ⁴ Безобразничишъ. — ⁵ Тѣланъ.

городие почти никога не говорѣше съ мене, следователно азъ свободно можехъ да се наслаждавамъ съ пълна свобода и да го не питамъ за нищо. Киръ Янко бѣше довольно горделивъ човѣкъ, защото заемаше твърде видно място мѣмлекетъ-чорбаджисж, т. е. защото бѣше защитникъ и покровителъ на всичките християни, които сѫ се родили подъ щастливата звезда на негово величество султана и които населяватъ пловдивската епархия.

Да ви приведа нѣколко нравоучителни поучения изъ пловдивската философия и да ви известя, какъвъ характеръ иматъ тия поучения. У пловдивските „високоблагородиета“ се счита за неприличие да бѣрзате, даже да ходите така, както ходи всичкиятъ свѣтъ. Разбогатѣлиятъ идиотъ, обокравшиятъ сиромаситъ харсъзинъ¹ и обравшиятъ своите кредитори банкрутинъ ходи по улицата полека, държи рѣцетъ си подъ кръста, люшка се, гледа самосъзнателно къмъ небето, прокашлюва се часъ по часъ и брои броеницата си, чекато всѣка негова крачка се съпровожда съ „господи помилуй“. На младежитъ е строго запретено да ходятъ по кафе-нетата. Ако нѣкой отъ васъ да би влѣзълъ въ кръчмата и да се напие пиянъ, то пловдивскиятъ приличия би ви простили прегрѣшенията; а ако влѣзвете въ нѣкое кафене, то общественото мнение би ви осудило во вѣки вѣковъ. Главната причина е тая, че кръчмите сѫ национално учреждение и че кафенетата принадлежатъ на турцитъ. Освенъ

¹ Негодникъ.

това въ кафенетата произхождатъ такива кални истории, отъ които би се погнусилъ и най-развратниятъ християнинъ. Освенъ тия две непристойности, пловдивските приличия запрещаватъ на благовъзпитаното човѣчество да прави и следните три престъпления: 1) да се не опасвашъ съ широкъ поясъ и да не носишъ феса си или шапката си накриво; 2) да не лапашъ мухите, да не въртишъ главата си насамъ-нататъкъ, да не кихашъ високо и да не гледашъ на по-богатите отъ тебе право въ очите; 3) да не говоришъ съ сиромасите любезно, да не поздравявашъ изпадналиите търговци и т. н.

Дотолкова сѫ разумни и приличията на пловдивската жена, която носи название кокона. Коконата поглъща всичката потъ, всичките трудове и всичките доходи на мжжа си. Единствената цель на пловдивските жени е да се китятъ, да седятъ по чекмите отъ утринята до вечерята и да подливватъ вода на съружеската вѣрност. Ако нѣкой чуждестранецъ или нѣкой непредупреденъ човѣкъ, който се е начель отъ европейските вестници за бедното положение на християните въ Турция, да би отишълъ въ недѣля въ черква, на Бунарджика или въ ливадите, които се наричатъ Суютлюкъ, то, да ви кажа право, той би трѣбвало да помисли, че нѣкоя свѣрхественна сила го е пренесла въ една отъ столнините на модите и на разкошествата. Шиите на бѣлолиците кокони блестятъ съ маргатаръ и съ скъпоценни камъни . . . Но защо ви азъ разказвамъ за увеселителните места? — Поразходете се по главните улици, идете въ най-

бедните улички, дето сиромашията и гладътъ раждатъ хиляди пороци и престжпления, дето нещастните божи създания се търкалятъ въ душевенъ и тѣлесенъ развратъ, — и тамъ, посрѣди умиращата наоколо бедност, вие ще да срещнете нахитени кокони, съ маргатаръ на шията, а у мжжа на всѣка отъ тѣхъ въ кесията отдавна вече мжтятъ самодивитъ. Нека говори кой ще, а азъ ще кажа веднажъ завсѣкога, че пловдивските кокони и кириовци сѫ безобразно смѣшни. Ако на коконата дотрѣбватъ вжгища, то мжжътъ ѝ отива въ чаршията, купува за двайсетъ пари отъ тая кжшовна потрѣбност и туря я въ копринена кърпа. Благовѣзпитаните пловдивци се срамуватъ да носятъ конска торба или вълненъ цедилникъ . . .

Отъ всичкото това вие видите, че грѣко-турската нравственост изисква отъ своите последователи не честенъ трудъ и не добросъвѣстни занятия, а фанариотски подности и обири. Азъ съмъ твърдо убеденъ, че всичките банкрутства, които се случватъ въ тоя блаженствуващи градъ почти всѣки денъ, произхождатъ по причина на тия гиздани кокони, които се отличаватъ съ вѣтреност, съ разкошество и съ безгрижна разточителност. Коконата не работи, не мисли за своето бѫдеще и не чете почти нищо . . . Така бѣше преди двайсетъ и петь годинъ. Следъ време, по думите на единъ мой приятель, младите кирии захванали да четатъ романите на Александра Дюма, на Евгения Сю и на Полъ-де-Кока, които сѫ преведени на новогрѣцки и които сѫ напечатани въ Атина.

Тоя приятель ме увъряваща даже, че пловдивските кирии и търговци се пленили отъ премждростите на французските правоописатели до такава степень, щото всъки отъ тяхъ избиралъ по единъ отъ романтическите герои и присвоявалъ името му и характера му. Така, напримъръ, синътъ на стария разбойникъ Гюмюшъ-Гердана се нарекалъ Монте-Кристо, синътъ на Димитраки — Хенрихъ IV, кокона Маньонка — кралица Марго и т. н. Разказватъ, че нѣкои отъ тия копия се старали съ всичките си сили да подражаватъ на своите оригинали и прославили се съ доста отличителни подвизи. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че романите на трите французски писатели сѫ имали влияние не само на младото поколѣние, но и на старите мизандрии¹, у които отдавна вече сѫ били извѣтрили трите по-главни чувства и които въ моето време се не занимаваха съ нищо друго освенъ съ всевъзможни накити, съ визити и съ калугеритѣ.

Но да оставимъ новите времена и да продължимъ своите исторически обозрения².

Въ Пловдивъ (даже и въ другите по-главни градове на европейска Турция) достоинството на човѣка се мѣри съ облѣклото. Колкото единъ човѣкъ се облича по-богато и по-скжпоценно, толкова той е по-благороденъ. Чиноветѣ, благородството, честността и честта се разпредѣлятъ съобразно съ богатството на търговеца, и граби-

¹ Мжемрази. — ² Прегледи.

тельтъ, който е успѣлъ, като ограбва селянитѣ и сиромаситѣ, да събере поредъчна сума злато и сребро, се уважава отъ идиотското гражданство до раболепствие. И така, който е успѣлъ да накраде 100 хиляди гроша, той е благороденъ; който има 200 хиляди, той е високоблагороденъ; а който е накралъ повече отъ 500 хиляди, той е че^{лебия}¹, т. е. той е такова едно нѣщо, което прилича на китайски мандаринъ². Титлата бей се дава само на ония щастливи създания, които иматъ около единъ миллионъ гроша, които сж направили на султанското правителство нѣкоя услуга и които сж нахранили нѣколко голи правителствени чиновници. Тия сжъ чинове се даватъ и на женитѣ. Жената на че^{лебията} не е вече жена, като всичкитѣ хора, а че^{лебийка}.

Кореннитѣ жители, които наричатъ себе си аристократи или евгенистati³ и които сж не повече отъ 600 души, се състоятъ отъ смѣсь гърци и куцовласи (цинзари) съ българитѣ. Тѣ говорятъ на гръко-българско-турско наречие и не-навиждатъ българската народность отъ всичкото си сърдце и душа. Ние не знаемъ, какво понятие би си съставили германскитѣ, английскитѣ и рускитѣ фило-елини⁴ за наследницитѣ и за намѣстницитѣ на Демостена и Платона и за тѣхното наречие, ако би чули следнитѣ фрази: „Вали клечка сто дупка, на ми свиризи о вѣтаросъ“⁵ или „тѣр-

¹ Личенъ мжъ, господарь. — ² Благороденъ сановникъ. — ³ Благородници. — ⁴ Които обичатъ елините. — ⁵ „Хвърли клечка въ дупката да ми не свири вѣтърътъ“.

кализи то тенджура ке булдуши то капаки¹. Тука сме длъжни да кажемъ и това, че нравите, обичаите и животът на тия нищожни потомци на велика Елада нѣматъ въ себе си нищо гръцко и нищо европейско или човѣшко. Турските обичаи сѫ ги преобразили дотолкова, доколкото тия обичаи сѫ измѣнили и живота на Златоустовите наимѣстници. Разбира се, че всичкото това е простиелно на гръко-цинцарина, който е фалшивъ отъ самата си природа, който е отънчилъ своето душевно величие още въ времената на византийското могъщество и който е измѣнилъ на народността си и на името си още въ онзи денъ, въ който е захваналъ пръвъ пътъ да се нарича ромей; но тая нещастна суетность и тая старческа подлость влѣче следъ себе си и младия, честния и възраждащия се българинъ.

Щомъ нѣкой отъ жителите на Копривщица, на Панагюрище, на Карлово, на Сопотъ, на Калоферь и т. н. разбогатѣе малко, то тоя си часъ оставя бащино огнище, отива въ Пловдивъ, промѣнява своето българско име и захваща да се срамува за своето произхождение. Така напримѣръ, Вѣлко се преобразява на Власаки, Петко — на Паскаль, Станко — на Страти, Рада — на Ралу, Лула — на Луксандра и т. н. Само топорнитѣ² имена Велика, Стоянъ, Стойка и Груйо сѫ останали и до днешния денъ непромѣнени. Ако нѣкой

¹ „Търкулнала се тенджерата, та си намѣрила похлупака“. — ² Неодѣланитѣ.

селянинъ дойде въ дюкяна на нѣкой пловдивски търговецъ, то последниятъ се претваря, че не разбира български, и старае се да говори криво и наопаки или говори турски. А отъ де е родомъ тоя елининъ и отдавна ли той се е преселилъ въ Пловдивъ? — Той е родомъ отъ Стрелча или отъ Ахланово, а преселилъ се е преди десетина години.

Но ако атинските пропагандисти да би серешили нѣкога да дадатъ на своите апостоли и помощници медали за тѣхните заслуги, то пловдивските кокони, безъ никакво съмнение, би получили конски петала. Азъ имамъ хиляди факти да ви увѣря, че най-главните роли въ тия отношения принадлежатъ на жените, които умѣятъ да се взематъ за дѣло съ голѣма способность и които съ голѣмъ успѣхъ преработватъ българските на тури, т. е. прешиватъ отъ бългрите гърци. Съ една дума, жената играе и въ Пловдивъ такива сѫщо роли, каквито и въ Ромъния. Нашиятъ българинъ не може да устои предъ Купидона и стопява се, като снѣгъ, отъ горещите лжчи на бѣлото гърло. Разбира се, че и азъ, както всичките други дебелоглавци, които се изправаждатъ въ Пловдивъ на възпитание отъ своите прогресолюбиви родители, попаднахъ въ клещите на моята кокона, т. е. на Янковата жена, която, по желанието на моите родители, бѣше обязана да направи отъ моята българска кожа ромейски сахтиянъ. Така се изразяватъ¹ самите българи за ромейското

---

¹ У Каравеловъ: выражаватъ.

просвѣщение и образование. Коконата захвана отъ моите дрехи и отъ моята коса, а свърши съ римейския езикъ, който, да ви кажа право, ако да не би живѣлъ по-после въ Цариградъ, никога не би можалъ да науча въ Пловдивъ, защото и въ тухашното училище учителитѣ повече лудѣха и биеха, отколкото учеха.

Но преди да свърша тая глава, азъ съмъ обязанъ да ви кажа нѣколко думи за турските кафенета, за градските увеселителни място и за общата характеристика на цинцаро-българо-гръко-армено-турския градъ. Хайдете да влѣземъ въ нѣкое кафене, което се намира надъ бръговетѣ на рѣка Марица. Трудно е и да си въобрази човѣкъ онзи развратъ и оная нравствена гнилостъ, които сѫществуватъ въ тия кафенета. Въобразете си, че е зима и че турските чапкъни нѣма де да се дѣнатъ, т. е. де да се скриятъ и де да се огрѣятъ. Въ зимно време кафенетата сѫ пълни съ посетители, които седятъ съ прекръстени крака на миндерлъци, пиятъ горчиво кафе, пушатъ нар-гилета, слушатъ свирнята на едирненските цигани и наслаждаватъ се отъ играта на къчеци. И всичките тия чалмоносци сѫ сиромаси хора, които нѣматъ никакви занятия, които носятъ название градски чапкъни и които се хранятъ отъ неизвестни източници! Тия развратни до самите кости турски граждани нѣматъ земя, а ако да бия имали, то и въ такъвъ случай не би я обработвали, защото считатъ почти всѣка работа унизителна за правовѣрния ага; тѣ не знаятъ никакъвъ занаятъ, защото гледатъ на всѣки честенъ трудъ като на

нѣщо прилично само за гяуритѣ; май-после, тѣхните най-главни занятия сѫ обиритѣ, убийствата и насилията, защото тия художества се считатъ даже и отъ турските управители за бабаитлъкъ или за юначество. Прѣкоритѣ на по-голѣмата часть отъ тия завоеватели сѫ така сѫщо твърде характеристични. Първокласнитѣ чапкъни носятъ название д е л и (лудъ), второкласнитѣ п е х л и в а н и (борецъ), третокласнитѣ д е л и - б а л т а (луда брадва), я н к е с е д ж и и пр., а безстепеннитѣ, т. е. ония, които още не сѫ се отличили ни въ едно бабаитско дѣло, се наричатъ х а р а м е е д ж и и¹ и х у й л у з и². Разбира се, че като разгледа човѣкъ всичкото това, то неволно трѣбва да се попита: „Тая ли нравствена сила ще да бѫде подпорка на възраждащата се турска империя и на цариградските реформи?“ — На камъка не цѣвтятъ трендафили.

Но да продължимъ своето обозрение.

Дѣзъ не зная, дали има нѣщо по гнуснаво и нѣщо по-отвратително отъ гореспоменатите къочеци. По-голѣмата часть отъ тия двуноги скотове сѫ арменци, гърци и цигани, у които не сѫществуватъ ни човѣшки особености, ни животно самосъхранение, ни. . . Тия безчестни създания се употребяватъ отъ турските чапкъни като жени безъ никакъвъ срамъ и безъ никакво самолюбие. Когато къочеците играятъ, то турцитѣ ги гледатъ сладострастно, пъшкатъ, лигавятъ се и хвърчатъ по Мохамедовъ рай. Къочеците лѣгатъ всѣкому

¹ Дар моедци. . . ² Твърдоглавци.

отъ посетителитѣ на колѣнетѣ, гладятъ му брадата и гъделикатъ го съ кълкитѣ си; а сънливитѣ и безжизненитѣ физиономии на щастливитѣ аги приематъ ненормално положение, въ очите имъ се появява необикновенъ огънь и изнуренитѣ имъ отъ пиянство тѣла захващатъ да треперятъ. Тѣ цѣлуватъ играчите, милватъ ги, залепятъ имъ на челото пари и доволно често се провикватъ: „Яша, ики гьозумъ“, т. е. „живѣй, мои две очи“. Трѣбва да ви кажа и това, че всѣки къочекъ има свои почитатели, които му даватъ предпочтение предъ другите. За една подобна межка любовница въ 1851 година се бѣха случили две убийства (едното въ Пловдивъ, а другото въ Тетаръ-Пазарджикъ). Но да не помислите, че къчеците намиратъ любовь и уважение само между турските чапкъни. Влѣзте въ турските конаци, идете въ обществените увеселителни места и приемете участие въ турските зиафети¹, и вие ще да видите, че даже и старите паши, на които единиятъ кракъ свои въ гроба, се тѣркалятъ въ сѫщия развратъ, въ който и чапкъните. Разбира се, че всичкото това ни дава пълно право да заключимъ, че содомскиятъ развратъ се е вкоренилъ въ турския животъ до такава степень, щото неговото сѫществуване ще да се свърши заедно съ сѫществуването на самия народъ, който намира приятность въ тоя развратъ. Тоя развратъ лежи въ самото възпитание, въ самия животъ и въ самите нрави и обичаи на тоя варварски народъ.

¹ Гощавки, пироре.

Но злото се не ограничава съ това.

Въ петъкъ после Великденъ християнската черква празнува деня на „животворещия източникъ“ или на св. Богородица, който носи название св. Петка, т. е. св. петъкъ. Въ Пловдивъ съществува отдълениъ храмъ, който е посветенъ на този празникъ. Предъ този храмъ се намира една доволно широка поляна, на която отъ Великденъ и до Томината събота се разхожда почти половината отъ града. Мъстните власти, които съ обязани да защищаватъ градското благочиние, разпростиратъ на това място шатри, подъ които седи тюфекчи-башията (префектътъ) съ своите сеймени, кафеджи-башитъ¹, къчецитъ, свирцитъ и пр. А православните християни, които се гордятъ съ свое то елинско произхождение и които носятъ название тепе-алтж-чапкънларж, седятъ заедно съ турцитъ и наслаждаватъ се съ содомските картини. Но най-чудното се заключава въ това, че на туй увеселително зрелище гледатъ и пловдивските кони, у които азиатската атмосфера е поколебала даже и женствеността. Боже мой, и тия кални картини, отъ които би се засрамили даже и животните, произхождатъ подъ откритото небе и предъ очите на всичките граждани и гражданки! Такава е нравствената сфера, въ която се възпитаватъ турските правителствени маже и отъ която съ длъжни да заематъ своята цивилизация „работните“ върноподаници на негово величество.

¹ Председатели на кафеджийския еснафъ.

Но при всичките злини, които вратъ въ той градъ и които разнасятъ по българските крайове турски развратъ и ромейска безнравственост, въ Пловдивъ се е появила първата планета на българското възраждане. Първата дума противъ фанариотското иго и първиятъ протестъ противъ гръко-азиатската гангrena сѫ се родили въ Пловдивъ и въ неговите околности. Азъ и до тая минута помня честните лица на Атанаса Вълковича, на Стояна Чомакова, на Георгия Стояновича и на Найдена Герова, които изрекоха първата свещена дума: „Ние сме българи и желаемъ да живѣемъ български“. Нѣка говори кой ще, а България е обязана твърде много на тия четири гражданина и на тѣхните велики души. Тѣ първи произнесоха съ гордость и съ благонаклонность името българинъ и повдигнаха гласа си за защитата на това име; тѣ първи откриха фалшивостта на фанариотите и посъветваха българския народъ да се не каля вече въ ромейското блато; най-после, тѣ първи отдѣлиха живото отъ мъртвото, честното отъ безчестието, лъжливото отъ истината, кѣклицата отъ загарията и своето отъ чуждото. Освенъ това, цената на тѣхните заслуги се увеличава и съ това, че тия честни мѫже бѣха окръжени съ яростни противници, съ безхарактерни дебелчовци и съ равнодушни чорбаджии, които не желаеха или не можеха да разбератъ, каква причина е накарала българските патриоти да се борятъ съ гърците, да искатъ българско учение и да се хвалятъ съ своето българско произходжение, съ които евгенестатите ромеи се подиграватъ така несправедливо.

VII. За пловдивските училища

Въ онова време въ Пловдивъ съществуваха четири български, три гръцки и едно женско (гръцко) училища. Едно отъ гръцките училища, което носеше гръмогласно и славно име елински гимназионъ, се посещаваше отъ децата на пловдивската аристокрация и ползуваше се съ голъма слава. Уроците се предаваха отъ четири учители гърци и отъ единъ турчинъ. Последниятъ, името на когото бъше Самуркашъ-ефенди, бъше родомъ гръкъ, знаеше превъзходно елинския езикъ и, споредъ както разказваше той самъ, е билъ обърнатъ насила въ мохамеданство само за това, защото е билъ добре образованъ и защото е знаялъ множество изречения изъ корана и изъ старовременнитъ мждреци (философи). Тоя човѣкъ бъше твърде оригинална личност. Представете си такова едно същество, което се не омира по нѣколко месеца, което не реши брадата си и косата си по цѣли години, което се преоблича само тогава, когато му се покъса дрехата или ризата, и което е покрито съ различни настъкоми и съ всѣкакви нечистоти. Освенъ това, Самуркашъ-ефенди бъше слѣпъ съ едното око, лицето му бъше обезобразено отъ шарула, а тѣлото му изпушташе отъ себе си доволно неприятна миризма. При всичките тия външни недостатъци, Самуркашъ бъше богатъ съ

Знание и съ природенъ умъ. Едно негово изречение и до днесъ още се върти въ ума ми. Между учениците, които слушаха уроците на Самуркаша, т. е. които изучаваха турския езикъ, имаше доволно голъмо число българчета. Тия българчета се учеха много по-добре отъ гърчетата, следователно Самуркашътъ гледаше на тяхъ съ добро око. Единъ день той бъше рекълъ на Славиди (Славиди бъше родомъ българинъ и гръцки учителъ) така: „Нашите микрокефали (малоглавци) наричатъ българи хондрокефали (дебелоглавци), а действителността ни доказва, че последните ще да победятъ първите въ всъко едно отношение. А знаете ли, отде произхожда всичкото това? Отъ програмата на онова учение, което е усвоено въ всичките гръцки школи. Всичкиятъ свѣтъ върви напредъ, а гъркътъ търси своето щастие подъ развалините на Атина! Вие набивате главите на своите ученици съ философиите на Демостена, а забравяте да имъ покажете съвременния напредъкъ на човѣчеството и да ги посъветвате да бѫдатъ добри съвременни граждани и истинно-образовани хора. Фанатикътъ не може да бѫда полезенъ ни за себе си, ни за съседите си, а вие съ своето учение се стараете да възпитате не хора, а фанатици. Вие и до днесъ още учите своите ученици, че само елинътъ е човѣкъ, и че всичките народи и народности сѫ варвари! Това учение е убийствено за самите елини. Азъ съмъ забележилъ вече, че варварите напредватъ въ всъко едно отношение, и че новите елини се приготвяватъ да промънятъ съ тяхъ

ролитъ си". Думите на Самуркаша захващатъ да се изпълняватъ.

Гръцките учители ме приеха високомърно, дадоха ми название „вулгараки“, присмѣха се на моите полуселски дрехи и запретиха ми да говоря въ училището български.

— Ако не послушашъ съветите ми и ако бѫдешъ твърдоглавъ, то азъ имамъ настъчени върбови тояги, каза киръ Ксантосъ.

Да ви кажа нѣколко думи и за тоя звѣръ. Главниятъ учитель въ пловдивския гимназионъ, киръ Ксантосъ, бѣше възпитаникъ на виенския университетъ, четѣше елинските класици, а именно господина Платона, и тупаше учениците съ юмруци по гърба въ това сѫщо време, когато говорѣше, че човѣколюбието е било отличителна черта на елинското племе и че човѣшкото лице трѣбва да бѫде свещено. Ксантосъ бѣше родомъ отъ огърчилия се български градъ Съресъ. Боже мой, какви свирепи, тѣплоумни и безсъвестни хора избра провидението за първоначалното развитие на нашите нещастни деца! Буквите Δ и Θ , които изведнажъ не е въ състояние да произнесе ни единъ български тѣлесенъ езикъ, не единъ пѣтъ сѫ повдигали юмруците на виенския възпитаникъ надъ моята балканска глава. Ахъ, киръ Ксантосе, твоята важна фигура ще да остане въ моето въображение още дълго време. Ти бѣше единъ отъ ония незабвени учители, които оставятъ после себе си страхъ и отвращение. Освенъ класиците, въ гимназиона ни четѣха още аритметика, катихизисъ и

география. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че историята на човѣшкитѣ „страсти и групости“ се четѣше въ това честито учебно заведение твърде оригинално. Тука, напримѣръ, историята на Гърция и на Византия се изучаваше съ всичкитѣ тѣхни подробности и съ всичкитѣ никому ненуждни и безполезни анекdotи, а историята на умственото развитие на европейскитѣ господарства, новитѣ времена и животъ на другитѣ народи и племена се излагаха на нѣкакви си двайсетъ или трийсетъ странички!

Но най-възмутителнитѣ принципи на това училище се заключаваха въ следното проявление. Нашитѣ учители бѣха горделиви, високомѣрни и надути; тѣ презираха всичко, що не е елино цинцарско, тѣ се подсмиваха на всичко, що не е преминало презъ чистилището на цинцаро-фанариотската цивилизация; най-после, тѣ гледаха на българчетата, които съставяваха по-голѣмата частъ отъ учениците, съ презрение или съ нѣкакво си патриотическо съжаление, съ каквото обикновено гледа майката на своето слѣпо или хромородено дете. Трѣбва да се съзнае, че тоя погледъ и това презрение бѣха накарали множество българчета да се срамуватъ отъ своето име и народностъ, да прекръщаватъ името си и да скриватъ произходението си. Така, напримѣръ, Искровиятъ синъ се бѣше преобразилъ на Искридисъ, Недѣльовиятъ синъ — на Недѣлидисъ, Нешовото момче — на Несидисъ и т. н. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че и прѣкоритѣ на двамата елински „евге-

нестати" учители бъха Славиди (отъ Славчо) и Бонциди (отъ Бончо), следователно и тъхното произхождение бъше доволно съмнително. Но ако гръцката цивилизация и да щавъше така изкусно младото и кръхкото поколѣние, то старите „хондрокефали“ оставаха непокътнати. Разбира се, че това не бъше нито възможно. Кажете ми, моля ви се, възможно ли е да прекроятъ имената Велика, Стойка, Недѣля, Пѣйо, Искро и пр.? А новите българчета? Новите българчета, т. е. новото поколѣние, още отъ купела излязяха готови елини. Така, напримѣръ, Недѣльо даваше на своя синъ име Ксенофонтъ; Станчо метаморфизираше¹ своето българче на Темистокълъ; а Искро се радваше, когато после името на неговото любезно дете „благороднитѣ“ граждани притуряха катунското окончание ки. Но както и да е, а пловдивската елинска школа преди двайсет и петъ години напредваше гигантски, ако на науката и знанието и да се не обръщаше никакво внимание.

Въ първия класъ на това училище родителите изпровождаха своите деца само за това, за да биде мирна кѫщата имъ, и азъ, шестнайсетгодишното дете, бѣхъ длъженъ да търпя отъ дреболията различни насмѣшки, защото не бѣхъ въ състояние да напълня главата си съ изреченията на елинскиятъ сколастици, съ катихизиса и съ Езоповитъ басни, на съвсемъ за мене чуждъ и непонятенъ езикъ, или да търпя наказания отъ благо-

---

¹ Преобразяваше.

роднитъ юмруци на киръ Ксантоса и отъ благочестивата дълголетна владишка дяконъ киръ Григория. Отвращението къмъ гръцките училища, което азъ имахъ до това време само по предубеждение, се преобрази за мене още отъ първите уроци въ положителна антипатия. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че между българските ученици въ онова време съществуваше вече не твърде похвално мнение за гръцките училища и наука.

Отъ самото начало азъ се заловихъ за гръцките премъдрости съ особено усърдие, но твърде скоро бъхъ принуденъ да се убедя, че е деветдесетъ и деветъ пъти по-лесно и по-приятно да бъда бить, нежели да ровя мозъка си съ граматиката на киръ Вамба¹ и съ докторатъ на преподобните византийски отци. Тая наука ме накара да стана голъмъ ленивецъ. Въ това също време, когато владишкиятъ дяконъ ни разказваше, че Библията е главната книга на християнството, и когато потвърдяваше своите изводи² съ божествените текстове изъ постановленията на светите отци, моите мисли се носеха надъ моето родно село, надъ зелените ливади, надъ пожълтѣлите ниви и надъ кичестите гори, изъ които пъеха многочислени птички и чрезъ които пролетяваше прохладенъ планински вѣтрецъ. Но моите мисли бъха тамъ, а тука всичкото мое учение се заключаваше въ проклетата делта и въ безчовѣчната тита³, т. е. тука се намираше въ

¹ Неофитосъ Вамвасъ (1770—1855), виденъ гръцки просветителъ, философъ и филологъ. — ² У Каравеловъ: изводи. — ³ Гръцки букви.

действие само гръкланътъ и краятъ на езика ми. Да кажа накратко, ако азъ изнесохъ нѣщо изъ тоя гимназионъ, то това нѣщо не бѣше нищо друго, освенъ следнитѣ нѣколко новогръцки качества: азъ се научихъ да превивамъ гръбнака си, да лъжа, да лъстя и да се унижавамъ, защото само съ подобно срѣдство бѣше възможно да умаля учения ентузиазъмъ на моите учители. Но и тука моята планинска, свободна и здрава натура излѣзе победителница, защото по-бързо ще да избѣлите арапина на европейското слѣнце и по-бързо ще да лишите тигъра отъ неговитѣ вродени дамги¹, нежели да прекроите отъ балканския свободенъ казакъ, свѣтски фанариотски или пловдивски робъ..

Но въ това време надъ нашето отечество изгрѣ онова животворещо слѣнце, което после 1848 година разпространи своите чудотворни сили надъ всичкото човѣчество. Между гърцитѣ и бѣлгаритѣ захванаха да произхождатъ препирни, несъгласия и явна вражда. Нѣкои отъ по-първите бѣлгари граждани явиха въ тогавашния единственъ бѣлгарски органъ Цариградски Вѣстникъ, че и бѣлгарскиятъ народъ има прошедшe², че неговото бѫдеще е свѣтло и завидно и че всѣки е обязанъ да защищава своето народно право... Единъ отъ главнитѣ противници на ромео-цинцарското блато бѣше убитъ, мнозина се преследваха, други се подозираха... Ако покойниятъ Тарасъ Шевченко въ онова време да не би билъ въ Орен-

¹ Белези, шарки. - ² Минало.

бургската крепость, то той би тръбвало да изрече именно за гореказаниятъ апостоли своите оживителни думи:

... Хвала,
хвала вам, душі молодії;
хвала вам, лицарі святії,
во віки, віки похвала!¹

Младото поколѣние гледаше въ очите на първите апостоли и стараеше се да изпълни на дѣло тѣхните теории. Всичките живи сѫщества, които ходѣха на два крака, се раздѣлиха на две партии. Гръцкото безумие, което се наричаше класическа наука, тумруците на киръ Ксантоса и катихизисъта на отца Филарета, който бѣше преведенъ на новогръцки езикъ, ме хласнаха въ българския лагеръ и избавиха ме отъ разядящата ромейска философия. Гърчетата и българчетата, т. е. учениците отъ гръцкото и българското училища, захванаха да нападатъ едни на други и да драшятъ лицата си... Азъ приехъ страната на моите единородци и много пѫти дохождахъ дома си съ скъсанни каравани² или съ краставици на челото.

Гърцитъ и тѣхната пропаганда захванаха да проиграватъ³. Истина казватъ умните хора, че времето е въ състояние да съкруши даже и границата, а гръцкото влияние бѣше изградено на твърде-

¹ Хвала, хвала вамъ души млади; хвала вамъ, рицари свети, во вѣки, вѣки похвала. — ² Дълги гащи безъ крачоли. — ³ Губятъ.

слаби основания. За българите или за гръкоманите настани онзи периодъ, когато слѣпата вѣра и фалшивиятъ ентузиазъмъ преминуватъ, и открива се противоположната страна на ордена. Лъжата изплува надъ повръхността на човѣчеството, мъглата се разсъя, повезката¹ се смѣкна отъ очите на българите, ако въ мозъците на множество пловдивски граждани и да се търкаляха още различни Леониди и Ахилеси, Хектори и Атини, византийски империи и глаголътъ тѫкъ². Подобни личности се намираха и между ония ученици, които бѣха дошли отъ селата да изпиятъ нектара на богиня Атина. Мене и до тая минута се мѣркатъ предъ очите тия самолюбиви сѫщества, които гледаха на гръцката наука като срѣдство на тѣхния бѫдещъ благополученъ животъ. Даже и самите учители въ онова време бѣха убедени, че който научи спрежението на елинските глаголи наусть, той ще да открие „светая светихъ“, т. е. той ще да влѣзе въ оная свещена областъ, която е не недостъпна на простите смѣртни и която му дава първенство и власть надъ необразованото и варварското човѣчество. Сиромахъ Ксантосъ! Множество отъ гореказаните ученици се отказваха отъ своите детински игри, ставаха нераздѣлни спътници на учителите, изучаваха тѣхните дѣлги дисертации съ онова набожно внимание, съ каквото по напредъ сѫ слушали бащините си разсѫждения и афоризми. Въ времето на занятията тѣ

¹ Превръзката. ² Бия.

объгаха лактитъ си на стола, въвираха пръстите си въ косата, почервениха отъ своите напречни внимания като раци и лапаха следъ типто — типтисъ, следъ типтисъ — типто. Бедно човечество, съ каква дълбока искреностъ влязяха въ различни заблуждения! Ти търсишъ щастие и добро въ онова старо бунище, което не е въ състояние да помогне нито на себе си! Ако ти и да насилаше своята балканска природа съ голъмо търпение и съ извънредно херойство, то отъ това насилие не произхождаше нищо друго, освенъ худосочие¹ въ мозъка ти и страшенъ хаосъ въ главата ти. Азъ те жалъя отъ всичкото си сърдце. По-голъмата част отъ моите съученици бъха родени за мускуленъ трудъ и физическа деятелност въ сферата на простите и несложните практически идеи, които, ако би усвоили единъ пътъ, би могли да приложатъ съ голъма осторожность и добросъвестностъ въ своя практически животъ; но гръцката мъдростъ, която нѣмаше ни определена програма, ни здравъ разумъ, ни истинско желание да принесе на своите слушатели положителна полза, ги накарваше да седятъ по цѣлъ день на едно място, да мъчатъ своето тѣло съ убийствената неподвижностъ, а мозъка си съ страшни, но безполезни усилия. Азъ съмъ твърде увѣренъ, че ако славянската натура да не би била така силна, то изпитанията би били невъзможни. Разбира се, че ни единъ отъ насъ не разбираше онова,

¹ Слабокръвие.

що знаеше науствъ... Но и самитъ учители не искаха отъ учениците си повече.

Когато се връщахъ отъ гимназиона, то дома ме чакаха и други нѣжности отъ страна на моята просвѣтителка и отъ нейната дъщеря, които ме учеха различни прогресивни приличия и които за-лѣгаха съ голѣмо усърдие не само за моето духовно благородство, но и за моята външност. Истина казваше въ онова време Якимъ Груевъ, че „пловдивската кокона прилича на табакъ¹, който се старае отъ всичкото си сърдце и душа да ущави българските кожи и да имъ даде гръцко лустро“. Азъ мисля, че това е първата и последната правда, която е излѣзла отъ устата на нашето „народолюбиво ефендие“. Гореказаните два табака гладѣха по главата шестнайсетгодишния дивакъ или възрастния хондрокефалосъ², съжаляваха съ насърбено сърдце, че моя милост се е родила отъ българска майка и охкаха за моята незавидна бѫдещност. По мнението на тия табаци, само гъркътъ е въ състояние да достигне Олимпъ и да се побратими съ богинята на мѫдростта. Разбира се, че тая истина се е появила още въ времето на Ахилеса и продължава се между „елеокръвните“ цинцири и до тая минута.

Но често най-важните превратности въ нашия животъ, именно въ духовния, се извършватъ при най-нищожните условия. Най-голѣмата дъщеря на моите възпитатели, която следъ време доби надъ мене голѣмо влияние, ми говорѣше доволно често:

---

¹ Цдавачъ на кожи. -- ² Лебедоглавецъ.

— Защо се не учишъ? Ти тръбва да изучишъ гръцкия езикъ и да станешъ човѣкъ. Срамота е да си дебелъ българинъ.

— А какъ ще азъ да се уча, когато не разбирамъ, ни какво ми четать, ни какво ми говорятъ, ни какво ме съветватъ! — отговаряхъ азъ. — Азъ мисля, че и самите учители, тия проклети галмани, не знаятъ, какво говорятъ, що учатъ и кого учатъ. Ако тъ да би били учени хора, то би ни обяснили онова, що е написано въ книгите . . . А какво правятъ тъ? Дадатъ ти да изучишъ наусти две-три страници, и свършена работа.

— Мене ми е жално да те гледамъ! . . . ми отговаряше четиринайсетгодишното момиче и наркаваше ме да червенъ за себе си.

Единъ день моята хубавичка съветница ми каза така: „Отъ всичко се види, че българите не сѫ способни за нищо“. Тия думи бѣха причина да остана въ гимназиона още цѣла година, ако елинското учение и да бѣше за мене и безвкусно, и безполезно, а отчасти и убийствено. Мене въ онова време влѣчеше нѣкаква си невидима сила къмъ българското училище. А какво ще да каже баща ми, който ме е изпроводилъ въ Пловдивъ не да спрѣгамъ „не зная, не знаешъ, не знае“, а да изпека елиниката, която е дотътала на много дебели българи поредъчно състояние? „Ако ми не позволятъ да премина въ българското училище, то азъ ще да зарѣжа и гръцкото“, решихъ азъ въ ума си и сѫщата сила ме повлѣче къмъ моите мили и благословени планини, къмъ моята родина

Копривщица, дето тръбваше да ходя по високите върхове, по зелената трева, подъ кичестите буки и по острите скали да пася овцетъ и козитъ, да бия масло, да сиря сирене, да стрижа вълна и ерина... Кой може да ми каже, че тия занятия не би били за мене по-полезни и по-щастливи?... Ако азъ да би послушалъ сърдцето си, то не би скиталъ следъ време по чуждите земи, между чужди хора, по московските улици, по букурещкото блато, по . . . далечъ отъ моите мили и любими крайове, далечъ отъ моите братя и сестри, далечъ отъ моето поробено и нещастно отечество. . . Да, азъ мисля, че би било по-добре, но гореказаното момиче, което докачи моето самолюбие, и гръцките учители, които притежаха и последните останки отъ моята свободна воля съ своите подсмивки и съ своите тояги, измъниха моето бъдеще и дадоха му съвсемъ друго направление. Азъ се решихъ да се уча, да стана ученъ човѣкъ и да докажа на моите приятели и неприятели, че и българинътъ е способенъ за нѣщо.

Настана зима, — зима студена, мѫчителна, невесела и угнетаваща. Презъ лѣтото пловдивските жители иматъ баремъ де да излѣзатъ и де да се разходятъ; а презъ зимата всѣки тръбва да седи дома си или да ходи изъ къща въ къща да предумва свѣта. Ни въ единъ градъ женитъ нѣматъ такива дълги езици, като въ Пловдивъ. Даже и мѫжетъ твърде често се занимаватъ съ бабешка критика. Български книги въ онова време почти нѣмаше, а гръцките не удовлетворяваха моите на-

клюнности. Но ето единъ мой съученикъ, на когото баща му бѣше ходилъ въ Влашко, ми даде нѣколко руски книги. Азъ се намирахъ въ блажено състояние. Тия книги бѣха, ако помня добре тѣхнитѣ заглавия: Рыцари Лебедя или дворъ Великаго Карла, романъ отъ XVIII вѣкъ, Жизнь Наполеона Бонапарта, Превращенията отъ Овидия и Разговоры русско-греческо-французкіе, които бѣха издадени въ Одеса. По тия книги азъ захванахъ да изучвамъ руския езикъ, и ако, следъ време, въ пловдивското бѣлгарско училище и да сеполучаваше вече Руский Вѣстникъ и други нѣкои книги, но Рыцари Лебедя все пакъ останаха първите мои руски учители. Други книги, които сж имали на мене твърде голѣмо влияние, бѣха срѣбскиятъ сборникъ Невен-слоге и Косовската, т. е. онай безграмотна книжка, въ която се възпѣватъ срѣбскитѣ херои отъ Косово поле. Отъ кого е била написана тая книжка, азъ и до днесъ още не зная. Тия две книжки и Рыцари Лебедя азъ знаехъ почти наусть. Отъ Невен-слоге азъ се научихъ да уважавамъ черногорците и да благоговѣя предъ тѣхното юначество и свободенъ духъ.

Но ето че мина и зимата, и настани пролѣтъ — бѣлгарскиятъ рай на земята; момичетата и момчетата, честното и невинното, живото и щастливото, захванаха да играятъ своето хоро и да пѣятъ своите еднообразни пѣсни, радостни и мили гласове се чуваха отъ всѣка една страна, защото Пловдивъ е обгърнатъ съ нецивилизовани бѣлгари, които

още не съм продали съвестта си и народността си на Цукалата. Но за тоя великъ елининъ азъ ще да поговоря на друго място. Тука съмъ длъженъ да ви кажа и това, че хоро бива само у нецивилизованите българи, които живеятъ на Мараща, на Каршияка, въ Нова-махала и пр. и които се презиратъ отъ пловдивските кокони така също, както и чесновиятъ лукъ или чушките. Хорото се захваща отъ пролетния българо-гръцки празникъ света Петка. Азъ казвамъ българо-гръцки, защото другите християни или православни християни го не празнуватъ. Въ петъкъ презъ светата неделя на поляните се събиратъ почти всичките млади и зелени българки и българи, главяватъ си свирецъ, съ гайда или съ цигулка, и подъ монотонната негова музика захващатъ да играятъ хоро. Разбира се, че ако младите сърдца не намърятъ музика, то си пънятъ сами. Най-напредъ вървятъ ергенчетата, следъ тяхъ годените момичета и невестите, а после девиците, подъвките и децата. Всичките тези, като хванатъ единъ другого за пояса, съставляватъ полукръгъ; гайдата се помъщава посрещдъ, — на това също място се помъщаватъ още четири или петъ девици, у които гласовете съмъ по-добри, — и захваща се българско хоро. Случва се и така, както и по другите места изъ България, щото да пънятъ самите играещи. Въ такъвъ случай ту едната, ту другата страна повтарятъ всички единъ стихъ. Свършва се пъсеньта, цигулката все още свири, а полукръгътъ продължава своето мърно движение, т. е. престъпя отъ крачка на крачка,

надъво надъсно, назадъ напредъ. Свършва се играта, — полукръгътъ се разкъсва мигновено, девиците се спушкатъ къмъ къщята си по нѣколко заедно, ергенчетата вървятъ следъ тѣхъ и облизватъ се или сучатъ своите черни мустачета, и тукъ произхожда смѣхъ, припкане, гълчотевици, шеги и радостни викове. Отъ всѣка една страна се чуятъ весели и щастливи гласове. Най-после всичко се успокоява, всичко се скрива подъ непроницаемата ношъ.

VIII. Павликяни и семейниятъ битъ на българите

По-голѣмата часть отъ по-богатите пловдивски жители живѣятъ въ града само презъ зимата. Лѣтето ги гони оттука отчасти нездравиятъ климатъ, а отчасти утомителното еднообразие на празностъта. Пловдивската аристокрация, на която бащите и дѣдите пасятъ овцетъ и козитъ въ Ахланово, въ Копривщица, въ Панагюрище и пр., се преселва при политъ на Доспатските планини, въ селата Воденъ, Кукленъ, Дерменъ-дере, Станимака и по манастирите, които сѫ доволно изобилни по тия места и които съдържатъ голѣмо количество угоени бикове за пловдивските бездеткини. Най-главните човѣколюбиви заведения въ това отношение сѫ св. Георги, св. Богородица и св. Петка. Бакчовските калуgerи, които, като всѣки гърци, обичатъ разнообразие, не държатъ свойте поклонници и гостенки дѣлго време. Ето защо и ние, като всѣка аристокрация, захванахме да се приготвляваме за преселение въ Воденъ.

Моятъ чорбаджия или възпитатель (у насъ почти всѣкога мѣшатъ тия две титли) киръ Янко хвани три кола, които бѣха покрити съ рогожи и въ които бѣха впрегнати едри биволи. Тия яки жи-

вотни се обязваха да прекаратъ отъ Пловдивъ въ Воденъ женитѣ, слугитѣ, слугинитѣ и домашнитѣ принадлежности; а киръ Янко, неговиятъ синъ и азъ трѣбаше да съставимъ кавалерия и да яздимъ едно благородно и две неблагородни животинчета, т. е. киръ Янко възседна своя анадолски хатъ, а азъ и синътъ му се качихме на два марковски члебия¹.

И така, въ едно лѣтно утро, ние оставихме вонещия градъ и трѣгнахме къмъ югозападъ. Първата сграда, която ни попадна на пътя, бѣше единъ павликянски кутаръ². Стопанинътъ на това имане живѣше въ града и имаше нѣколко дюкяна, но въ това време той бѣше дошълъ да обиколи работниците.

За съвременнитѣ павликяни и за историческите богомили сѫ говорили мнозина, а особено В. Григоровичъ, Гилфердингъ, Петрановичъ, Осокинъ, Левицки, Шмидъ и др., следователно моята цель е не да описваме тѣхното прошедшо, а да разгледаме тѣхното настоящe. Съ една дума, азъ желая да допълня отчасти онova, що е говорено вече отъ гореказанитѣ изследователи.

Старцитѣ разказватъ, че павликянитѣ въ старо време не сѫ били католици, не сѫ имали черкви и не сѫ били подчинени на римскитѣ папи. Тѣ сѫ изповѣдали друга нѣкоя си вѣра и враждували сѫ съ православнитѣ, а особено съ гърците. Тѣхната ненавистъ е била дотолкова силна, щото

¹ Две магарета. -- ² Чифликъ, столанство.

тъ сж се бояли даже да минатъ покрай православнитъ кжщи, за да се не осквернятъ. Православното духовенство, съ помощта на правителството, поискало да ги обърне насила въ своята въра, и тогава тъ били принудени да приематъ католичество. Това предание, по моето мнение, има историческо основание. Историята ни доказва съ множество факти, какви преследвания и гонения сж търпѣли павликянитъ или богомилитъ отъ православното духовенство, отъ византийцитъ и отъ българскитъ господари, следователно гореказаното предание се отнася до историческите времена на православнитъ господарства въ днешна Турция. Богомилитъ, които, по думитъ на византийските писатели, сж наводнявали Тракия, Македония и България, не сж могли да се не съхранятъ баремъ въ нѣкое мѣстенце. Като били гонени и преследвани отъ българитъ и отъ гърцитъ, тъ сж се успокоили подъ владичеството на турцитъ, за които е било решително все едно, каквато въра и да изповѣдатъ тъ; но като били разединени между себе си, павликянитъ или богомилитъ отчасти се обръщали въ православие; а отчасти (това предположение трѣбва да се вземе въ внимание) приели мохамеданство (помаци). Последното предположение се потвърдява съ следнитъ два факта. Първо, както помацитъ, така и павликянитъ говорятъ чисто българско наречие, въ което се срѣщатъ твърде малко турски думи; второ, облѣклото, типоветъ и нѣкои нрави и обичаи и у единитъ и у другитъ сж забележително тъждествени.

Когато католическите мисионери, които отдавна вече посещаватъ европейска Турция, намѣрили павликяните разединени, безъ никакво твърдо и яко политическо и духовно управление, въ дълбоко невежество (тѣ не знаели даже да четатъ и да пишатъ), въ каквото сѫ се намирали и другите поданици на османското владичество, т. е. българите, сърбите и гърците, то се постарали да ги употребятъ за своя полза. Известно е вече, че само гърците сѫ получавали преди половина столѣтие нѣкое образование, ако това образование и да е било калугерско или аскетическо¹. Католическите мисионери се възползвали отъ невежеството на павликяните и обѣрнали ги въ католичество. Тѣмъ не малко е помогнала и ненавистта, която е кипѣла още отъ памтивѣка въ сърдцата на павликяните противъ православните гонители и противъ тѣхните несправедливости. Ето какъ обяснявамъ азъ обрѣщането на богоилитъ или на старовременните гностици павликяни въ католицизма. Вѣрно ли е моето мнение или не, азъ оставямъ да разсѫждаватъ за това учените буквоеди.

Но азъ казахъ по-горе, че павликяните, както и помацитъ, говорятъ чисто българско наречие (той фактъ е твърде забележителенъ), носятъ български дрехи (особено женитъ), които не събличатъ и най-богатите, и изпълняватъ множество суевѣрни обичаи. Павликянинътъ и павликянката не носятъ нито турски фесове, нито европейски

¹ Отшелническо.

накити, ако би вие пожелали да ги накарате насила даже и съ смъртно наказание или да ги изгорите живи. Католическите мисионери съ употребявали различни сръдства да облъкатъ тия фанатици въ европейски костюмъ, но тъхните старания и до днесъ още оставатъ напраздни. Единственото влияние, което съ имали на тия българи католическите мисионери, се е отразило въ личните имена и нравствеността имъ. Да кажа нѣколко думи за това влияние. Доскоро павликянските имена бѣха чисто български, т. е. старите хора, даже въ мое време, носѣха имена Дѣнко, Стаменъ, Каменко, Божилъ, Чеко, Миловидъ, Дейко, Пена, Ружава, Първо, Дечо и пр. Само въ последните трийсетъ години католическите мисионери съ захванали вече да ги накарватъ да кръщаватъ своите деца по обредите на католическата черква и да имъ даватъ католически имена. Язъ говоря да кръщаватъ, защото доскоро кръщението на павликяните, по думите на старците и езуитите, се е изпълняло не по обредите на католическата черква, а употребявали съ се въ тоя случай различни погански обреди и обичаи.

Числото на павликяните, ако говоримъ приблизително, се простира до 79 хиляди, отъ които 38,000 души живѣятъ въ България (въ Свищовския, въ Пловдивския и въ Скопско-Призренския окръзи), 29,000 въ Австрия и около 12,000 души въ Ромъния. Да поговоримъ за тоя въпросъ малко по-пространно, т. е. да допълнимъ нашите записи съ нѣкои и други по-нови сведения. Ако досега и

да сж говорили твърде мнозина за павликянитѣ и за тѣхната численостъ, но ни единъ отъ тия изследователи не е знаялъ, че павликяни, т. е. българи католици, живѣятъ въ Ромъния и че тѣхната численостъ е доволно значителна. Даже и г. Дриновъ, въ своя „Исторически прегледъ на българската църква“, не е нито подозиралъ, че по павликянските села въ Ромъния езуитите сж намѣрили по-изобилна храна, нежели между павликянитѣ въ България. Когато азъ попитахъ единого отъ ромънските павликяни (по име Илия Мачеларинътъ), голъмо ли е числото на католическите българи въ Ромъния, то получихъ следния отговоръ:

— Баща ми казваше, че нашата католическа община е била нѣкога си голъма, а сега е малка. Нѣкои отъ нашиятѣ, които сж били притѣснявани отъ чокоитѣ¹, се преселили въ Нѣмско, други станали власи (обърнали се въ православие), а трети се върнали назадъ.

— Де назадъ? попитахъ азъ.

— Въ Турско.

— А колко души сж останали днесъ въ Ромъния?

— Азъ зная добре около петь села, въ които живѣятъ около 12,000 души... Има още...

Кои сж тия още? Тоя въпросъ трѣбва да се реши. Ние мислимъ, че намѣсто да пишемъ дълги и широки „теории за словесността“, намѣсто да превеждаме „Дандена“, намѣсто да печатаме безсмислени пѣсни, нашата свещена длъжностъ е да решимъ съ особено внимание горека-

¹ Голъми ромънски земевладѣлци.

зания въпросъ, да изследваме статистиката и етнографията на живите същества и да изучимъ живота имъ. Тия наши занятия ще да бждатъ милионъ пъти по-полезни, нежели коледарските пѣсни на г-на Протича¹. Но да оставимъ това. Събраните отъ насъ въ последно време факти ни удостовѣряватъ още веднажъ, че въ времето на своето преселение отъ България въ Ромъния и въ Австрия павликяните не сѫ били католици. Така напримѣръ родителите на гореказания Илия сѫ били родомъ отъ Жеравна, родителите на нѣкой си Петъръ Сивиятъ — родомъ отъ Трѣвна, а прародителите на Дечова, който преди малко време бѣше учителъ въ Свищовъ, — родомъ отъ Габрово. Разбира се, че въ гореказаните три града католицизмъ никога не е ималъ свои последователи. Освенъ това, наречията, които се употребяватъ отъ павликяните въ Ромъния и въ Австрия, сѫ различни. Австрийските павликяни говорятъ две наречия, отъ които едното е свищовско, а другото полу-македонско. Сѫщото се забелязва и у ромънските павликяни. Нѣкои отъ тѣхъ говорятъ свищовско наречие (уда — вода, олъ — волъ, удъ — отъ, узда и пр.); други — пловдивско, трети — шопско, а четвърти — шуменско. Разбира се, че и това е доста важенъ фактъ.

---

¹ Д-р Петъръ Протичъ (1822—1881).

Да помѣстимъ нѣколко павликянски пѣсни:

Не ще си Дойчо булката!...
 Дали му не е хубава,
 дали му не е донела
 два сдри сури биволи
 и девѣтъ крави ялови
 и още девѣтъ съсь телци,
 та иска да я напустне?
 Мама Дойчину думаше:
 „Синко Дойчине, Дойчине,
 я си дворове разгради,
 я си лозята напусти,
 биволи курбанъ заколи
 и булчето си напусти“.
 Дойчо на двори излѣзе,
 погледа долу и горе,
 разгледа равни дворове,
 измѣри лозя зелени,
 потупа сури биволи;
 мило му да ги разгради!
 Мило му да ги запусти!
 Мило му да ги заколи!
 Върна се Дойчо, та влѣзе
 и си булчето погледа;
 за булче му е по-мило, —
 мило му да го напустне....
 Па стана Дойчо, побѣгна
 въ далечна земя широка,
 та седѣ девѣтъ години,
 спечели тежко имане;

хилядо вакли овнове,
 хилядо бъли марии¹,
 хилядо сиви говеда,
 хилядо врани кобили.
 Тръгнали ми сж овчари,
 овчари и говедари:
 напредъ ми вървята кехай,
 съ медени свирята кавали;
 следъ тъхъ ми блъятъ овцетъ,
 овцетъ и говедата
 и тия врани кобили;
 а овчари ги караха,
 умилни пъсни пъеха.
 Дойчо напреде вървѣшс,
 червено конче яздѣше
 и къмъ планина гледаше,
 дано си види булчето.
 Вървѣлъ е Дойчо, Дойчине,
 преминалъ деветъ касаби²
 и триста села овчарски,
 че си дома си отиде,
 та на вратната почука.
 Не е излѣзла майка му,
 най е излѣзла булката.
 Булката тихо говори:
 „Че защо тропашъ, юначе ?“
 Дойчо ѝ дума думаше:
 „Невѣсто, млада хубава,
 има ли конакъ за юнакъ,

---

¹ Стара женска овца, — ² Градове,

стадото да си напоя,
овчари да си починатъ?“
Булче юнаку думаше:
„Почекай тука, юнache,
азъ имамъ стара свекърва,
да ида да я попитамъ“,
Па влѣзе въ пустi дворове,
попита стара свекърва.
Излѣзла ми е майката,
па на Дойчина думаше:
„Сине, Дойчине, Дойчине,
имане струва сто гроша,
а първо либе хилядо“.

**Тая пѣсень ми е изпѣта отъ Илия и записана
е буквально. Друга пѣсень:**

Ой соколе, пиле чачулясто¹!
Ще те питамъ, право да ми кашъ:
видѣлъ ли си мома като мене,
бѣлолица, вакло черноока,
коя пѣе и зиме, и лѣте
и надпѣва пиле отъ планина?
Отговаря пиле соколово:
„Мари моме, мари малка момс,
ти надпѣвашъ пиле отъ градина,
аль не моишъ соколъ да надфѣркашъ“.

¹ Качулато.

Тая пъсень ни е изпроводена отъ село Винга
(въ Австрия).

„Мари моме, малко моме,
де ти гривнитъ?“

-- Занесохъ ги на златарче,
момче гиздаво,

да ги лѣе, да ги чука,
момче гиздаво,

да изковс на брата ми,
момче гиздаво,

златенъ чекмакъ на пушката,
момче гиздаво!

„Мари моме, малко моме,
де ти герданотъ?“

-- Занесохъ го на златарче,
момче гиздаво,

да го лѣе, да го чука,
момче гиздаво,

да изкове на сестра ми,
момче гивдаво,

сърменъ коланъ, две обеци,
момче гиздаво!

„Мари моме, малко моме,
де ти шакито?“

— Занесохъ го на златарче,
момче гиздаво,

да го лъе, да го чука,
момче гиздаво,

да направи два пръстена,
момче гиздаво,

единъ за менъ, а другъ за тебъ,
момче гиздаво!

Тая пѣсень е изпѣта отъ Петъръ Сивиятъ.

Да кажа нѣколко думи и за ония вѣрвания, които се уважаватъ отъ павликянитѣ и които нѣматъ нищо общо нито съ православието, нито съ католицизма. По думитѣ на единъ католически свещеникъ, който е родомъ славянинъ, който живѣе между павликянитѣ въ Австрия и който е ималъ случай да узнае тѣхнитѣ вѣрвания, у тия хора и до днесъ още произхожда доволно голѣма нравствена борба противъ нововѣдения католицизъмъ. „Вашитѣ бѣлгари (павликяни) и до днесъ още не могатъ да оставятъ езическитѣ вѣрвания, суевѣрията и нехристиянския животъ, говорѣше свещеникътъ. Така, напримѣръ, тѣ говорятъ, че душата и тѣлото живѣятъ заедно само временно и че после смъртъта на тѣлото душата никога вече не може да се види съ него, ако свещеното писание и да ни учи, че всѣка душа на второ пришествие ще да се върне на земята и ще да се всели въ тѣлото си. Освенъ това, павликянитѣ говорятъ, че тѣлото, което е родено отъ майка, не трѣбва да отговаря

за грѣховетъ на душата*. Старитѣ павликияни — младитѣ сѫ се съвсемъ окатоличили — вѣрватъ и изповѣдатъ следнитѣ принципи:

1. Тѣлесната страна на човѣка е създадена отъ земнитѣ грѣхове или отъ Адамовитѣ прегрѣшения, а душата отъ чистия Богъ.

2. Ако Иисусъ Христосъ и да е осветилъ грѣшното тѣло, когато е приелъ човѣшки образъ, то това тѣло все още не може да се сравни съ душата, която е първо създание на Бога.

3. Ако Христосъ и да е билъ човѣкъ, но неговото тѣло е било ангелско и не е приличало на нашето.

4. Христосъ е възкръсналъ преди да умре.

5. Всѣко място, което е осветено отъ Бога, може да се нарече черква.

6. Христосъ е Богъ божи, а Богъ е богъ на божеството.

7. Истинната Христова черкова отдавна вече е изгубила своята светостъ и значение, защото апостолитѣ й служатъ за злато и за сребро.

8. Богородица е частъ отъ Христа, следователно нейното тѣло не прилича на другитѣ тѣла, т. е. на другитѣ женски.

9. Истиннитѣ християни сѫ така сѫщо вѣчни, както е Господъ Богъ, който живѣе въ тѣхъ.

10. Не всѣка черква е християнска, както не е християнско и всѣко учение, но всѣко място, което е създадено отъ Бога, е свето.

11. Само истиннитѣ християнски души ще да видятъ Бога.

12. Ако тълото търпи мъки и страдания, то душата ще да блаженствува.

13. Ако Иванъ е кръстилъ човѣка съ вода, то Христосъ го е кръстилъ съ св. Духъ, следователно и ние трѣбва да се кръщаваме духовно и тѣлесно.

14. Миропомазването така сѫщо трѣбва да бѫде и духовно и тѣлесно, защото Богъ сваля отъ шинитѣ ни грѣховетѣ само чрезъ св. Духъ.

15. Само Богъ и Христосъ могатъ да ни простятъ прегрѣшенията.

16. Свещениците сѫ обязани да живѣятъ вѣрно и да не мислятъ за земния животъ.

17. Ако свещеникъ прегрѣши, то вѣрвашите сѫ длѣжни до го изгонятъ отъ своята община.

18. Жената нѣма право нито да свещенодействува, нито да влезя въ олтара, нито да рѣже нафора, нито да се досъга до иконите, нито да цѣлува одеждите на свещеника.

19. На жената не е позволено да влезя въ черква съ непокрита глава, а девицата трѣбва да дохожда въ божия храмъ само три пжти презъ годината, т. е. два пжти да се причести и веднажъ на зеления день(?).

20. Агнето, което се принася жертва, не трѣбва да се коли отъ младъ и безбрадъ човѣкъ.

21. Нощната молитва е по-приятна на Бога отъ дневната.

22. Иконата и кръста ние трѣбва само да почитаме; а не и да имъ се молимъ.

23. Който дава на Бога и на неговите създания еднакви почести, той нъма да види лицето божие.

24. Бащата не тръбва да се досъга до детето, ако то не е още кръстено или ако надъ него още не е слъзълъ Св. Духъ.

25. Дорде жената не иде да се мироса, то въ къщата ѝ огънътъ не тръбва да изгасва.

26. Всъки христианинъ е обязанъ да помага, ако се случи нужда, на безвърницитъ, но да не яде и да не пие съ тъхъ заедно.

27. Всъки христианинъ е длъженъ да изгонва дявола изподъ нокти тъси и отъ гърнега, отъ което яде, съ молитва.

28. Никой не тръбва да се гнуши отъ онова, що е очистилъ самъ Богъ.

Тия сведения ни сѫ дадени отъ гореказания свещеникъ, който е наблюдавалъ дълго време и който е изучилъ живота на нашите братя павликяни, които днесъ, по различни причини, сѫ станали католици.

Но да продължимъ своите записи.

Азъ бъхъ познатъ съ павликянския учителъ въ Пловдивъ, който бъше родомъ маджаринъ и на когото името бъше Андрея Ковачъ, защото се учехъ у него латински. Следъ време азъ се срещнахъ съ него и разговорихъ се за днешното положение на павликянитъ. Андрея бъше уменъ, образованъ и безпристрастенъ човѣкъ и стараеше се да сближи павликянитъ съ тъхнитъ православни братя, ако и да бъше принуденъ да скрива свойте

действия и да угажда на италианският съуити, отъ които зависише неговата съдбина. Всъка неосторожна дума е могла да го изгони изъ школата и да го остави безъ хлъбъ и безъ обуша.

— Какъ вие мислите, го попитахъ веднажъ,
— ще ли бъде възможно да образовате павлики-
нитъ баремъ нѣколко?

— Това е твърде тежко, отговори Андрея. Тия хора не обичатъ образованietо... Тъ нѣматъ довѣрие не само къмъ мене, но и къмъ своите свещеници; а женитѣ считатъ за голъмъ грѣхъ да се учатъ и не знаятъ нищо повече, освенъ Отче нашъ на латински езикъ или Спаси ни, Христе Боже на български. Разбира се, че и тия две молитви не знаятъ всичкитѣ.

Следъ време, когато азъ се срещнахъ съ Андрея въ Бѣлградъ, то му предложихъ изново гореказания въпросъ.

— Захванаха ли нашитѣ павликини да се учатъ? попитахъ азъ.

— Твърде слабо, отговори той. — Освенъ пловдивскитѣ търговци павликини, простото население се бои отъ учението, както отъ чумата.

— А каква е причината? попитахъ азъ.

— Причинитѣ сѫ много. Както мѫжетѣ, така и женитѣ сѫ твърде суевѣрни: у тѣхъ се уважаватъ само обредитѣ, безъ да се гледа католически ли сѫ, празославни ли сѫ или сѫ езически, тѣ сѫ се вкоренили твърде дълбоко, и всичкитѣ предания, които имъ сѫ оставени отъ бащитѣ и отъ дѣдитѣ, се уважаватъ милионъ пѫти повече, нежели хри-

стиянството. Тъ върватъ, че по свѣта се разхождатъ различни зли и добри духове, които преследватъ грѣшните и които ржководятъ правѣдните; тъ разказватъ, че бабичките, които иматъ сношения съ тия духове, сѫ всесилни и наричатъ ги врачки, магесници и захарки; най-после, тъ сѫ увѣрени, че старите баби сѫ въ състояние да ги научатъ умъ и разумъ, да излѣчатъ тѣлото имъ, да просвѣтятъ душата имъ и пр. много по-лесно, нежели поповетъ, докторитъ и учителитъ. Съ една дума, суевѣрията у тия хора стоятъ много по-високо, нежели Христовото учение. При бабичките дохождатъ мѫжетъ, женитъ и момичетата да търсятъ съвети, да искатъ лѣкове и да имъ се кланятъ. Бабачките ги учатъ умъ и разумъ, и даватъ имъ лѣкове и хамалии¹, на които свърхестествената сила произвежда любовь, постоянство и щастливъ фамилиаренъ животъ. Бабичките почти всѣкога сѫ готови да извѣршатъ даже и най-чудните дѣла и често не да излѣжатъ, а отъ чисто и искрено убеждение даватъ такива съвети, които затжеляватъ още повече младото поколѣние. Азъ живѣхъ дълго време между сърбитѣ, между маджаритѣ, между власитѣ, а сега живѣя между турцитѣ, гърцитѣ и българитѣ, но азъ не съмъ видѣлъ презъ живота си по-суевѣрни хора отъ павликяните... Азъ мисля, че единствениятъ изходъ да излѣзатъ отъ това незавидно и печално положение е да приематъ православието и да се сближатъ съ своите братя

¹ Амулети, муски.

българи, които захващатъ вече своя прогресивенъ животъ.

— А мислите ли вие да се върнете отново въ Пловдивъ и да бждете полезни на тоя забравенъ народъ? попитахъ азъ.

— Мисля.

— Ако е така, то отъ васъ зависи твърде много. Азъ съмъ увъренъ, че вие ще съдействувате на това сближение, защото сте чужденецъ и защото сте успѣли вече да съставите свои поклонници, казахъ азъ.

— Това е невъзможно, отговори Андрея. — Нѣ азъ, а вашитѣ православни чорбаджии, учители и апостоли сѫ длъжни да извършатъ това дѣло. Вие забравяте, че азъ съмъ въ Пловдивъ почти безгласенъ, че азъ съмъ робъ на езуититѣ, и че моето парче хлѣбъ зависи отъ тѣхното разположение. Въ 1849 година азъ побѣгнахъ отъ Унгария безъ парче хлѣбъ, безъ обуша, заедно съ жена си. А кой ме напои и на храни въ онова време? — Езуититѣ. Кой ме обу и кой ми даде прибѣжище? — Езуититѣ. Кой ми плащаше досега за моето учителствуване? — Езуититѣ. Е, кажете ми вие сега, мога ли азъ да действувамъ противъ тѣхъ? За вашитѣ българи е доста и това, че азъ нѣма да имъ бжда противенъ... Но кой знае, какво може да се случи презъ човѣшкия животъ! Твърде лесно може да бжде, щото нуждата и гладътъ да ме поведатъ и по другъ путь, както тѣ поведоха нѣкога си и Шафрон (така сѫщо маджаринъ). Шафронъ проповѣдаше ненавистъ не само противъ Русия, която бѣше главната виновница на неговото

нешастие, но и противъ всичкитѣ православни християни, които, по неговите думи, сѫ руски ордия. Тоя човѣкъ събираще павликянитѣ, съветващ ги да съставятъ легия противъ безвѣрниците и да я изпроводятъ въ Севастополь и разказващ имъ, че само въ Австрия, около трона на младия австрийски императоръ, ще да намѣрятъ помощъ и съчувствие. А противъ що и противъ кого? Шафронъ бѣше убитъ подъ Калафатъ. Бедни Шафронъ! Другояче тоя човѣкъ бѣше добъръ, либераленъ и честенъ.

Андрея се не върна вече въ Турция. Въ Унгария ми разказваха, че той е умрѣлъ вече. А неговото отечество, за което той страда толкова години? И то умира полека-лека.

У павликянитѣ семейниятѣ битъ е развитъ така сѫщо, както и у православнитѣ българи. Тѣ повечето пѫти живѣятъ патриархално, т. е. по нѣколко семейства или по поколѣния въ една кѫща и работятъ заедно. Тия кѫщи или тия семейства се наричатъ бащини и съответствуваатъ на срѣбските задруги. Тия фамилии или тия общини иматъ отдѣленъ животъ, едно общо имане и единъ патриархаленъ началникъ, който носи име дѣдо, комуто се покоряватъ всичкитѣ членове и който е най-старъ въ семейството. Синоветѣ, които се жениятъ, не оставятъ бащината си кѫща, както и унукитѣ и праунукитѣ, така щото въ една подобна кѫща се срѣщатъ понѣкога по петдесетъ, даже и по сто члена. Азъ съмъ видѣлъ даже и такова едно село, което е съставено отъ една фамилия и

На което членовете съдотолкова близни роднини, щото ни единъ отъ тяхъ не може да вземе момиче отъ селото си. Това село се нарича Горски Криводолъ и намира се въ Пиротския окръгъ. Но случва се и противното. Понъкога въ една бащина живеятъ толкова члена, щото тяхното родство бива съвсемъ съмнително. Дъдото е обязанъ да нагледва за работата, да дава съвети, да варди нравствеността на унукитъ си и да съхранява спокойствие въ къщата си; той е обязанъ да дъли работата, да накарва всъкого да изпълнява своите обзанности, да плаща данъка, да продава и да купува, да държи касата и да се старае за нуждите и благосъстоянието на къщата. Съ една дума, дъдото е царь и самодържецъ между своето семейство. Ако въ неговото царство се случатъ важни семейни дъла, т. е. ако произлъзатъ неудоволства и раздори между членовете или ако тръбва да се ожени нѣкой или да се омажи нѣкая, то дъдото събира съветъ отъ по-старите членове на семейството и решава спорния въпросъ не само по своята монархическа воля, но и по желанието на вишегласието. Понъкога и родителите на момчето или на момичето иматъ своя воля и свое собствено азъ. Колкото за домашната, т. е. за къщната частъ, то тая частъ зависи вече не отъ дъдото, а отъ бабата или отъ въртокъщницата (така я наричатъ шопитъ). Тая баба или тая въртокъщница е началникъ надъ женитъ, които съд обязани да изпълняватъ нейните заповѣди буквально и да ѝ не противоречатъ. Бабата държи ключовете отъ всичкото до-

машно богатство. Да кажа и това, че ако дъдото или бабата чрезъ своята дълбока старостъ станатъ неспособни да управяватъ малкото господарство, то се избира друго лице, т. е. избира се най-стариятъ човѣкъ въ семейството. Понѣкога това право се дава чрезъ гласоподаване. Разбира се, че въ градоветъ и по-голѣмитъ села вие нѣма вече да срещнете тая патриархалностъ, която има комунистически характеръ въ миниатюренъ видъ. По тия мѣста имането на башата и на майката се раздѣля тутакси между членоветъ на семейството. Това раздѣление бива така: на по-старитъ синове се дава известна сума пари; на най-младия се оставя кжщата, покъщнината и една малка сума пари; на дъщеритъ се дава премѣна, по единъ или по два медника и по една крава; а на майката седмата частъ отъ имуществото и бакъра. Разбира се, че подобна раздѣла бива само по ония мѣста, дето башиното имане се дѣли безъ участието на правителството и безъ правосѫдието на кадията. Освенъ добитъка, главното богатство на българската кжща съставлява бакърътъ. По богатитъ селски кжщи вие можете да намѣрите повече отъ сто оки бакъръ. По малкитъ градове произхожда сѫщото съ твърде малки измѣнения. Ако башата не успѣе да раздѣли имането си въ времето на живота си, то братето, по-главнитъ граждани и старцитъ се събиратъ и, като раздѣлятъ паритъ и добитъка, оставятъ на най-младия синъ кжщата съ строга заповѣдъ да храни майка си и да омжжи сестрите си. Ако майката е още жива, то бакърътъ принадлежи ней или на най-младия братъ, който се

обязва да омажи сестрите си и да имъ даде прия или премъна. Нивята, ливадите и добитъкътъ се делятъ наполовина, но дъщерите няматъ право да наследятъ недвижимото имане, както и добитъка. Тия раздѣли обикновено произхождатъ мирно и спокойно, т. е. при тѣхъ се съблюдава всевъзможенъ поредъкъ и тишина. Кадията твърде рѣдко намира случай да се умъша въ тия дѣлби; той взема¹ участие само тогава, когато единъ отъ членовете на семейството обяви незаконни или законни трѣбования². Кадията дѣли всичко на равни части между братето; на сестрите и на майката дава по $\frac{1}{4}$, часть; а на най-младия синъ оставя иждата, ако само той се съгласи да даде на братето си по едно умърено количество пари. Земята отива на ижжкото колѣно.

Сѫщото бива и у павликяните. Въ семейния битъ павликяните се не отличаватъ нито на една точка отъ православните българи. Нравите имъ и обичаите имъ, характерътъ на живота имъ и пр. сѫ сѫщите, каквито сѫ и у другите българи. Ние пристигнахме въ чифлика на павликяните въ онова време, когато тѣ дѣлѣха между себе си бащиното си имане, и азъ видѣхъ и у тѣхъ сѫщото, що гледахъ постоянно въ селото си. Тука съмъ длъженъ да ви кажа още веднаждъ, че азъ пиша не съвременни записи, а възпоминания. Въ сегашните времена както павликяните, така и православните българи сѫ измѣнили твърде значително и своите нрави и обичаи и своя характеръ. А по-

¹ У Каравеловъ: принимава. — ² Искания.

лезно ли е това измѣнение или е вредително? — На тоя въпросъ не е тежко да отговори човѣкъ. Прогресътъ е спасителенъ само въ такъвъ случай, когато той има човѣшки характеръ. А какво произхожда у насъ? — У насъ малко по малко се появява оная сѫща болесть, която е направила гърцитѣ за нищо и за никакво. Слѣпото подражание, което носи название мода и което действува разрушително за всѣки здравъ народъ, нѣма да доведе и насъ до щастливо бѫдеще. Но да оставимъ това

Селото Воденъ, дето ние мислѣхме да проживѣемъ лѣтото, е грѣцко село. Народното предание ни казказва, че тия гърци сѫ били колонизирани отъ нѣкой си грѣцки императоръ и принадлежали сѫ на манастиритѣ, които по тия мѣста сѫ доволно многочислени. Съ гърци сѫ населени още часть отъ Станимака и селото Кукленъ. Пещерскитѣ елинини сѫ цинзари и погърчени българи. Жителитѣ на тия нѣколко села се занимаватъ или съ лозарство, или съ козарство. Въ селото Воденъ на 150 кѫщи сѫществуватъ седемъ черкви, а въ Станимака ги има до 100. Отъ всичкото това се види, че тия села сѫ се населили полека-лека и че главното начало на тѣхното заселение принадлежи на калугеритѣ. Гореказанитѣ черкви ни служатъ като паметникъ, че страната отъ селото Яратова и до Пещера е имала голѣмо сходство съ днешна Св. Гора, т. е. че тя е била калугерско царство. Разбира се, че 90% отъ тия черкви сѫ паднали вече и намиратъ се въ жалостно положение. „Нищо не бива вѣчно подъ ясното небе“, е казалъ единъ поетъ:

IX. Просякът въ Шипка

Следъ като прекаrahъ една година въ Цариградъ, азъ го напустнахъ на 1 юлий 1857 година и заминахъ съ турския параходъ Карсъ за Ахело-Бургасъ, а оттамъ — на конь — за градъ Шипка. Шипка лежи въ подножието на Стара-планина, между Казанлъкъ и Габрово, и цѣла е окръжена съ великолепни розови градини и лозя; има 1500 жители. Като отдъхнахъ въ хана, азъ помолихъ стопанина да ме заведе въ училището. Той нахлути своя рунтавъ овчи калпакъ, взе лулата си, запуши, посочи съ пръстъ вратата и рече: „Да вървимъ“. Мислехъ, че ще видя училище, каквото често ми се е случвало да виждамъ въ България, т. е. 10—20 ученици и учителъ-свещеникъ, та много се учудихъ, когато влязохъ въ доста красиво здание и намърихъ, освенъ свещеника, единъ свѣтски учителъ и 120 ученици.

— Вие имате доста ученици, казахъ на учителя.

— Да, отговори той, но сега, знаете, е работно време, лѣто, та мнозина сѫ си взели децата временно да имъ помогнатъ въ стопанството, а не-есенъ ще се събератъ пакъ всички ученици.

— Че колко биватъ презъ есента?

— Около двесте.

— И вие самъ можете да се справяте съ такова множество възпитаници? Не ви ли тежи това?

— Съвсемъ не, отговори хладнокръвно учительтъ. Ето какъвъ редъ съмъ завелъ: учениците отъ по-горнитъ класове учатъ по-малките, а азъ се занимавамъ само съ по-голѣмите. Тукъ ползата е двойна: по-горнитъ ученици повтарятъ предметите, които вече сѫ минали, а мене ми остава повече свободно време да се занимавамъ съ по-голѣмите и да приготвя уроците си за тѣхъ. Известно ви е, че още сме бедни откъмъ учебници, всичко трѣбва да превеждаме сами ту отъ руски, ту отъ срѣбски, ту отъ грѣцки, макаръ и да не сѫ много предметите. Моите ученици изучаватъ: българска и църковно-славянска граматика, аритметика, свещена, обща и българска история, география и катихизисъ, а освенъ това турски и грѣцки езикъ.

Такива училища въ България има сега много, и навсѣкѫде се предава по една и сѫща метода. Въ Пловдивския окрѫгъ, въ село Батакъ, което има не повече отъ 100 кѫщи, азъ видѣхъ уредено сѫщо такова училище; учениците сѫ около 40, и жителите плащатъ на учителя 6,000 пиястри (300 сребърни рубли).

Помолихъ учителя да ми помогне да запиша нѣкое пѣсни и приказки.

— Утре е празникъ, отговори той, ще имаме хоро; останете ми на гости утре, и ще идемъ заедно тамъ, дето, надѣвамъ се, ще видите много любопитни нѣща. Освенъ това, тукъ има единъ старецъ — просякъ, който знае много стари пѣсни; ако искате, ще пратя за него още днесъ.

Приехъ съ радость предложението на учителя, но желанието ми не се изпълни съвсемъ. Тая вечеръ старецъ отказа да пѣе.

— Грѣхата е, казваше той, да се пѣе срещу празникъ.

Слѣпецъ просякъ имаше гигантски рѣстъ, облѣченъ бѣше съ широки дѣлги шалвари, съ контошъ отъ бѣло домашно сукно и носѣше бѣлъ овчи калпакъ; ходѣше босъ; външность — величествена и благородна.

— На колко си години, дѣдо? попитахъ слѣпия пѣвецъ.

— Господъ знае, на колко съмъ! отговори съ усмивка; — помня времето, когато царуваше у насъ царица Катерина, после Павле, подире Александре, а за царь Никола и сегашния царь Александъръ и да не говоримъ.

— Какво, дѣдо, забелязахъ азъ, какво си приказвашъ? У насъ не сѫ царували никога ни Катерина, ни Павле, ни Александъръ, нито Никола, наши царе сѫ султанитѣ.

— Охъ, синко, глупавичъкъ си, както виждамъ! Още си младъ, та нищо и не знаешъ. Ти ли ще учишъ мене, стареца. Султанитѣ, знаешъ, сѫ царе на турцитѣ, а нашитѣ царе живѣятъ въ Московията, Кажи ми ти мене, — нима турцитѣ сѫ бѣлгари? А московцитѣ сѫ бѣлгари (християни). Турцитѣ сѫ взели земята ни подъ наемъ; сега срокътъ наближава, ето скоро, може би, тѣ ще ни оставятъ на спокойствие и ще си идатъ въ Адандола. Чувай, синко, какво ще ти разкажа за старатото време, а ти разкажи всичко това на децата

си, нека всички знаятъ, що е ставало по свѣта. Помня, кога царица Катерина изпрати противъ турцитъ единъ юнакъ, името му бѣше Беклешъ (?); този юнакъ и следъ смъртъта си съкълъ турцитъ като халва. Ето какъ е било това. Царица Катерина изпратила Саворина (Суворова) и Тьомкина (Потемкина) да избиятъ всички турци и да освободятъ наша България, но дяволътъ, ненавистникътъ на българитъ, не имъ позволилъ да изпълнятъ светото намѣрение на царицата. Той сполучилъ да накара Саворина и Тьомкина да се скаратъ — кой да бжде войвода. Саворинъ казва: „Азъ ще бжда войвода“. А Тьомкинъ казва: „Не, азъ ще бжда войвода“. Препирали се, препирали тѣй и се върнали назадъ въ Московията, а въ това време билъ тукъ тоя юнакъ Беклешъ. „Не, казва Беклешъ, вие, Саворинъ и Тьомкинъ, вървете, дето щете, азъ ще остана да си доизкарамъ боя съ турцитъ“. И тогава той викналъ на войниците съ силенъ гласъ: „Момци, който носи мжжко сърдце, да върви следъ мене!“ Девестотинъ деветдесетъ и деветъ души казаци и московци тръгнали подиръ Беклеша. Той нападналъ турската войска, избилъ около десетъ хиляди читаци и искалъ вече да иде да превземе Цариградъ и Йерусалимъ, но тъкмо тогава се случила беда. Ингелизи и френци дошли на помощь на турцитъ. Казаците и московци се уплашили, побѣгнали въ Московията и оставили Беклеша съ неговитъ дванайсетъ братя да се бие съ турцитъ. Турцитъ съ помощта на инглишката магия, — зеръ ингелизитъ всички сѫ

магьосници, — убили Беклеша и братята му и хвърлили труповетъ имъ въ Дунава. Но съ това не се свършило! Беклешъ и братята му всъка нощ излизали отъ рѣката, всички на бѣли коне, сѣкли турцитъ, и тъй се продължило дълго, много дълго, докато ингелизитъ съ хитростъ и магия не ги изпроводили въ Московията. Но когато се минатъ седемдесетъ и седемъ години, Беклешъ ще се яви пакъ, и тогава вече ингелишката магия не ще помогне: нему вече ще му помога св. Георги.

— Ти, дѣдо, виждалъ ли си самъ нѣкой пжъ московци? попитахъ азъ. — Какви сж тѣ? Добри хора ли сж или не?

— Какъ да не съмъ ги виждалъ... Разбира се, виждалъ съмъ ги: тогава азъ още не бѣхъ слѣпъ като сега... Три пжти съмъ ги виждалъ, говорѣше слѣпецътъ съ жаръ, и лицето му ожияваше. — Тѣ, синко, сж хора, като всички наши бѣлгари — християни, добри, набожни, а което е най-хубаво, всички сж юнаци: колятъ турци и отъ никого не се боятъ!...

— А можешъ ли, дѣдо, да говоришъ и да пѣешъ по руски?

— Какъ да не мога! Азъ и по молдовански пѣя, и по срѣбски, и по грѣцки пѣя. И старецъ запѣ нѣкаква си молдованска пѣсень, но като си спомни, че е празникъ, рече: — Господи, тежки грѣхове! Съвсемъ забравихъ, че е грѣшно сега да пѣя свѣтски пѣсни, по-добре да изпѣя една духовна. И запѣ;

Дванайсетъ у Христа апостоли,
 единайсетъ отишли на небо,
 десетъ заповѣди Божи,
 деветъ¹ чина ангелски,
 осемъ събора Богородичини,
 седемъ събора вселенски,
 шестъ слуги на Господа,
 петь рани Христови,
 четири евангелиста,
 три иерарха велики,
 две табли Мойсееви,
 единъ синъ Маринъ,
 който седи на небето
 и владѣе надъ нами.

— Тази пѣсень съмъ научилъ отъ московци^{тъ}, каза старецъ и наведе глава; после изведнажъ я подигна и рече съ плачевенъ гласъ: — Ехъ, московци, московци, ако тъ бѣха останали у насъ, азъ нѣмаше да бѣда сега слѣпъ, а щѣхъ да гледамъ Божия свѣтъ, като всички хора!

— Защо си ослѣпѣлъ, дѣдо?

— Ехъ, чедо, чедо... Ако искашъ, ще ти разкажа, само слушай и не ме прекръжсвай. А знаешъ ли що? Не би било зле, по-напредъ да пийнемъ по чашка ракийца.

Учителъ донесе ракия и подаде на стареца; той изпи чашата, изтри уста съ ржкава си и започна:

¹ Въ руския текстъ: десетъ, което с грѣшка.

— Бъхъ около трийсетгодишенъ, а може и юголъмъ, когато царъ Александъръ изпрати войска срещу турцитѣ. Въ това време азъ овдовѣхъ; деца нѣмахъ, па нѣмахъ и роднини, освенъ брата си, който и сега е живъ, — той е по младъ отъ мене; имахъ и сестра, но турцитѣ я отведоха въ Агадола. Тежко ми бѣше да живѣя, сърдцето ме болѣше въ гърдитѣ. Какво да правя, кѫде да се дѣна, си мисля! А по това време въ нашето градче живѣеше нѣкой си Пенчо, — разбойникъ и заядлица, Богъ да го прости! Срещнахме се веднажъ съ него въ кръчмата, пийнахме и започнахме разговоръ за това, за онова.

— Защо не отмъстишъ на турцитѣ, Семко, казва той, или не ти е жално за сестра ти?

— Какво си приказвашъ, думамъ азъ, де можемъ ние, малкитѣ хорица, да се разправяме съ турцитѣ; тѣ ще ме тикнатъ въ кози рогъ.

— Ехъ, жена си ти, отговаря ми Пенчо, а пѣкъ си се родилъ мжжъ! Срамно е, Семко, срамно и грѣшно е да не отмъстишъ за сестра си. Чуй, какво ще ти кажа! Хайде, ела съ мене да станемъ разбойници, ще си походимъ славно, а когато дойдатъ московците, ще се съединимъ съ тѣхъ и ще си поколимъ турцитѣ, колко душа ни иска.

Съблазни ме тоя Пенчо; взехъ пушка и станахъ разбойникъ, но не ми се падна дѣлго да разбойнича! Турцитѣ въ първо време се изплашиха отъ московците и не ни закачаха, но щомъ се върнаха московците въ земята си, тѣ изпратиха

противъ насъ еничари — и на тъхъ паднахъ азъ въ ржцетъ.

— После какво стана? попитахъ азъ.

Старецътъ дигна слѣпите си очи къмъ не-
бето и сякашъ трепна.

— Синко, каза той следъ къжсо мълчание, —
мжчно ми е да си припомнямъ! Много съмъ пре-
живѣлъ на свѣта, много съмъ видѣлъ и много
страдалъ, но щомъ си спомня за онова време,
ужасъ ми обхваща душата.. Но какво да правя,
обещахъ да разкажа и трѣбва да изкарамъ до-
край. Пенчо съ часть отъ дружината се спаси, а
мене и нѣколко отъ другарите ни изпратиха въ
Едирне, тамъ ме и ослѣпиха. Нагорещиха турцитѣ
едно желѣзо до червено и почнаха да ни изчо-
вѣрватъ очите. Болѣше, много болѣше, три-че-
тири дни следъ това не можахъ да се опомня. Три
годинъ прекаражъ слѣпъ въ тѣмница, после ме
пустнаха; тогава отидохъ въ Балдево и станахъ
просякъ.

Просяците въ България съставятъ отде-
лно съсловие и живѣятъ въ село Балдево (Татаръ-Па-
зарджишки окрѣгъ) и въ градъ Битоля. Лѣте хо-
дятъ по цѣла България, свирятъ на гусли, пѣятъ
пѣсни за стари времена, разказватъ разни случки
и събиратъ милостиня, т. е. заплата; а зиме се
врѣщатъ въ своите жилища и тамъ изхарчватъ
всичко събрано. Тия слѣпци сѫ женени почти
всички; женитѣ имъ живѣятъ доста добре. Ако
просяците узнаятъ, че въ нѣкой градъ или село
се е родило слѣпо или куцо дете, отиватъ и го

купуватъ отъ родителите му; но тъй като нищетата, т. е. положението, въ което нѣма нищо за ядене, е способна да доведе човѣка до всичко, случвало се е често нѣкоя бедна майка да ослѣпи едно отъ своите деца и да го продаде на просяците, за да изхрани останалото си семейство. Българитѣ наричатъ тия бедняци просяци или лазаровци (отъ бедния Лазаръ или поради това, че просяцитѣ пѣятъ лазарски пѣсни) и считатъ за грѣхъ да имъ се откаже милостиня, безъ да се гледа на това, че сами се присмиватъ понѣкога на тия червенолики и тлѣсти бедняци. Пословиците гласятъ: накравилъ се като балдевски просякъ или зачервилъ бузи като битолски просякъ. Просяцитѣ се наричатъ единъ други братя, ходятъ или яздятъ на конь по двама, съ дѣлги тояги въ ржце и съ две торби презъ рамо: единиятъ отъ тѣхъ пѣе, а другиятъ свири на гусла.

— Де учите вие, просяцитѣ, толкова много пѣсни? попитахъ азъ стареца на другия день; когато ми изпѣ нѣколко десетки пѣсни.

— Въ Балдево, разбира се, отговори той. Презъ зимата всички наши братя се събиратъ въ кръчмата и тамъ единъ пѣе, други пѣе, всѣки що знае, а ние слушаме и така се учитъ единъ отъ други.

— Надѣвамъ се, дѣдо, че утре ще ми изпѣешъ нѣколко стари пѣсни, и азъ ще ги запиша, казахъ на стареца, като се прощавахъ съ него.

— А за какво ти съж, синко?

— Ще ги напечатамъ.

Старецътъ се засмѣ и, като махна съ рѣка, рече: — По-добре да печатате такива книги, които би научили народа на умъ и разумъ, би го научили на Словото Божие, а вие искате да печатате пѣсни, които всѣки българинъ знае науствъ. Не, нѣма да пѣя, вие сте намислили на направите нѣщо лошо или съ мене или съ пѣсните.

Съ голѣми усилия можахме да убедимъ стареца, че нѣмаме на умъ нищо нечисто, и да го измолимъ да ни посети на следното утро.

Х. Тановица

На другия ден сутринъта заедно съ учителя отидохъ въ черква. Черквата, както всички черкви въ Турция, е бедна, ако само съмѣтаме за бедност това, че иконитѣ нѣматъ ризи, освенъ може би две или три малки иконки съ сребърни вънчета. Изобщо, както въ България, така и въ Русия, ризата се явява късно: въ древността не сѫ я знаели. Постройката на черквата е чисто българска: безъ кубе, безъ колони, безъ камбанария, — дълго здание, покрито съ керемиди и на срѣдата черенъ желѣзенъ кръстъ. Стенитѣ сѫ каменни, таванътъ дървенъ, а подътъ кирпиченъ. На клироса пъеха ученици, подъ ржководството на учителя. Пънието е гръцко — носово, макаръ да четатъ по славянски. Но най-вече ме удиви това, че младитѣ свещеници се оказаха неграмотни. Въ черквата има четирима свещеници. Двама отъ тѣхъ сѫ старци, хора почтени, останали отъ времето, когато фанариотитѣ сѫ ржкополагали за свещеници само достойни хора, и двама млади, отъ ония, които сега се назначаватъ отъ сѫщите за пари. Лесно се забелязваше, че младитѣ свещеници сѫ ржкоположени въ последно време.

За да стане ясно това, ще кажемъ нѣколко думи за българското духовенство.

Бълрто духовенство се състои изключително отъ българи. При черквите, отъ незапомнени времена, съ уредени славянски училища, въ които свещениците учили на четмо и писмо момчетата и момичетата; чрезъ тия скъпоценни училища се поддържа и досега българската народност. Ако учителятъ свещеникъ забелязвалъ у нѣкой ученикъ склонност къмъ духовно звание, представялъ го на градските или селски първенци, а тѣ го пращали въ града при владиката съ молба да го ржкоположи. Владиката получавалъ пари отъ бѫдещия свещеникъ, ржкополагалъ го и го пускалъ да си иде. Но сега, когато между българи и гърци е възникнала борба, фанариотите започнаха да ржкополагатъ за свещеници само такива, които би могли да платятъ пари, макаръ и да съ съвсемъ неграмотни. Чрезъ такива именно хора фанариотите мислятъ да действуватъ на ума на българите. Но, изобщо, трѣбва да се признае, че свещеникътъ е всичко за българина: той е представителъ на всичко народно, той е пръвъ врагъ на всичко ненародно, чуждо; той е пръвъ приятель, пръвъ братъ на всѣки българинъ, дето и да се срецне съ него — въ Божия храмъ или въ кръчмата . . . И за това само българскиятъ свещеникъ за българина стои надъ всичко, народътъ му е преданъ, обича го, подчинява му се и не започва нищо, безъ да попита своя пастиръ.

Турското правителство гледа на своите поданици славяни като на срѣдство за своето съществуване, като на източникъ, отъ който може да

Черпин всичко необходимо за разкошъ и изнъженъ животъ. То се не интересува отъ нравственото състояние на подвластнитѣ си племена. И само поради тоя дяволски гнетъ надъ народа, следователно и надъ свещениците, и още поради другъ гнетъ, идещъ отъ гърците, българските свещеници не сѫ могли още да покажатъ всичката оная сила, която намиратъ тѣ у народа и въ християнското учение за образа на пастира, полагашъ душата си за стадото. Ето мислитѣ, които пълнѣха ума ми, когато излѣзохме изъ българската черква.

Следъ литургията ние съ учителя тръгнахме да разгледаме града. Шипка, както казахъ, лежи въ подножието на Стара-планина, и ние се изкачихме на единъ връхъ, отдето градътъ се вижда като на длань. Трудно може човѣкъ да си представи всичката красота на тази мѣстностъ. Градътъ, окръженъ съ лозя и розови градини, тъне въ зеленина; отъ всички страни шуртятъ ручеи и извори, които идатъ отъ височините на планината; множество разнообразни птици пѣятъ въ захласъ. Градъ Шипка, получилъ название отъ българската дума шипка или шипецъ — роза, действително е хубавъ като тоя цвѣтъ. Жителите на града произвеждатъ розово масло и го продаватъ въ Цариградъ, отдето то се разпраща по цѣла Европа. Брането на розите и изработването на масло става презъ май. Събиратъ се девойки отъ съседните села и всѣки денъ до изгрѣвъ слънце кѫсатъ рози съ пѣсни и веселие. Розите трѣбва да бѫдатъ събрани съ росата, т. е. преди слънцето да изсуши

росаға, иначе работата се отлага за другия денъ. Въ мѣстата, дето се бератъ розитъ, бѣлгарките сѫ миролюбиви, плахи, суевѣрни и простодушни; заети вѣчно съ грижата за наскъщния хлѣбъ, тѣ привикватъ отъ детинство на работа; но щомъ само задоволятъ своитѣ нужди, предаватъ се на леностъ и бездѣлие. Услужливостъ и честностъ сѫ отличителни черти на жителите на Шипка, Калоферъ, Сопотъ и Стара-Загора, разположени на близко разстояние единъ отъ другъ. Жените сѫ надарени отъ природата съ голѣма пресмѣтливостъ; тукашната жена, освенъ домашното стопанство, рѣководи почти всички работи на мжжа: тя му дава съвети, приключва смѣтките съ купувачите, приема и гощава гостите и т. н. Живостъ и срѣчностъ, съединени съ трудолюбие — ето отличителните черти на тукашните бѣлгарки. Облѣклото на жителите, особено на жените, е доста разнобразно; мжжкото е смѣсено — бѣлгарско съ турско.

Наблизу до мѣстото, дето седѣхме, имаше изворъ, на който бѣха дошли моми за вода, а малко настрани стоеха ергени. Отидохме тамъ и ние. При извора се бѣха събрали около четирийсетъ моми, една отъ друга по-хубави: рѣстъ, станъ, очи, коси и вежди, съ една дума, всичко бѣше така хубаво, чегато ги е родила една майка, една прекрасна майка. Въ това време, когато се любувахъ на тия красави рожби на Бѣлгария, една отъ девойките, осемнайсетъ или двайсетъ годишна, изведнажъ запѣ, после почна да играе и най-подиръ заплака.

— Що значи това? попитахъ учителя.

— Тя е луда, отговори той хладнокръвно.

И мене изведнажъ ми стана тъжно, всичката поезия изчезна, разбрахъ, колко близко е щастието до нещастието. Предъ мене стоеше млада девойка, хубавичка като роза, стройна като кошута, и какво? Богъ ѝ взелъ ума, споредъ думите на учителя.

— Какво се замислихте? ме попита учительтъ.

— Ето, за тая нещастница, отговорихъ азъ. Нали е жално за нея, тя може да е била единствена радост на баща и майка: може нейната болест да е отровила последните минути на живота имъ.

— Почти отгатнахме, рече той. Да, това е печаленъ случай. Тя, да ви кажа, не е мома, а женена, но ѝ се харесва да се облича момински и да ходи незабрадена.

Помолихъ учителя да ми разкаже, какво знае за нея, и научихъ следното.

— Преди три години — започна той — тука дойде юшурджията¹, нѣкакъвъ си гръкъ отъ Янина; казваха го Панайотъ. А тия хора, както е известно, сѫ много важни и всички сѫ ласкатели и негодници. Ето на тоя човѣкъ се харесала Тановица. Тя е дъщеря на доста богати родители, които я ожениха за Тано, човѣкъ скроменъ, уменъ и предприемчивъ. Само година се бѣ изминалъ отъ сватбата имъ, когато дойде Панайотъ. Панайотъ започна да задиря младата жена: иде ли тя за вода,

¹ Събирачъ на десетъка;

той следъ няя; хлѣбъ ли пече, той е тамъ, въ черква ли е, той сѫщо идва да се моли; съ една дума, тичаше по нея като дяволъ, но не бѣше такава Тановица: тя си върви, сякашъ го и не забелязва. Сърди се тоя Панайотъ, лудува като сатана, а нищо не може да направи. Най-после намира една циганка, която се наела да поговори съ Тановица. Циганката започнала отдалече, после врачувала и най-сетне обяснила на Тановица, че гъркътъ ще ѝ даде петь хиляди гроша, ако се съгласи да измѣни на мжжа си. Разбира се, Тановица отишла и разказала всичко на свекъра си, а свекърътъ ѝ — човѣкъ отъ старото време — хваналъ циганката и я набилъ хубаво. Панайотъ се разсърди още повече, а Тановица започна вече да не излиза на полето сама, съ нея всѣкога отиваха или свекърътъ ѝ, или мжжътъ ѝ. Веднажъ, бѣше презъ есенъта, тя отива съ свекъра си на лозе да бератъ грозде, а Тано отива по свои работи въ другия край на града. Събиратъ се въ лозето моми и жени, пъять, играятъ и се веселятъ. Тановица е съ тѣхъ, весела като всѣкога, безъ грижа, забравила е за Панайота. Мръкнало се, трѣбвало да си отиватъ дома. А отъ лозето до дома имъ е доста далеко. Старецътъ поржчва да се събератъ кошниците, ножоветъ и иска да си тръгва за дома, когато изведенажъ се явяватъ предъ него трима конници и почватъ да го разпитватъ за туй, за онуй. Събиратъ се момите около стареца и му думатъ:

- Да си вървимъ, дѣдо, късно е вече.
- Де е Тановица? питатъ той.

— Че тукъ бѣше ей сега, отговаряятъ девойките — де би могла да се дѣне.

— Потърсете я, момичета, казва старецътъ.

— Не се трудете да я дирите, казватъ работницитъ, — тя избѣга съ Панайота, юшурджията, и не ще се върне. Прощавай, старче, и поменувай снаха си.

И препуснали конетъ.

Това известие поразило стареца като гръмъ, той започналъ да вика, да зове на помощь работницитъ, проклиналъ и плакалъ. Всичко било напраздно. Работницитъ се спустнали да гонятъ, но никого не намѣрили, па и лесно ли е да гонишъ добре отхранени коне. Тано се върналъ, чакалъ баща си и жена си и прекаралъ въ очакване до срѣдноощь.

— Нѣщо ще да се е случило съ татка, казалъ той на майка си, — дали не се е разболѣлъ?

— Че ти, синко, трѣбваше да идешъ да го срещнешъ, рекла майка му.

— Да, мамо, трѣбва да ида, прибавилъ Тано, отишълъ на лозето и намѣрилъ баща си въ сълзи.

— Що ти е, тате, защо плачешъ? Де е жената? пита той баща си, а баща му дума не може да продума. Най-после се върнали работницитъ и разказали на Тано, какво се случило. Взелъ Тано баща си, турилъ го на коня и го откаралъ дома. На сутринта се простилъ съ старите и оттогава изчезна безъ весть.

Така премина цѣлата зима. Единъ день, предъ Великденъ, изведнажъ въ града се яви Тановица

и смяя всички. Всички тичатъ следъ нея и я разпитватъ за случката, а тя, чегато никого не забелязва, отива къмъ дома си. Тръбва да кажа, че Тановиятъ баща умръ две недѣли следъ изчезването на сина, а майка му живѣше полужива и болна у сестра си. Кѫщата имъ бѣ затворена. Тановица потропва на вратичката и вика:

— Майчице, отвори, азъ съмъ!

— Майка ти живѣе у тетка ти, у сестра ти, — казва ѝ тълпата.

— А баща ми де е?

— Баща ти умръ, отговарятъ.

— Лъжете, не е умрълъ; ако искате да го видите, елате. И Тановица се затичва по улицата, а следъ нея тълпата, и така стигатъ до лозето. Тамъ тя почва да пѣе, да играе, да се смѣе и да сочи съ пръстъ въ храстите: — „Ето, тамъ е той, баща ми, идете, добри хора, и го вижте“. Тълпата отива и въ ужасъ избѣгва назадъ: тамъ лежалъ закланъ Панайотъ, а до него полуизгнилъ скелетъ. Той скелетъ билъ на стареца. Кой е заклалъ Панайота, отде е дошла Тановица, де се е дѣналь Тано, и кой е изровилъ отъ гроба трупа на стареца — никой не знае и досега. Тановица все очаква мѫжа си и пѣе, че „той скоро ще се върне, ще прегърне нея, злочестата, ще я прегърне и цѣлуне“. Плаче тя за смъртъта на стареца, а напомните ли ѝ Панайота, избухва въ проклятия. Колкото и да се стараеха нейнитѣ родни баща и майка да узнаятъ нѣщо за Тано, нищо не изтръгнаха отъ нея. Тановица живѣе сега при майка си и всѣки денъ

ходи въ дома на мжжа си: тамъ тя мете, мие, чисти и готови всичко потрѣбно, за да го посрещне. Пускатъ я, защото е много мирна. Стареца погребаха на друго място, защото тя ходи на гробищата, търси го, рови гроба съ ржце и вика, вика го, но, разбира се, напраздно — нищо не ще извика.

На кладенците българските ергени и моми си размѣнятъ китки и оглеждатъ бѫдещите си жени и мжже. Ако нѣкой ергенъ поискане да напие водата на една мома, и тя му подаде стомната си, това значи, че е съгласна да се омжжи за него; ако ли пѣкъ ергенътъ не ѝ се харесва, тя се отдалечава мълчешката. Впрочемъ, рѣдко се случва, ергенътъ да поискане вода отъ нѣкоя, която би му отказала: той предварително прочита въ очите ѝ сѫдбоносното „да бѣда или не“. Щомъ пие вода, ергенътъ дава на момата китка и, следъ като получи отъ нея сѫщо такава китка, пита — да прати ли сватове.

Когато се върнахъ отъ хорото, срещнахъ пакъ тоя старецъ — просякъ, почерпихъ го и го нахарахъ да пѣе. Той пѣ до срѣдноощь, и азъ запи ахъ нѣколко прекрасни пѣсни.

„Прощавай, старче, прощавай, Тановице!“ си казахъ азъ сутринъта, като излизахъ отъ града, — дълго не ще изчезнете отъ паметта ми.

XI. Българските овчари

На другия денъ рано, заедно съ двама спътници, азъ седнахъ на коня и поехъ пътя нагоре изъ планината.

Тая часть на Стара-планина не е много висока, покрита е съ богата растителность и съ великолепни буки, джбове, круши и ябълки. Презъ лѣтото тя обикновено се дава подъ наемъ на овчари. Сега бѣха я наели власитѣ (гръцки тесалийски овчари).

Планините и горите въ Турция принадлежатъ на народа, т. е. на градовете, селата и колибите. Всѣки може да сѣче гората, колкото иска, само да е жителъ на селото, което владѣе тая гора. Селото сѫщо така има право да продава, да дава подъ наемъ и дори да подарява частъ отъ планината, която му принадлежи, на овчарите или на друго село. Често две села сключватъ помежду си мирна спогодба и се използватъ едно друго: едни даватъ строителенъ материалъ, други дърва, пасатъ стадата си у съседите и т. н. Власите наематъ планината отъ жителите на Шипка и презъ лѣтото докарватъ тукъ стадата си отъ Ериболски окръгъ, дето почти всички балкански и доспатски овчари въ края на есенъта закарватъ своите стада на зимовище. Освенъ Ериболското зимовище, овчарите иматъ и други — въ Еносия, Узунъ-Кюприй-

ския и Ипсалски пашалъци, изобщо въ южна Тракия. Южна Тракия е принадлежала по-рано на еничаритъ и бейоветъ, т. е. князетъ, родени отъ наложници на султаните. Когато еничаритъ били унищожени, тия земи останали празни. Лѣте тѣ не се засѣватъ съ нищо, а зиме, благодарение на топлия климатъ, тукъ пасатъ около двесте хиляди глави овце и около петдесетъ хиляди глави рогатъ добитъкъ, крави и коне.

Отъ зимовището овчаритъ се връщатъ презъ мартъ, строятъ по разклоненията на Балкана мандри и ходятъ по села и градове да продаватъ своите продукти и да купуватъ каквото имъ е нуждно. Въ това време, когато презъ първите дни на мартъ въ полетата и по низките склонове се раззеленяватъ ливадите, а горите се покриватъ съ разкошни листа, върховете на самия Балканъ сѫ още покрити съ дълбокъ снѣгъ. На св. Тройца закарватъ въ планината малките шилета и миналодишините овце, наречени яловици, и ги оставятъ тамъ до срѣдата на августъ.

Следъ земедѣлието, главно занятие на българитъ, особено на ония, които живѣятъ въ планински места, е скотовъдството, т. е. овцевъдството, а въ Добруджа — коневъдството. Всѣки селянинъ има нѣколко овце, крави, биволи, кози и кобили за развѣждане. Добитъка пасе селскиятъ овчарь или децата на селския стопанинъ, ако стадото му е по-голѣмо отъ петдесетъ глави. Освенъ това, планинските българи иматъ богати стопанства, съставени отъ овчарски дружини. Това

става така. Нѣколко души събиратъ стадата си въ едно. Всѣки прави белегъ на своя добитъкъ на ухoto, на рогата или на гърба съ катранъ. Стадото има единъ водачъ, който се нарича главатарь или по турски кѣхая; той натрупва запаси отъ трици и съено за зимата, плаща бегликъ¹, продава сиренето, маслото, вълната и т. н. Освенъ главатаря, при стадото има единъ кѫщникъ, който обикновено стои при агъла², мѣси хлѣбъ, готови ядене, изобщо занимава се съ домакинство. Въ мандрата, дето приготвятъ масло и сирене, работятъ двама, единъ масларь (турски — мандраджия), а други сиренарь (каракурухчия). Всѣки овчаръ, освенъ масларя и сиренаря, трѣбва да има свои овце поне двадесетъ, иначе нѣма да го приематъ въ дружината. Стадото, което се дѣли на дойници, яловици и шилета, се състои повечето пѫти отъ две до три хиляди глави. Бѣлгарските овчари не водятъ съ себе си женитѣ, — тѣ оставатъ въ селата.

Почти всѣки овчаръ умѣе да свири съ кавалъ, а нѣкои свирятъ така, че не може да не се заслушашъ; дори самото стадо, сякашъ, разбира тая свирня и, споредъ мотивитѣ й, пасе, лѣга или върви напредъ. Бѣлгарската пѣсень описва така тая родствена връзка между кавала на овчаря и окръжаващите го овце:

¹ Данѣкъ върху овце и кози. — ² Къшла.

Стоянъ говорить матушкъ:
 „Матушка, милая матушка!
 Турки мос стадо плѣнили,
 Черезъ Дунай его перегнали.
 Дай-ка мнѣ, мамо, свирѣль,
 Пойду я на берегъ Дуная,
 Заиграю я жалостно,
 Жалостно, грустно, горестно;
 Явось услышитъ Тулунджа,
 Тулунджа овенъ красавчикъ“.
 Мать ему свирѣль подала,
 И пошелъ Стоянъ на Дунай,
 Заигралъ Стоянъ жалостно,
 Жалостно, грустно, горестно.
 Играла свирѣль и выговоривала:
 „Услышь ты меня, овенъ мой,
 Красавчикъ и черноглазый.
 Мое ты стадо поведи,
 Съ нимъ черезъ Дунай преплыви;
 За то я оставлю у тебя
 Шерсть твою нестриженную,
 Рожки разукрашу я твои,
 Серебромъ, желтымъ золотомъ“.
 Услыхалъ овенъ красавчикъ,
 Стояну стадо воротиль и пр.¹ .

За водичи на стадото се избиратъ най-хубави овни; къмъ тая длъжност ги приучватъ още отъ малки. Рогчетата имъ завръзватъ нѣкакси съ

¹ Пѣсента е дадена въ руски преводъ.

върви, и тъ растатъ право нагоре и се извиватъ като свределъ; вълната имъ не стрижатъ, и тя виси до самата земя; стрижатъ само главата и корема имъ; а други стрижатъ още сръдата, гърба и корема.

Кравите, съ изключение на домашните, почти изъ цѣла България не се доятъ, за да отхранятъ силни и здрави бикове, необходими за земедѣлеца. Маслото и сиренето, които българите продаватъ по градовете и изпращатъ въ значително количество въ Цариградъ, се правятъ отъ млѣкото на овцетъ и козитъ. Месото на сръбските овни, наричани мокани, и балканските, наричани рудаци, е много вкусно; то се предпочита предъ всѣко друго, говеждо и телешко, и е много по-скжпо отъ тѣхъ. Француздите и англичаните презъ Кримската война ядѣха толкова много отъ тия овни, че пфунтъ месо се продаваше тогава по 40 копейки. Млѣкото на балканските овци е вкусно и тлъсто.

На 1 юлий власите празнуваха и се молѣха да не сполитатъ стадата имъ краста и други кожни болести. Единъ отъ овчарите, който се случи на среща ни, повика ни при себе си въ агъла, за да ни гости за празника. Разбира се, че ние не отказахме на поканата и, като обърнахме конетъ настрана, следъ кратъкъ путь презъ гората, излязохме на една поляна, по която бѣха пръснати около петнайсетъ огромни шарени и черни палатки.

Срещнаха ни старци, жени и деца; поздравиха ни на изкълченъ българо-гръцки езикъ и помолиха да влеземъ въ колибата на главатаря. Ние слѣ-

захме отъ конетъ, дадохме поводитъ на момчетата и влѣзохме. Главатарътъ, седемдесетгодишенъ, съ гигантски рѣстъ, бѣше познатъ съ баща ми и ме срещна съ отворени обятия.

— Калосъ илти (добре дошли), извика той, а после започна по турски: — Благодаря Богу, че за такъвъ празникъ ми е изпратилъ такива скжпи гости.

Ние седнахме на височко място, направено отъ чимове и покрито съ килими, домашна работа. Женитѣ сложиха трапеза, туриха ракия, плодове, овнешко месо, нарѣзано на кжсове, съ лукъ, сирене и бѣлъ мжжъ, много вкусно ядене, което българските овчари приготвляватъ отъ прѣсно сирене, масло, брашно и захаръ. Който е посещавалъ овчари, непремѣнно го е яль, защото тѣ считатъ за свещена длѣжностъ да гостятъ съ него дошлия пжтникъ. Презъ време на обѣда влѣзоха въ палатката моми и ергени, спрѣха се на входа и запѣха по гръцки, но на български мотивъ.

Вотъ ужъ пять лѣтъ, какъ я плавалъ
По морямъ, по рѣкамъ,
Еще пять лѣтъ погулялъ я
По горамъ, по лѣсамъ,
Вездѣ искалъ себѣ пару
Милую, любезную,
Нашелъ ее: она спала
Въ садикѣ розовомъ,

Захотѣлъ и съ неї рѣчъ вести,
Слушать не стала;
Погнулся я, поцѣловалъ ее,
Улыбнулася, встрепенулася, и т. д.¹

Като свѣршиха пѣсеньта, младитѣ се заловиха да играятъ; презъ време на играта тѣ излизаха единъ следъ другъ отъ хорото и ни канѣха съ вино.

Повечето отъ власитѣ иматъ високъ рѣстъ, отъ петь фута² и десетъ дюйма³ до шестъ фути; женитѣ, напротивъ, сѫ низки, но, въпрѣки скитническия си животъ, при който ги преследватъ вѣчно и зной, и вѣтъръ, и хладъ, и дъждъ, и всички природни стихии, тѣ сѫ доста хубави, особено девойкитѣ. Облѣклото на влаха е съвѣршено сходно съ облѣклото на сулиота⁴, само че дрехитѣ на сулиота сѫ обширни съ злато, а влахътъ се облича съ просто бѣло грубо сукно, домашно издѣлие. Влахкинята пѣкъ се облича сѫщо като бѣлгарката-шопкия: риза, чиито ржкави сѫ извезани съ разноцвѣтни свилени и вълнени нищки; бѣлъ сукманъ, политѣ и предницата на който сѫ обширни съ разноцвѣтна вълна; червенъ поясъ, подъ пояса престилка отъ червена и синя вълна, тъкана на квадратчета; отгоре долама сѫщо тѣй бѣла, като сукмана и сѫщо извезана; на главата си момитѣ носятъ фесъ, женитѣ — чалма.

Като се свѣрши хорото, стопанинътъ ни поведе да разгледаме оная часть отъ мандрата, въ

---

¹ Пѣсеньта е дадена въ руски преводъ. — ² Единъ футъ е равенъ на 0·304 метра. — ³ Единъ дюймъ е равенъ на 0·0254 м. — ⁴ Сулиотите сѫ воинствено грѣко-албанско планинско племе.

която правятъ сирене и масло. Чистотата и редътъ тукъ биха могли да учудятъ всъкого. Огромни каци, напълнени съ масло, ведра, котли — всичко това, въпръшки бедността на жителите, измито и калаисано. Мандрата се състои отъ три отдѣления, оградени съ плетъ и покрити съ дъски. Подъ първия навесъ сѫ направени седалища отъ чимбве; на тѣхъ седятъ овчарите единъ до другъ така, че кслѣната имъ се допиратъ; отзадъ сѫ овцетъ, които се подкарватъ. Седналите овчари отварятъ краката си, правятъ проходъ за овцетъ и, като хващатъ всѣки по една, съединяватъ отново колѣната си, за да не минатъ други овце, и почватъ да доятъ хванатите. Въ ведрото на всъкого има трева, наричана чемерика, предпазваща овцетъ отъ магьосници, които ужъ съ магия отнемали млѣкото на чуждите овце и го привличали къмъ своите. Овчарите разказватъ, че тази магия се прави така: бабите примамватъ нощемъ при себе си месеца (българите си го представятъ като крава) и го доятъ докато потече кръвъ вместо млѣко; тогава месецъ започва да моли бабите да го пустнатъ, но тѣ го измъчватъ, докато имъ даде обещание да отнеме плодородието на съседите и да го предаде на бабичките, а тѣ после го подараватъ комуто благоволятъ, т. е. на този, който имъ заплати повече.

Отъ първото отдѣление въ второто е прокаранъ улей, въ който вливатъ млѣкото, което се стича въ огромна каца; тукъ масларътъ избива отъ него масло и следъ туй го влива въ другъ улей; по него млѣкото тече вече въ третото отдѣ-

ление — на сиренаря, дето го отварватъ и правятъ отъ него сирене, наречено бито сирене. Сиренето солятъ въ овчи кожи и го разпращатъ по цѣла европейска Турция за проданъ. Масло правятъ отъ 20 май до 1 юлий, а отъ 1 юлий до есенъта правятъ само сирене и извара.

Турското правителство всѣка година взема десетата часть отъ овцетъ, та затова българското овцевѣдство отъ денъ на денъ запада. Презъ мартъ Портата продава тоя данъкъ чрезъ търгово наддаване на богаташи, които се наричатъ бегликчи; главниятъ откупувачъ препродава всѣки окрѫгъ отдѣлно на разни лица, а тѣ отъ своя страна го раздѣлятъ на участъци и тия участъци сѫщо тѣй продаватъ на други. Началото на тоя данъкъ се отнася къмъ царуването на султанъ Селимъ II, който купувалъ отъ владѣлците овце за войската по $2\frac{1}{2}$ гроша. Въ онова време овните стрували евтино; по-късно тѣ поскажпнѣли, а султаните продължавали да плащатъ все тая сума. Най-после, тая покупка става обременителенъ данъкъ, но турското правителство не иска и да знае това . . .

Ние се простихме съ овчарите и започнахме да слизаме отъ планината, като се промъквахме между скали, храсти и преминахме презъ огромни буки, които, паднали на пътя, го правѣха почти непроходимъ. Не виждахме друго, освенъ зеленина: дърветата затуляха небето. Изведнажъ предъ насъ се откриха огромни долини, окрѫжени съ гигантски планини, обрастили съ ниви и ливади, изпъстрени съ селища. Това е равнината, въ която сѫ разположени голѣмите села Габрово и Дрѣново.

XII. Лазаръ

Християнството донесе въ свѣта понятията за свобода, милосърдие, любовь, уважение къмъ човѣка, — и живото слово на правдата не е могло да не подействува на човѣка съ своята благодать.

Двадесетъ и първиятъ стихъ отъ седемнадесета глава на Евангелието отъ Лука за кучетата, които лижели раните на бедния Лазаръ, е допадналъ твърде много на милионите прости хора, търсещи въ Писанието успокоение и надежда, и, свързанъ съ народните представи, е породилъ редъ предания, легенди и стихове, изпълнени съ висока правда. Въ североизточния славянски свѣтъ Лазаръ е известенъ въ пѣсните на неджгавите скитници като символъ на бедност, сиромашия и простодушие; напротивъ, въ пѣсните, легендите и преданията на южните славяни той се явява като вестителъ на щастие, любовь, радость и веселие, които се носятъ надъ човѣка при първо настѫване на лѣтото. Да започнемъ съ малко суровата и скрѣбна поезия на севера . . .

Личността на Лазара, създадена отъ Евангелието, е получила известность най-вече тамъ, дето по-често сѫ се срѣщали бедни Лазаровци . . .

Какъ живѣл я убогій на вольномъ съту,
то-то моя душенъка намучилася;
и голода, холода -- всего приняла:
всякой она скверности навидѣлася,
создай мнѣ, Владыко, горчѣе того!¹

Въ московска Русия отъ XVII вѣкъ евангел-
скиятъ Лазаръ билъ представителъ на всичко стра-
далческо, бедно, измѣчено и потиснато предъ очите
на всичко богато и силно. Въ кучето на евангел-
ския Лазаръ беднякъ виждалъ сѫщото това псе,
което го следва навсѣкѫде и сподѣля горчивата
му участъ; въ Лазаровия образъ той познавалъ
образъ подобенъ нему по нищета; а въ всички
останали хора, къмъ които се протѣгала неговата
ржка за подаяние, не могълъ да не вижда бoga-
ташитъ, хранещи псетата съ трохитъ на своята
трапеза. Ето защо пѣсните за Лазара, изстрадани
и изплакани въ нѣмотия по птища, по стъги,
при вратите на катедрали, църкви, манастири и
т. н., звучатъ съ необикновена правда и пред-
ставятъ нѣщо бележито всрѣдъ останалата маса
съвсемъ тѣпи просешки пѣсни.

Съдѣржанието на пѣсните за Лазара е просто,
но тѣ правятъ мжчително впечатление. Като за-
почва песенъта, пѣвецъ-беднякъ преди всичко
отдѣля Лазара отъ крѣга на щастливцитъ и прави
негови приятели само владѣтеля на небесата и псе-
тата на земята, както се изразява една пѣсень:

¹ Янушкина Русск. пѣсни, стр. 46 (бел. на Л. К.).

Владыка съ небесъ ему самъ душу питалъ,
а псы ему раны зализывали¹.

И тия кучета, които близки
на бедняка; тѣхъ изравнява една и сѫща участъ.
Върви беднякъ и, сбъркалъ пжтя, спира предъ
вратата на богатия и пита, дали е тукъ неговиятъ
роденъ братъ, а богаташътъ му отговаря:

У меня братьевъ такихъ въ роду нѣть, —
есть у меня получше тебя!

У меня-то братья, каковъ я и самъ,
каковъ я и самъ, князья-бояре;
князья да бояре — тѣ братья мои,
гости торговци — тѣ друзья мои;
попы-тѣ церковны-то — хлѣбъ-соль
съ ними одна у меня².

Ето, вика богатиятъ псетаригъ, вѣрни негови
слуги, да уловятъ бедняка съ лютитъ псета:

О, слуги мои, слуги мои вѣрные!
Гоните вы Лазаря со двора долой,
со двора долой, въ чистое поле,
затравите Лазаря лютыми псами³.

Вика псетаритъ си, а и самъ отъ пруста на-
съска псетата:

¹ Пѣсни Кирѣевскаго въ Чтен. стр. 39 (бел. на Л. К.). — ² Калѣки Перех. I. стр. 43, 73 (бел. на Л. К.).

³ Стр. 62.

Усте-е, возьмите, борзы! кобели!

Но хъртоветъ не сж хора, не сж върни слуги:

Но борзы! кобели ему радуются,
кровавъ! раночки зализываютъ¹.

Не, вика пакъ богаташътъ — навърно кучетата не струватъ— ще се намърятъ у насъ подобри псета, и вика отново, вика свойтъ роби:

Подите, рабы мои, спустите со двора,
спустите, рабы мои, два люты! пса:
пускай его псы! тъ терзаютъ всего.

Послушнитъ роби пускатъ най-злитъ кучета,
но и тъ, щомъ узнаватъ, каква е работата, мълчаливо отстъпватъ настрана.

Не стали псы! его ни рвать, ни терзать,
понюхали псы! его, сами прочь пошли².

Тъй пъятъ на североизтокъ: Да се спустнемъ на югъ, да преплаваме Дунава, нѣкога славянски, сега нѣмски и турски, и да се вслушаме въ ония пѣсни на славянските моми, които се носѣли далече на северъ. . . „Девойки пъятъ на Дунава, виятъ се гласовете имъ презъ морето до Киевъ. . .“³

¹ Стр. 118. — ² Стр. 70. — ³ Извъ „Слово о полку Игоревѣ“.

Шестата недѣля отъ Великия постъ българите наричатъ Лазарска или Цвѣтна, сърбите – Цвѣтна недѣла, *hebdomas palmarum*. Българките я посрѣщатъ и изпращатъ съ пѣсни, припѣвки и гадания. Въ тая първа недѣля на пролѣтта българката ще ви разкаже, какъ се възражда природата, какъ оживява всичко, какъ срѣща човѣкъ пролѣтта съ надежда за по-добри дни и започва новъ животъ заедно съ природата. Лазаръ въ златна кола кара на човѣка всички жизнени блага:

Лазаръ се вози
на златна колца;
презъ село иде,
Богу се моли:
„Я дай ни, Боже,
дребнинки дъждецъ,
трева да расте,
паунъ да пасе;
моми да ходятъ;
всичко да бѫде
здраво, весело“.

Лазаръ се явява, придруженъ отъ св. Петка и св. Недѣля, удря съ тояга въ въздуха, и следъ това вече северниятъ вѣтъръ не духа, не вали снѣгъ, и цвѣтятъ цвѣватъ. Сърбите по това време сѫщо тѣй пѣятъ за пробуждането на природата.

Презъ тая седмица българките се събиратъ всѣки денъ въ нѣкоя кѫща, а у доспатските, македонските българи и у шопите, споредъ думите

на архимандритъ Софроний, просто на улицата подъ нѣкое дѣрво. Представете си група моми и жени, седнали подъ сѣнката на току-що разшумилъ се клонестъ орѣхъ или подъ отрупана съ бѣли цвѣтове круша; въ рѣзетѣ си всѣка има работа. Гърдитѣ имъ се издигатъ високо и вдѣхватъ чистъ, миризливъ въздухъ; руменитѣ лица и живи очи блестятъ отъ радостъ. Ергенитѣ стоятъ на страна. Тия моми, които сѫ гордостъ на любуващите имъ се юнаци, се наричатъ сега лазарки и носятъ това название презъ цѣлата седмица. Окичени съ разни цвѣти, тѣ сякашъ представлятъ жива девствена пролѣтъ. У шопитѣ женитѣ и момитѣ презъ тая недѣля приготвятъ зестра за годенитѣ девойки. Годеницата ходи отъ кѫща въ кѫща и вика другарките си на работа, като казва:

— Молимъ ви, добри хора, да поработите за свети Ивана¹.

— Щемъ, щемъ, отговарятъ стопанините, какъ да не щемъ, когато Богъ и свети Иванъ искатъ това.

И събиратъ се добритѣ хора на братска работа, безъ да гледатъ на кого работятъ, на богатъ или на беденъ. Като се събератъ, момите започватъ своите пѣсни. Ако между женитѣ, които попаднатъ на това събрание, има нѣкая, която презъ годината е годила дѣщеря си, девойките-лазарици ѝ пѣятъ:

¹ Символъ на братство. Вж. у Миладинова. Бълг. нар. пѣсни (бел. на Л. К.).

Лялина матушка, о Лазарь,
Гдѣ жь твоя Лала?
— Я Лалу обручила, о Лазарь,
За доброго за молодца,
Онъ вина-то не пьетъ, о Лазарь,
И той ли крѣпкой водочки;
Конь его стоитъ тысячу, о Лазарь,
Ружье стоитъ сто грошей.
Лалъ онъ подаль пучечекъ, о Лазарь,
Весь изъ крупныхъ червонцевъ;
Туфли мнѣ купилъ молодецъ,
А батюшкѣ сапожки,
На свадьбѣ чтобы плясали,
И встрѣчали бы въ нихъ сватовъ,
И поили бы угощали ихъ,
Да рукавами дарили¹.

Дко майката не е годила още и не е оженила
дъщеря си, девойкитѣ се стараятъ да отгатнатъ
причината и да оправдаватъ майката по следния
начинъ:

Лялина матушка, о Лазарь,
Пряла лъ ты¹ веретена,

¹ Пѣсемъта е дадена въ руски преводъ; въ „Памятники народнаго быта Болгаръ“ Каравеловъ не я е помѣстилъ цѣла.

Пряла лъ веретена, о Лазарь,
 И ткала ли полотно ?
 Ткала ли ты¹ полотно, о Лазарь,
 Шила ли ты рукава,
 Чтобы сватовъ одарить ?
 — Пряла я веретена,
 Ткала я полотна,
 И шила я рукава,
 Чтобы сватовъ одарить,
 Но Лила еще маленькая,
 Маленькая и глупенькая,
 Не можетъ она службу служить,
 Ни свекру, ни свекрови ;
 Не умѣеть готовить кушанья,
 Не умѣеть хлѣба замѣсить ;
 Не умѣеть жницъ накормить,
 Ни косарей напоить.
 Когда жь въ другой разъ ты придешь,
 То мою Лилу и найдешь
 Съ удалимъ добрымъ молодцомъ,
 Со свекромъ, да съ свекровью¹.

Ако майката е оженила дъщеря си, но дъщерята живѣе нещастно, и на това се намира причината: то е, че тя е дадена на чужбина:

¹ Пѣснъта е въ руски преводъ, а въ „Памятники“ с пентлина.

Райкина матушка, о Лазарь,
Где жъ твоя Райка?
— Я Райку замужь отдала,
За парня, доброго молодца,
За девять сель въ десятое;
Я Райка плачетъ и горюетъ,
Что далеко ее отдали,
За девять сель въ десятое,
За девять лѣсовъ зеленыхъ,
За девять водъ студеныхъ,
За тѣ ли Старые Балканы.
Лицо ея темнѣеть, о Лазарь,
Станъ ея погибаетъ ужъ
Отъ злости свекра-батюшки,
И отъ упрѣновъ свекрови.¹

Но ето още една припѣвка, отзывъ на неизразима скръбъ, скръбъта на майката, чието любимо чедо е грабнала смъртъта:

Славина матушка, о Лазарь,
Гдѣ жъ твоя Слава?
Что у тебя домъ печаленъ?
Что у васъ пѣсень не поютъ?
Что у васъ приданаго не готовятъ?
Что у васъ сорочеќъ не шьютъ?

¹ Смѣло.

Что рукавовъ не обрубливаютъ?
 Чѣмъ бы сватовъ обдарить?
 — Я мою Славу обручила ужъ
 За черноземскаго парня, —
 Плесень ей теперь приданое,
 А могилка — садочкомъ.
 Въ Этомъ ли саду, садочку,
 Не цвѣтутъ цвѣты¹ цвѣточки,
 И цвѣтокъ здравецъ не растетъ,
 Не цвѣтетъ бѣлая лилія¹.

Въ западна България (Македония) момитѣ почватъ да се събиратъ още въ срѣдопостната недѣля; тѣ донасятъ отъ домовете си продукти и правятъ отъ тѣхъ точено, което се нарича зелникъ. Зелникътъ се прави съ зеленчукъ или зеле, пече се и се мѣси съ общи сили. Когато го ядатъ, момитѣ се сговарятъ да пѣятъ лазарски пѣсни². За да изпълнятъ вѣрно обещанието си, тѣ се кѣлнатъ. Клетвата става по следния начинъ: взематъ топоръ, турятъ върху него хлѣбъ, соль и вжглени, цѣлеватъ го и казватъ: „Ако нѣкоя не дойде съ насъ и се отдѣли отъ своите дружки, нека се стопи като желѣзо, да почернѣе като вжгленъ, а хлѣбътъ и солта да сѣ хванатъ очите“ (т. е. да ослѣ-

¹ Сѫщо. — ² Срав. Nowosielski. Lud Україnski, I, стр. 121 (бел. на Л. К.).

пъе). Презъ цѣлата Цвѣтна недѣля момитѣ се събиратъ на купчини, избиратъ помежду си една която ще представя невѣста, окржжаватъ я и вървятъ съ нея по улицата. Невѣстата, заедно съ своите другарки, припъва пѣсень на всѣки срещнатъ; ако срещнатиятъ е жененъ, разказватъ въ пѣсни историята на неговия животъ, на неговото семейство; ако пъкъ не е жененъ, пѣсенъта пита, защо не се е оженилъ. Този, на когото момитѣ пѣятъ, дава пари на невѣстата, а тя му цѣлува ржка. Съ събранитѣ пари тѣ си накупватъ разни яденета и на Лазаровдень ги ядатъ, пѣятъ и играятъ: изпрашатъ Лазара.

У шопитѣ (въ Пиротския окржгъ) момитѣ, преди началото на Цвѣтната недѣля, взематъ яйце, боядисано жълто, раздѣлятъ се на две групи и го хвѣрлятъ помежду си.

Страната, която хвѣрля, пѣе:

Ой Лазаре, Лазаре,
ой, Лазаре, кекере!
Моли Бога, Николу
и свѣтиѣ Илиѣ
да ни даю тревицу
у зелену нивицу;
да ни даю цвѣкето,
у девойки въ градину;
да я пасу ягната,
да ги беру девойки.

Страната, която лови яйцето, пъе:

Цувти земё, земице,
дай ни жуту ченицу
какъ яйце кокошо.

Яйцето хвърлятъ назадъ и продължаватъ:

Сончице, сонце,
родила ти майка
жито, ченице,
просо и вино,
медена ракия.

А другата група отговаря:

Роси, Боже, свети Джорджо,
и ти Света Недѣлѣ
и ти дѣдо Илия.

Тогава момитѣ кладатъ огънъ и го прескочатъ, като думатъ:

Не пали, не пали
ни куки, ни сеники,

ци ниви, ни ливае.
Помоги, помоги,
Свети Лазаръ, Илия.

Следъ това момитѣ взематъ главни отъ огъня и кадятъ съ тѣхъ кѫщата, обора, хамбаритѣ и пр. Жененитѣ жени и може нѣматъ право да участвуватъ въ тоя обредъ.

Павликянитѣ, т. е. българитѣ отъ католическо вѣроизповѣданіе, които живѣятъ въ Пловдивския окрѣгъ, казватъ, че на 9 мартъ, когато имаме равноденствие, на небето излизатъ два змея, единъ бѣлъ, а другия черенъ, и се борятъ; но бѣлиятъ побеждава всѣкога, защото му помога слънцето: нагрѣва ги, и черниятъ змей се топи като ледъ. Момитѣ връзватъ очитѣ на една бабичка и я пускатъ да търси изтокъ. Ако тя се затича направо къмъ изтокъ, лѣтото ще бѫде плодородно, топло и дъждовно.

Слънцето въ това време излиза на земята и събира медъ за децата си, затова бабичките презъ Цвѣтната недѣля поставятъ отвѣнъ на прозореца паничка съ медъ. Въ околностите на Чирпанъ колятъ бѣлъ пѣтъ, другаде — червенъ, а шопитѣ — черна кокошка, и ги погребватъ въ земята, за да не подядатъ червеи растенията.

Лазаръ, света Петка и дъ до Аврамъ водятъ умрълите по земята и имъ показватъ всички места, дето е била душата на всѣкого приживе. Това пѫтешествие се продължава до Брънната недѣля.

Лазаръ седи край Дунава и раздава на момитѣ вѣнци, съ помощта на които могатъ да се оженятъ, но на Каля, казва една пѣсень, той не далъ вѣнецъ. Разплакала се бедната Каля, а Лазаръ я утешава:

— Мѣлчи, Кале; не плачи,
накъ въ година ке дойдамъ;
семъ лазарку по вѣнецъ,
тебе, Кале; два вѣнца:

И наистина, продължава пѣсеньта, когато дошла другата година, Каля била вече омжжена и съ синъ въ рѣце.

Презъ цѣлата Цвѣтна недѣля Лазаръ се вози въ златна кола, запрегната съ бѣли като снѣгъ волове, и носи съ себе си вѣнци и китки — вѣнцитѣ сѫ свити отъ черешови клонки, люлякъ, божо дѣрво и матечина, а киткитѣ отъ лалета и люлякъ. Тая, на чиято глава Лазаръ сложи вѣнецъ ще се ожени; ако ли бутне китка подъ кѣрничката й, ще остане мома до другата година. Вѣнцитѣ и цвѣтятата на Лазара не може да се видятъ. Въ много пѣсни Лазаръ се нарича войникъ и служи на небесния царь; царътъ го изпраща да каже на хо-

брата, че иде пролѣтъ. Подиръ войника Лазаръ се появява пролѣтъта на бѣлъ шестокриль конь и прогонва зимата. Тя е хубава жена съ златни коси. Бабитѣ хвърлятъ на улицата ечемикъ за коня ѝ, а мжжетѣ изкѣпватъ конетѣ си.

Въ българските легенди Лазаръ отъ пѣсните и преданията се смѣсва съ евангелския Лазаръ. Въ Копривщенската църква „Успѣние Богородично“ между колоните на стените сѫ изобразени разни евангелски притчи. Въ едно отъ тия изображения виждаме богатия Лазаръ седналъ на софратата съ своето семейство, а на пода седи сиромахъ Лазаръ съ зеленъ вѣнецъ на глава, — въ една ржка държи лале, а другата протѣга и моли за кѣсче хлѣбъ; наблизу до тѣхъ стои самъ Спасителъ съ двама ученика и сочи на богатия Лазаръ Евангелието. Двамата Лазаровци сѫ облѣчени съ червени дрехи, на главата си иматъ високи черни калпаци, а на краката — червени ботуши. Така, въ повечето случаи, се изобразява въ всички църкви легендата за Лазара. Що се отнася до самата легенда, тя е просто евангелската притча, преразказана съ нѣкои разлики въ края. Богатиятъ Лазаръ, стенейки, помолилъ Аврама да му намокри устата, засъхнали отъ мѣчение. Аврамъ помолилъ Христа и бедния Лазаръ да простятъ мѣченика. Лазаръ съжалилъ брата си, простила му всичко и помолилъ отъ своя страна Христа да го прости и той. Христосъ се съгласилъ, но само съ усло-

вие – богатиятъ Лазаръ да се върне на Земята и да изкупи тамъ грѣховетъ си. Христосъ възкресилъ богатия Лазаръ, и той станалъ после угодникъ. Който води на земята добъръ животъ, него следъ смъртъта ще го срещне бедниятъ Лазаръ и ще му сложи вѣнецъ на главата. На децата, ергените и момите дава китка цвѣте. Съ помощта на вѣнеца и китката мъртвите души минаватъ презъ всички митарства.

Вечеръта срещу Връбната недѣля или Връбница, или Богатия Лазаръ, момите и ергените отиватъ въ гората и тамъ събиратъ цвѣтя и върба; всичко това се върши съ пѣсни и радостни викове. Когато събератъ всичко потрѣбно, навързватъ китки и отиватъ въ черква. На връщане отъ гората момите у доспатските българи взематъ едно момченце въ рѣзетъ си и го предаватъ една на друга, като зоватъ при това Лазара. Всѣка мома се старае да го вземе на рѣжка. Сръбските моми, когато предаватъ момчето отъ рѣжка на рѣжка, пѣятъ :

Лази, лази, Лазаре,
те долази до мене,
приватаі се за мене,
за свилени рукаве,
за свилене мараме,
За клечане кецелье.

На Връбница, или Богатия Лазаръ, следъ
свършване на литургията, майките, получали осве-
тени върбови клончета, изпращатъ своите малки
 момичета на Лазаръ. Тоя ден е тържество за
 девойчетата. Всъка девойка носи върже кошничка
 и червена кърпа; окичена съ цвѣти, облѣчена съ най-
 хубави дрехи, които има, тя отива по роднини и поз-
нати. Въ доспатските планини и на много места изъ
 западна България девойките слагатъ на главата си
 вѣнецъ отъ върба (въ Свресъ отъ маслинени клон-
чета) и се препасватъ съ класове, оставени нарочно
 отъ миналогодишната жетва. Когато влѣзатъ въ
 нѣкоя кѫща, девойките пѣятъ пѣсни, както на до-
 макина, тѣй и на домакинята.

Стопаните даватъ на девойките яйце, кравай,
 нареченъ кукле, плодове и паре. Да не се подари
 нищо на момичетата се счита за голѣмъ грѣхъ;
 дори турцитѣ и гърцитѣ приематъ лазарките и
 имъ даряватъ всичко, каквото трѣбва, иначе самъ
 Христосъ и св. Иванъ Кръститель, покровителъ на
 семейния битъ, на дружбата и побратимството, ще
 накажатъ ония, които не изпълнятъ лазарския об-
 редъ. Ето що говори една българска пѣсень:

Усналъ ми е владика
 Христу Богу на колѣна;
 Христосъ ми го скрваше!
 „Стани, стани, владику,
 ето ти ги лазарки,

лазарки, посестрици;
да ги дарчокъ дарувашъ;
на лазарки марама,
на невѣста кошуля”.

За възрастните девици, които извършватъ въ сѫщото време нѣкои обреди, се казва, че ладуватъ. Това ладуване у доспатските българи, споредъ свидетелството на архимандритъ Софроний, става тъй: събиратъ се моми и ергени нѣкѫде на брѣга на рѣката; ергените свирятъ съ кавали, а момите играятъ и пѣятъ пѣсни, като поменаватъ Лада:

Притекла се вода Тунджелия,
Ладе, Ладо, вода Тунджелия!
Отъ брѣгъ на брѣгъ бие,
Ладе, Ладо, отъ брѣгъ на брѣгъ бие и пр.

Като изпѣятъ пѣсенъта, взематъ парцали, правятъ отъ тѣхъ нѣкакво изображение (плашило), носятъ го изъ селото съ шумъ и викове и после го изгарятъ; пепельта му взематъ и гадаятъ по нея. Тая пепель помага при раждане и донася щастие, особено на жените.

Въ дунавска България и Тракия на Врѣбна недѣля се събиратъ възрастни девойки и ладуватъ. Събиратъ се край рѣките, играятъ и си плетатъ вѣнци отъ върба; всѣка отъ тѣхъ, следъ като изпѣе пѣсень на Лада, пуска вѣнеца въ во-

дата и гледа, накъде ще го понесе ръката, надясно или наляво, и дали ще заплува веднага. Въ това време бабите гадаятъ, седнали край огъня, като чертаятъ съ щипци по пепельта и броятъ — четно, нечетно; четно — Лазаръ, нечетно — лазарка; първото означава щастие, а второто предвещава ядене и гладъ.

СЪДЪРЖАНИЕ

Записки за България и за българите	9
I. Отъ Копривщица до София	13
II. Отъ Копривщица до Пловдивъ	37
III. Краставо село	55
IV. Седѣнки и тлаки	68
V. Пловдивъ	87
VI. За жителите на града	111
VII. За пловдивските училища	136
VIII. Павликени и семейниятъ битъ на българите	152
IX. Просякътъ въ Шипка	175
X. Тановица	185
XI. Българските овчари	194
XII. Лазаръ	203

КНИЖАРНИЦА
„СИМЕОНЪ КНЯЗЪ ТЪРНОВСКИ“
ул.Стара Планина 3(жгжла Дондуковъ)
С о ф и я

БИБЛИОТЕКА ЗА ВСИЧКИ!

Излъзли номера:

114. РУСАЛКА, А. С. Пушкинъ 10 лв.
115. ЮЛИЙ ЦЕЗАРЪ, трагедия,
У. Шекспиръ 40 „
116. ВЕНЕЦИАНСКИ ТЪРГО-
ВЕЦЪ У Шекспиръ 40 „
117. МАЙКА БЪЛГАРИЯ. (Мати
Болгария) Неофитъ Бозвали 30 „
118. КОВАРСТВО И ЛЮБОВЪ,
Фр. Шилеръ 50 „
119. ДВОРЯНСКО ГНЪЗДО,
И. С. Тургеневъ 70 „
120. СИДЕРЪ ВОЙВОДА. Зв. Цоневъ 20,
121. ЙОРДАНЪ ЙОВКОВЪ, животъ
и творчество, Цв. Минковъ 40 „
122. АБИДОСКАТА НЕВЪСТА,
Лордъ Байронъ 25 „
123. ВЕСТОЕОЙ, Т. Г. Влайковъ 30 „
124. ХР. БОТИОВЪ, биография
Зах. Стояновъ 100 „

Следватъ нови номера